

T.C.

BARTIN ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KUR'ÂN-I KERİM'DEKİ MUHSİN KAVRAMININ HAK DİNİ KUR'ÂN
DİLİ TEFSİRİ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

İLKNUR URAL

DANIŞMAN

DR. ÖĞR. ÜYESİ YUNUS ABDURAHİMOĞLU

BARTIN-2024

T.C.

BARTIN ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**KUR'ÂN-I KERİM'DEKİ MUHSİN KAVRAMININ HAK DİNİ KUR'ÂN DİLİ
TEFSİRİ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İLKNUR URAL

JÜRİ ÜYELERİ

Danışman :

Üye :

Üye :

BARTIN-2024

KABUL VE ONAY

BEYANNAME

Bartın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre Dr. Öğr. Üyesi Yunus ABDURAHİMOĞLU danışmanlığında hazırlamış olduğum “KUR’ÂN-I KERİM’DEKİ MUHSİN KAVRAMININ HAK DİNİ KUR’ÂN DİLİ TEFSİRİ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ” başlıklı yüksek lisans tezimin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

25.06.2024

İlknur URAL

ÖN SÖZ

Kur'ân-ı Kerim insanlık için bir rehber ve hidâyettir. O, aynı zamanda, hidâyete ermiş kimselere bir beyandır. Bu beyan, vahyin sahibi Yüce Allah tarafından yapılmakta ve din, zaman zaman bazı kavramlar ve şahsiyetler üzerinden tanıtılmaktadır. Bu şahsiyetlerden bir tanesi de Kur'ân-ı Kerim'in önemle üzerinde durduğu, örnek gösterdiği ve övgüye mazhar kıldığı muhsinlerdir. Önemine binaen araştırma konusu olarak belirlediğimiz bu çalışmanın, insanlığa olumlu yönde ışık tutması ve katkı sunması hedeflenmiştir. Çalışmamız, çağdaş dönemin önemli müfessirlerinden birisi olan Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın tefsiri bağlamında gerçekleşmiştir.

Gerçekleştirdiğimiz çalışma esnasında tez konusu belirleme aşamasından, çalışmamın son evresine kadar, bana her daim güvendiğini hissettiren ve nezaketini bir an elinden bırakmadan rehberlik eden, kıymetli tez danışmanım Dr. Yunus ABDURAHİMOĞLU hocama teşekkürü bir borç bilirim.

İlknur URAL

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

KUR'ÂN-I KERİM'DEKİ MUHSİN KAVRAMININ HAK DİNİ KUR'ÂN DİLİ TEFSİRİ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

İlknur URAL

Bartın Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Yunus ABDURAHİMOĞLU

Bartın-2024, sayfa: 93

Kur'ân-ı Kerim tüm insanlık için bir yol gösterici ve aynı zamanda da bir beyandır. Vahyin sahibi Yüce Allah bu ilahi beyanında kendisine tabi olanları ve yüz çevirenleri amel ve işlerine göre ayrı ayrı isimlendirmiştir. Bu ayrıma göre Kur'ân-ı Kerim'de ismi geçen, övülen, sevilen, birçok ödül ve mükafata layık görülen şahıslar bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi de “muhsinlerdir.” Bu çalışma ile muhsinlerin daha iyi tanınması, anlaşılması ve insanlığa olumlu yönde ışık tutması hedeflenmiştir. Bu amacın daha spesifik bir boyut kazanması ve özel bir anlayışı ortaya koyması açısından da çağdaş dönem müfessirlerinden Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın “Hak Dini Kur'ân Dili” eseri tercih edilmiştir.

Tezimiz giriş dahil toplam dört bölümden oluşmaktadır. Girişi takip eden ikinci bölümde, kavram analizi yapılarak ihsan ve muhsin kavramları üzerinde durulmuştur. Aynı bölümde muhsinlerin yakın ilişki içerisinde bulunduğu isimlerle mukayesesi ortaya konulmuştur. Diğer iki bölümde ise müfessirimizin konuya dair görüşlerine yer verilmiştir.

Çalışmamız esnasında başta Yüce Kitabımız Kur’ân-ı Kerim olmak üzere tefsir ilmine kaynaklık eden birçok eserden, tez, makale ve kitaplardan istifade edilmiştir. Çalışmamızda temel kaynak olarak başvurduğumuz Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’ın “Hak Dini Kur’ân Dili” adlı eserinin ise sadeleştirilmiş olanı tercih edilmiştir.

Kur’ân-ı Kerim’deki muhsin kavramı, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’ın “Hak Dini Kur’ân Dili” adlı eseri bağlamında değerlendirilmiştir. Elmalılı, sözü geçen eserinde, muhsinlik vasfına; Allah, peygamber ve insanlar üzerinden değinmiş ve bu sıfatı özel başlıklarla açıklamıştır. İlgili başlıklarda Yüce Yaratıcının muhsin sıfatını, daha ziyade lütuf örnekleri üzerinden değerlendirmiş ve bunu ilk hilkatten başlayarak ihsan mukabilinden olan birçok husus üzerinden ele almıştır. Müfessirimiz bu sıfatı insana atfettiğinde ise kulların yaratıcısına ve tüm mahlukata olan tavrı hususunda da bir muhsin örneği belirlemiştir. İlgili eserinde muhsinlik makamının önemine dikkatleri çeken Elmalılı, zaman zaman bu mertebenin yollarına da işaret etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, ihsan, muhsin, tefsir.

ABSTRACT

M.Sc. Thesis

EVALUATION OF THE CONCEPT OF MUHSİN İN THE QURAN İN THE CONTEXT OF HAK DİNİ KUR’AN DİLİ

İlknur URAL

Bartın University

Graduate School

Basic Islamic Sciences Department

Thesis Advisor: Assist. Prof. Dr. Yunus ABDURAHİMOĞLU

Bartın-2024 pp: 93

The Holy Qur’an is a guide for all humanity and simultaneously a declaration. Allah Almighty, the owner of the revelation, has distinguished those who follow Him and those who turn away from Him in this divine declaration according to their deeds and works. This distinction is reflected in the Holy Qur’an, where there are people mentioned, praised, loved and deemed worthy of many rewards. One of these is “muhsins”. The objective of this study is to enhance the recognition and comprehension of the concept of muhsins and to illuminate humanity in a constructive manner. To achieve this goal, the work of Elmalılı Muhammad Hamdi Yazır, a prominent contemporary period commentator, entitled “Hak Dini Kur'an Dili,” was selected as a reference point.

Our thesis consists of four chapters including the introduction. In the second chapter following the introduction, the concepts of ihsan and muhsin are analyzed. In the same chapter, the comparison of muhsin with the names with which he has a close relationship is presented. In the other two chapters, our commentator's views on the subject are included.

During the course of our study, a number of works, theses, articles and books that constitute the source of the science of tafsir, particularly our holy book, the Holy Qur’an, have been utilised. The simplified version of Elmalılı Muhammad Hamdi Yazır’s ‘Hak

Dini Kur'ân Dili', which we refer to as the main source in our study, has been selected as the most appropriate for our purposes.

The concept of muhsin in the Qur'an has been evaluated in the context of Elmalılı Muhammad Hamdi Yazır's work titled "Hak Dini Kur'an Dili". In the aforementioned work, Elmalılı discussed the attribute of muhsin in relation to Allah, the prophet, and human beings. He provided detailed explanations of this attribute, which he titled in various ways. In the aforementioned titles, the attribute of muhsin of the Almighty Creator is evaluated primarily through examples of grace, and it is discussed in relation to bestowal, beginning with the first creation. When our commentator attributed this attribute to man, he set an example of muhsin in terms of the attitude of the servants towards their Creator and all creatures. Furthermore, Elmalılı drew attention to the significance of the office of muhsin in the relevant work, and also highlighted the pathways to this level on a number of occasions.

Keywords: Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, ihsan, muhsin, tafsir.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	ii
BEYANNAME	iii
ÖN SÖZ.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR	.xii
1. GİRİŞ.....	1
2. İHSAN VE MUHSİN KAVRAMLARI.....	4
2.1. İhsan Kavramı.....	4
2.1.1. İhsan Kavramının Lügat Anlamı	4
2.1.2. İhsan Kavramının Terim Anlamı	6
2.1.3. İhsan Kavramının Kur’ân-ı Kerim’de Kullanımı	9
2.1.4. Cibril Hadisi Bağlamında İhsan Kavramının Değerlendirilmesi.....	11
2.1.5. Nahl 90 Âyeti Bağlamında İhsan ve Adalet Kavramlarının	
Değerlendirilmesi	14
2.2. Muhsin Kavramı	17
2.2.1. Muhsin’in Tanımı.....	17
2.2.2. Muhsinlerin Kur’ân-ı Kerim’deki Bazı Kavramlarla Münasebeti.....	20
2.2.2.1. Mümin (مؤمن)	20
2.2.2.2. Müslim (مسلم).....	21
2.2.2.3. Sâbir (صابر).....	23
2.2.2.4. Müttaki (متقي).....	24
2.2.2.5. Sâlih (صالح)	26
2.2.2.6. Muhlis (مخلص).....	28
3. KUR’ÂN-I KERİM’DEKİ MUHSİN KAVRAMININ HAK DİNİ KUR’ÂN DİLİ... TEFSİRİ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ	30
3.1. Allah’ın Muhsin Oluşu.....	30
3.1.1. Allah’ın Kusursuz Yaratıcılığı ile İhsanda Bulunması	30

3.1.1.1. Yaratanların En Güzeli Olması Hususu.....	31
3.1.1.2. Yarattığı Her Şeyi En Güzel Bir Biçimde Yaratması Hususu.....	31
3.1.2. Allah'ın Lütuf ve Cömertliği ile İhsanda Bulunması	34
3.1.2.1. Allah'ın İyiliklerle İhsanda Bulunması.....	34
3.1.2.2. Allah'ın İman ve İslam'ı Fitri Kılarak İhsanda Bulunması.....	35
3.1.2.3. Allah'ın Peygamberlik Müessesesi ile İhsanda Bulunması	37
3.1.2.4. Allah'ın İnsanlara İslâm Dini ile İhsanda Bulunması	38
3.1.2.5. Allah'ın İnsanlara Besmele ile İhsanda Bulunması	39
3.1.2.6. Allah'ın İnsanlara Akıl ile İhsanda Bulunması	40
3.1.2.7. Allah'ın İnsanlara İlim ile İhsanda Bulunması	42
3.1.2.8. Allah'ın İnsanları Güç, Takat ve Kabiliyet Sahibi Kılarak İhsanda.....	
Bulunması	44
3.1.2.9. Allah'ın İnsanlara Can ve Mal Vererek İhsanda Bulunması.....	46
3.1.2.10. Allah'ın İnsanlara Hizmet Eden Yeryüzü ile İhsanda Bulunması ..	47
3.1.2.11. Allah'ın İnsanlara Tövbe ile İhsanda Bulunması	48
3.1.2.12. Allah'ın İnsanlara Kadir Gecesi ile İhsanda Bulunması	50
3.2. Peygamberin Muhsin Oluşu.....	51
3.3. İnsanların Muhsin Oluşu	53
3.3.1. Yaptığını En Güzel Şekilde Yapan Muhsinler.....	54
3.3.1.1. Allah ve Resûlüne İtaat Hususunda Muhsinler	54
3.3.1.2. İnfak Hususunda Muhsinler	56
3.3.1.3. Büyük Günahlardan Kaçınma Hususunda Muhsinler	58
3.3.1.4. Dua Hususunda Muhsinler	60
3.3.1.5. İstiğfar Hususunda Muhsinler.....	62
3.3.1.6. Canlılara Muamele Hususunda Muhsinler	63
3.3.1.7. En Güzel Söz Hususu	64
3.3.1.8. En Güzel Selam Hususu	66
3.3.2. Hilm Sahibi Muhsinler	68
3.3.2.1. Affedici Olma Hususunda Muhsinler.....	68
3.3.2.2. Sabredici Olma Hususunda Muhsinler	71
3.3.2.3. Anne-Babaya İhsan Hususunda Muhsinler	73
3.3.2.4. Yetimlere İhsan Hususunda Muhsinler	75
4. HAK DİNİ KUR'ÂN DİLİ TEFSİRİ BAĞLAMINDA İHSAN ŞUURU VE.....	
İNSANA KAZANDIRDIKLARI	78

4.1. İhsan Şuuru	78
4.2. Muhsinlerin Kazançları	79
4.2.1. Muhsinlerin Ecrinin Zayi Edilmeyeceği Hususu	81
4.2.2. Muhsinlerin Ecrinin En Güzel ve En Fazla Olması Hususu	82
4.2.3. Muhsinlerin Cennet Hâlleri ve Mertebeleri Hususu	82
5. SONUÇ	84
KAYNAKLAR	89
ÖZGEÇMİŞ	93

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhisselam
A.Ş.	: Anonim Şirketi
b.	: Bin
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
ed.	: Editör
gb.	: Gibi
H.	: Hicri
HİBAŞ	: Hizmet Basın Yayın Tic. Ve San. A.Ş.
Hız.	: Hazreti
İbn.	: İbni
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm Tarihi
s.	: Sayfa
TDV.	: Türk Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik Eden
t.y.	: Tarih Yok
vb.	: Ve Benzeri
vd.	: Ve Diğerleri
y.y.	: Yayın Yeri Yok

1. GİRİŞ

İhsan, İslam düşüncesinde büyük bir önemi haiz olan Kur'ânî bir kavramdır. Bu kavram ifade etmiş olduğu hususi anlam sebebiyle İslam ahlakı ve tasavvuf düşüncesinde güzide bir yere sahip olmuştur. İhsan kavramının İslam ahlakındaki bu hassas yeri ve mahiyeti hakkındaki genel bilgi ise, bize Kur'ân-ı Kerim, hadis-i şerifler ve özellikle de Cibril hadisi aracılığıyla aktarılmıştır. Sınırları bu şekilde çizilmiş olan ihsan, kulun tüm yaşantısının ince dokunuşlarını ifade eden bir ahlak anlayışının adıdır. Her yönüyle iyilik ve güzelliğin simgesi olan bu kavram Allah nezdinde kıymetli bir davranış modeli olarak kabul edilmiştir.

İnsan kulluk sürecinde ihsan ile şuurlu bir yükselişe geçer. Bu yükseliş neticesinde de bir mertebeye ulaşır. Bu makam ihsanın insan üzerinde vücut bulmuş hâli olan muhsinliktir. Yeni bir varoluşun ismi olan bu mertebe, kulun başta Rabbi olmak üzere tüm canlılara karşı en özenli ve en samimi duruşunun ismidir. Zira ahsen-i takvim üzere yaratılan insan, ahsen-i amel hedefine ancak yaşantısındaki en hakkaniyetli, en dikkatli, en rikkatli ve en samimi bir tavır ile ulaşabilir. Böylelikle de yüce bir mertebenin sahibi muhsinlerden olur.

Yüce Allah İlâhi Kelâm'da bu kimselerin vasıflarına muhtelif âyetlerde değinmiştir. Bununla birlikte muhsinlik mertebesine erişen kulları sevdiğinden, onlarla beraber olduğundan ve onlara vadettiği mükafatlardan da söz etmiştir. Sözü geçen naslardan, bu vasfın kulluğun tekâmül sürecinde en önemli safhalardan biri olduğu ve insanın dünyasını ve ahiretini güzelleştirmeye de vesile olduğu sonucuna varılmaktadır. Rabbin huzurundaymış gibi bir samimiyet haline bürünen ve iyiliği hayatlarına düstur edinen muhsinler, İslam ahlakını en güzel şekilde temsil eden şahsiyetlerdendir.

Muhsinler, nefislerinin bencilliğinden kurtulmuş, Rablerinin rızasına boyun eğmiş, böylelikle de ihsanı yaşam tarzı hâline getirmiş kimselerdir. İslam'ın hedeflediği en güzel amele talip olan bu kimseler, aynı zamanda da kulluk sürecini en iyi şekilde yönetenlerdir. Bu sebeple bu çalışma muhsinlerin vasıflarını belirlemek, bu mertebenin yollarını tespit etmek ve bu sürecin detaylarına ulaşabilmek açısından önem arz etmektedir. Öneme binaen ortaya koymuş olduğumuz bu çalışmanın temel amacı, konuyu daha spesifik bir boyutta değerlendirmek ve bütüncül bir yaklaşımla incelemek olmuştur. Bizim

araştırmamızdan önce ihsan kavramı üzerine muhtelif çalışmalar yapılmıştır. Muhsin kavramı üzerine yapılan tek çalışma ise 1996 yılında yüksek lisans tezi olarak yayınlanan Metin Ocak’a ait “Kur’ân’a Göre İhsan Nedir? Muhsin Kimdir?” adlı çalışmadır. Sözü geçen çalışma hem mahiyeti itibarıyla ihsan ve muhsin kavramları üzerine gerçekleşmiş hem de konuya genel perspektiften bakılarak hazırlanmıştır. Bizim araştırmamız ise, hem müstakil bir başlığı ortaya koyması hem de konuya bir müfessirin gözünden spesifik bir boyut kazandırması açısından farklı kılınmıştır. Bu sebeple araştırmamızın temel amacı Kur’ân-ı Kerim’de bahsedilen muhsinleri Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’ın perspektifinden incelemek olmuştur.

Konusu itibarıyla sosyal bilimler alanına dâhil olan araştırmamız tümevarım yöntemi ile hazırlanmıştır. Değerlendirme ve çıkarımlar bu yöntemin sonucu olarak yansıtılmıştır. Çalışmamıza kavram analizlerine yer verilerek başlanmıştır. İlgili bölümde öncelikle ihsan kavramı üzerinde durulmuş, yapılan bu tahliller araştırmaya farklı başlıklarla yansıtılmıştır. Kavram analizine muhsin ismi ile devam edilmiş ve bu noktada ilim ehlinin ifadelerine yer verilmiştir. Aynı zamanda muhsinlerin Kur’ân-ı Kerim’de yakın ilişki içerisinde bulunduğu bazı vasıflarla münasebeti de ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu metotla muhsin kimselerin vasıfları hakkında detaylı bilgiye ulaşılmış ve benzer isimleri karşılaştırmak suretiyle anlam farkları ortaya çıkarılmıştır.

Çalışmamızın ana bölümü olan üçüncü bölüme Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’ın “Hak Dini Kur’ân Dili” adlı eseri kaynaklık etmiştir. Bu eserin tamamı dikkate alınarak hazırlanan bu bölümde müfessirimizin muhsinler hakkındaki görüşlerine yer verilmiştir. İlgili bölümün tasnifi ise Elmalılı’nın eserinde önemli derecede yer tutan muhsin kimselere göre oluşturulmuştur. Bu ana bölüm içerisinde hiyerarşik bir yapı takip edilmiş ve bu yapı Allah’ın, peygamberlerin ve insanların muhsin oluşu şeklinde dizayn edilmiştir. Sözü geçen başlıklar da kendi içerisinde anlamsal bütünlük dikkate alınarak sıralanmıştır. İlgili bölümde müfessirimizin konuya dair görüşleri öz bir şekilde ifade edilmeye çalışılmıştır.

Hak Dini Kur’ân Dili bağlamında muhsinlerin tanımlandığı üçüncü bölümden sonra bu kimselerin elde edeceği kazanç ve mükafatların ortaya konacağı dördüncü bölüme geçilmiştir. Bu bölümdeki alt başlıklar da müfessirimiz Elmalılı’nın temasta bulunduğu

hususlar üzerinden gerçekleştirilmiştir. Son olarak da sonuç bölümüyle çalışmamız neticelendirilmiştir.

Çalışmamıza kaynaklık etmesi için Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır tarafından kaleme alınan “Hak Dini Kur’ân Dili” adlı eserin 10 ciltlik ve sadeleştirilmiş olanı tercih edilmiştir.

Buna ilaveten çalışmamızın hazırlanması aşamasında konunun ana bütünlüğü için her bir başlık, her bir konu ve her bir kavram için gerekli görülen yerlerde faklı kaynaklardan da istifade edilmiştir. Başvurulan bu kaynaklar, tefsir ilmi açısından temel olarak kabul edilen eserler, tez, makale ve kitaplardan oluşmuştur. Ayrıyeten ihsan kavramının Kur’anî bir terim olması münasebetiyle Kur’ân-ı Kerim ve mealine sıklıkla başvurulmuştur.

2. İHSAN VE MUHSİN KAVRAMLARI

Din kendisine tabi olanlara dünyevi ve uhrevi açıdan rehberlik edip kendisini kavramlar üzerinden tanıtan bir öğreti iken, dindar bu yolda olan ve ona uyan kimsedir. Durum böyle olunca ameli sahaya yansımaları zorunlu olan dinin pratikleri ve onları ifade eden kavramlar Müslüman bir birey için önem arz etmektedir.¹ Bu bağlamda, müminler için bir hidâyet ve rahmet olan Kur’ân-ı Kerim,² kavramların içinde barındırıldığı İslam’ın ana kaynağıdır. Aynı zamanda o, tüm prensiplerin de içinde yer aldığı bir yol göstericidir. Dolayısıyla Kur’ân kavramlarının doğru anlaşılması, bu prensiplerin kulun yaşantısına doğru yansımaları ile doğru orantılıdır. Bu itibarla çalışmamızın temel kavramları olan ihsan ve muhsin kavramlarının daha iyi anlaşılması çalışmamıza katkı sunacaktır. Şimdi konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamak için kavram analizlerini gerçekleştirmeye başlayabiliriz.

2.1. İhsan Kavramı

Kur’ânî bir kavram olan ihsan, çalışmamızın ana omurgasını oluşturmaktadır. Bu itibarla, ilgili kavram üzerine yapılacak detaylı bir tahlil, muhsin kavramının hem daha anlaşılır olmasını hem de anlam sahasının net olarak ortaya çıkmasını sağlayacaktır. Bu amaç doğrultusunda gerçekleştireceğimiz ihsan kavramının analizini, çalışmamıza farklı başlıklar altında yansıtacağız.

2.1.1. İhsan Kavramının Lügat Anlamı

İhsan kavramının lügat manasına karşılık, aşağıda belirtilen ifadelerin yer aldığını görmekteyiz.

H-s-n kökünden mazi bir fiil olan *ha-su-ne* (حسن) “قد حسن الشيء” cümlesinde “Şey güzel oldu”³, “حسن الشيء فهو حسن” cümlesinde ise “Şey güzel oldu, dolayısıyla o güzeldir.”⁴ şeklinde ifade edilir. *Husn* ise *h-s-n* kökünden türeyen bir mastar olup “çirkin oldu

¹ Ruhullah Öz, “Dindar Şahsiyeti İnşa Eden Üç Kavram: İslâm, İman ve İhsan”, **Harran İlahiyat Dergisi**, sayı. 45. s. 37.

² **Kur’ân-ı Kerim**, Neml, 27/77.

³ Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, **es-Sıhah Tacu’l-Luga ve Sıhahu’l-Arabiyye**, “H-s-n”, Daru’l-İlm li’l-Melayin, Beyrut H.1404, c. 5. s. 2099.

⁴ Halîl b. Ahmed b. el-Ferâhîdî, **Kitâbü’l-‘Ayn**, “H-s-n” Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut t.y. c. 1. s. 318.

anlamındaki kubh (قبح) kelimesinin zıddıdır.”⁵ Aynı zamanda *husn*; “Hoşa giden ve arzu edilen her şeyi ifade eden bir kelime olup üç çeşittir. Birincisi; akıl tarafından güzel kabul edilen şeyler, ikincisi; heva ve arzu tarafından güzel kabul edilen şeyler, üçüncüsü ise duyular tarafından güzel kabul edilen şeylerdir.”⁶

H-s-n kökünden if’âl vezninde bir mastar olup “kötülük etme” (الاساءة) kelimesinin zıddı”⁷ olan *ihsan* (احسان) kavramı için şu tanımlara yer verilmiştir:

“İhsan, (أحسن يُحسن) fiilinden mastardır. İki manada kullanılır. Birincisi, bizatihi teaddi etmesi (fiilin geçişli olması), kişinin; (احسنت كذا) Filan işi güzel yaptım’ yani onu mükemmel yaptım, demesi buna örnektir. İkinci anlamı ise, bir harf-i cer ile teaddi etmesidir. Bu da (احسنت الي فلان): Filana ihsanda bulundum’ demek gibidir. Yani ben ona, kendisine yararlı olacak şeyler yaptım, demektir.”⁸ Râgıb el-İsfahânî de (ö. 502/1108) *ihsan* kavramı için benzer tanımları yapmış ve o, ilaveten yaptığını güzel yapmak manasını *ilim* ve *amel* ile örneklendirmiştir.⁹

İhsan kavramı aralarında yakın bir anlam ilişkisi olan in’am ve adalet kavramından şu şekilde ayrılmıştır: “İhsan kişinin kendisine ve kendisi dışındakilere olan bir iyilik iken in’am sadece başkalarına yapılan iyiliktir.”¹⁰ Dolayısıyla “ihsan kelimesi, in’am kelimesinden daha genel”¹¹ kabul edilmiştir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: اِنْ أَحْسَنْتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ “Eğer iyilik ederseniz kendiniz için iyilik etmiş olursunuz.”¹² İhsan ile adalet kavramları arasındaki farka gelince, adalet; bir husustaki olması gereken hak iken ihsan, o haktan fazlasıdır. Bundan dolayı ihsan, adaletten daha güzel bir hâl olarak görülmüştür.¹³

⁵ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzur, **Lisânü’l-‘Arab**, “H-s-n”, Neşru Edebi’l-Havza, Kum H. 1405, c. 13. s. 114; el-Cevherî, c. 5. s. 2099; Ebü’l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-Zebîdî, **Tâcü’l-Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs**, “H-s-n”, Matbaatü Hükümeti’l-Kuveyt, Kuveyt H. 1421, c. 34. s. 418.

⁶ Ebü’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, **el-Müfredât fî Ğarîbi’l-Kur’ân**, “H-s-n”, Mektebetü Nizar Mustafa’l-Baz, y.y., t.y., c. 1. s. 155.

⁷ Ebu Mansur Muhammed bin Ahmed El-Ezheri, **Tehzibu’l-Luga**, “H-s-n”, Eddaru’l-Misriyyetü Li’t-Telifi ve’t-Terceme, Mısır H. 1384, c. 4. s. 315; ez-Zebîdî, c. 34. s. 421; İbn Manzur, c. 13. s. 117.

⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, **el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân**, Müessesetü’r-Risale, thk. Abdullah b. Abdul Muhsin El Türki, Beyrut H. 1427, c. 12. s. 413.

⁹ İsfahânî, c. 1. s. 156.

¹⁰ İbn Manzur, c.13. s. 117; Zebîdî, c. 34. s. 421.

¹¹ İsfahânî, c. 1. s. 156.

¹² İsrâ, 17/7.

¹³ İsfahânî, c. 1. s. 156.

Netice itibarıyla yapılan bir işin ihsan mertebesine ulaşabilmesi için hem bu işin nasıl yapılması gerektiği bilgisine vakıf olunmalı hem de bu iş eyleme dönüştüğünde en güzeliyle karşılık bulmalıdır. Nitekim Hz. Ali'nin (ö. 40/661) “İnsanlar işlerini ihsanla yapmalarına göre değer kazanır.” sözüyle kastedilen de budur.¹⁴ Son olarak *ihsan* kavramını Elmalılı Hamdi Yazır'ın (1878-1942) şu tanımıyla ifade etmiş olalım: “İhsan lügatte iki şekilde kullanır. Birisi ‘أحسنه’ dur ki, ‘bir şeyi güzel yapmak’ demektir. Diğeri ise ‘أحسن إليه’ dir ki ‘Ona iyilik etti.’ demektir. Türkçede ihsan bu ikinci manada meşhurdur.”¹⁵

2.1.2. İhsan Kavramının Terim Anlamı

Lügat manasını vermeye çalıştığımız ihsan kavramını şimdi de ıstılâhî açıdan değerlendirmeye tabi tutalım:

“İyi, cömert, hoşgörülü, affeden, merhametli, nazik olma, bencil olmama”¹⁶ gibi anlamları da içinde barındırmakla birlikte “dini ve ahlaki bir kavram olarak ihsan, hayırlı bir işi bilerek ve en iyi şekilde yapma, Allah’a ihlasla ibadet etme, başkalarına hak ettiklerinden daha fazlasını verme”¹⁷ gibi anlamları ihtiva etmektedir.

“İbadeti sağlam ve güzel yapmak, gerçek kulluk hâlini ve Rabbinin azametini müşahade etmek”¹⁸ gibi manaları da ifade eden ihsanı, Seyyid Şerif Cürçânî (ö. 816/1413) Cibril hadisi bağlamında ele almış ve bu kavramı Allah’ı görüyormuş gibi ibadet etmek şeklinde yorumlamıştır.¹⁹

“İhsanın hakikati, ameli layıkı veçhiyle yapmaktır ki bu da ameli hem ‘zatı’ hem de vasfı’ itibarıyla güzel yapmaktır. Nitekim Hz. Peygamber ihsan’ı, ‘Allah’ı görüyormuşsun gibi

¹⁴ Mustafa Çağrı, “İhsân”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul 2000, c. 21. s. 544.

¹⁵ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, **Hak Dili Kur’ân Dili**, Azim Yayınevi, İstanbul t.y. c. 5. s. 253.

¹⁶ Ebu’l-A’lâ el-Mevdûdî, **Tefhimu’l-Kur’ân**, Muhammed Han Kayanî, Yusuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosnalı, Ali Ünal, Hamdi Aktaş (Çev.), İnsan Yayınları, İstanbul 2003, c. 3. s. 52.

¹⁷ Hayreddin Karaman, Mustafa Çağrı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, **Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir**, DİB Yayınları, Ankara 2020, c. 3. s. 434.

¹⁸ İbn Acîbe el-Hasenî, **Bahrü’l-Medîd fî Tefsîri’l-Kur’âni’l-Mecîd**, Dilaver Selvi (Çev.), Semerkand Yayınları, İstanbul 2011, c. 3. s. 34.

¹⁹ Alî b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürçânî, **et-Ta’rîfât**, “İhsan”, Daru’l-Fazile, Kahire, s. 13-14.

ibadet etmendir. Her ne kadar sen O’nu görmüyorsan da O seni görüyor.’ buyurarak açıklamıştır.”²⁰

Ebüssuûd Efendi de (ö. 982/1574) ihsanı, “Emredilen işleri layıkı veçhiyle yerine getirmektir.”²¹ şeklinde tanımlarken bunun da ancak kemiyet ve keyfiyet yönüyle olabileceğini ifade etmektedir.²²

Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) ‘tâati kemiyet ve keyfiyet açısından çoğaltmayı’ ihsan olarak kabul ederken bu hakikatin “kişinin kendisine bir iyilik” olduğunun da altını çizmiştir. Bu yönüyle sözü geçen tanım bu kavrama farklı bir boyut kazandırmıştır.²³

İhsan kavramını farklı bir açıdan değerlendirmeye tabi tutan Mâtürîdî’ye (ö. 333/944) göre bu kavram kendisini üç sahada göstermektedir. Birincisi; kulun Allah ile olan bağı neticesinde ortaya çıkan ihsandır ki bu, tâatlerine ‘Allah’ı görüyormuş gibi’ yön vermektir. İkincisi; sosyal ilişkilerde kendisini göstermektedir ki ‘kendisi için sevdiği şeyleri başkası için de sevmektir.’ Üçüncüsü ise insanların başlarına gelen ‘imtihanlardır’ ki bunlara sabredilirse neticesinde rahmet yani ihsan gerçekleşir.²⁴

Elmalılı ise ihsan kavramını şu şekilde ifade etmiştir: “İhsan, güzellemek, güzel yapmak, yani aslında ve Allah katında güzel olan bir işi layıkı veçhiyle, gereği gibi yapıp, o işin, o amelin, özündeki güzelliği, dış yüzündeki güzellik ile süsleyip ortaya koymak demektir. Zira birçok güzel şeyler vardır ki yapılırken çirkinleştirilir.”²⁵

Tüm bu izahlardan sonra ihsanın, *hilm* erdeminin bir tezahürü olarak mutlak manada bir iyiliği karşıladığı gibi tâatlerdeki gerek kemiyet gerekse keyfiyet açısından artış gösteren güzellikleri ifade ettiğini söylemek yerinde olacaktır. Tâatlerdeki bu artış bazen Yüce Allah’a olan bağlılıktan ötürü yapılan nafil bir ibadet olabileceği gibi, bazen de zatında

²⁰ İsmâil Hakkı Bursevî, **Rûhu’l-Beyân fî Tefsîri’l-Kur’ân**, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, thk. Abdullatif Hasan Abdurrahman, Beyrut, H. 1439, c. 1. s. 209.

²¹ Ebüssuûd Efendi, **İrşâdü’l-Akli’s-Selîm ilâ Mezâya’l-Kitâbi’l-Kerîm**, Daru’l-Mushaf Mektebetü ve Matbaatü Abdu’r-Rahmani Muhammed, Beyrut, t.y., c. 5. s. 136.

²² Ebüssuûd Efendi, c. 5. s. 136.

²³ Ebû Abdillâh (Ebü’l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, **Mefâtîhu’l-Gayb**, Daru’l-Fikr, Beyrut H.1401, c. 20. s. 105-106.

²⁴ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, **Te’vîlâtü’l-Kur’ân**, Daru’l-Mizan, thk. Halil İbrahim Kaçar, İstanbul 2006, c. 8. s. 178-179.

²⁵ Yazır, c. 1. s. 387.

güzel olan bir tâati/eylemi vasfıyla da güzel kılmaktır. Layıkı veçhiyle yapmak olarak nitelendirilen bu şuur Allah’a karşı olan kulluk vazifesinde düşünülebileceği gibi tüm mahlukata olan tavırda da hareket noktası kabul edilebilir.

Lügat manası ‘başkasına iyilikte bulunmak ve yaptığını güzel yapmak’ olan *ihsan* kavramı ıstılah manasında Cibril hadisinin etkisiyle geniş bir anlam sahasına sahip olmuştur. Her ne kadar ihsan kavramının Cibril hadisi bağlamında kazanmış olduğu anlam, müstakil bir başlık altında değerlendirilecek olsa da burada şunu ifade etmek yerinde olacaktır: İhsan kavramına dair birçok ifadenin hareket noktasını ‘Cibril hadisi’ belirlemektedir. Zira ihsan bir yönüyle, zatı itibarıyla güzel olan şeyleri ‘Allah’ı görüyor gibi’ yapmak şuurudur. Bu bilinçle gerçekleştirilen her eylemin açılımı, ‘en güzeli yakalama’ gayretidir. Bu itibarla hep daha güzelini hedefleyen kul için ihsan ahlakı ve bunun pratikteki tezahürü, onun anlam sahasını daha geniş ve zengin tutmaktadır. Bunun neticesinde ihsan şuurunun sınırlarında tam olarak çizilememektedir. Nitekim o, içerisinde hep en güzeli ve en iyiyi barındıran ahlaki bir erdemdir. En iyinin kişiye, zamana, mekâna ve şartlara göre değişebileceği düşünüldüğünde, ihsanda bulunan kimseler, yaptıkları ile yetinmeyecek ve hep en iyiyi arama ve gerçekleştirme çabasına gireceklerdir. Bu minvalde daire hep geniş tutulacak ve ihsan, zengin bir muhtevanın sahibi olacaktır. Bu açıdan bakıldığında farklı yaklaşımların yerinde olduğu ve bu durumun, ihsan kavramının anlam sahasını genişlettiği ifade edilebilir. Bu zenginliği ifade eden şu yorumlara da yer vermek bu açıdan yerinde olacaktır:

İhsan, Cibril hadisinde Hz. Peygamber’in tanımlamasından yola çıkılarak ‘yaptığı bir işi Allah’ı görür gibi yerine getirmek şuuru’ neticesinde kişinin Rabbine karşı derin saygı bilincinin oluşması ve bunu hayatında pratize etmesidir.²⁶

İhsan, “İnsanın yaratıcısı ve kâinatla bütünleşmesi ve üst düzey bir varlık bilinci ile hareket etmesi, Allah, kâinat ve insan arasındaki ilişkiyi doğru okuyup değerlendirmesidir.”²⁷ Ancak bu şuurla yapılandırılan ameller kulu kâmil bir mümin mertebesine taşıyacaktır. Böylelikle hedeflenen kıvama ulaşılmış ve yapılan ameller de Allah katında bir değer kazanmış olacaktır.

²⁶ Mustafa Yüce, “İnanç-Ahlak İlişkisi Bağlamında İman, İslâm ve İhsan Kavramları”, **Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt No. (15), s. 136-137.

²⁷ Safi Arpaguş, “Kulluğun En Güzeli Kıvamı İhsan”, **Diyanet Aylık Dergi**, sayı. 351. s. 21.

“İhsan, inanan ve teslim olan bireyin hayatında etkinliği silikleşen Tanrı inancını aktifleştiren, yaratıcısından bağımsız olmadığı bilincini aşıl原因, kalben inanılan dil ile ikrar edilen inancın ahlaken bedenlenmiş hâlidir.”²⁸ Bu üstün idrak seviyesine ulaşmış insan, bir yandan fitrattaki güzelliği tekrar yakalarken aynı zamanda dinamik bir kimliğe de bürünmüş olacaktır. Netice itibarıyla ihsan üzere yaşamak, aslında kulun Rabbi tarafından tanımlanan insanın en güzel şekilde yaratılması²⁹ gerçeğini bir nevi devam ettirme çabasıdır.

2.1.3. İhsan Kavramının Kur’ân-ı Kerim’de Kullanımı

İhsan kavramının Kur’ân’ın önemle üzerinde durduğu anahtar kavramlardan biri olması sebebiyle âyetlerde hangi anlamlarda kullanıldığını tespit etmeye çalışacağız.

H-s-n kökünün türevleri Kur’ân-ı Kerim’de 194 yerde geçmektedir. Aynı kökten türeyen ve if’âl babında bir fiil olan ‘ah-se-ne’ ve onun farklı formları Kur’ân’da 21 defa, bu fiilin mastarı olan ‘ihsan’ ise 12 defa geçmektedir.³⁰

İhsan kavramı Kur’ân-ı Kerim’de yetmişten fazla âyette hem Allah hem de insanlara izafe edilerek mastar, fiil ve isim olarak geçmektedir. Bu âyetlerin bazılarında ‘başkasına iyilik etmek,’ bazılarında ‘yaptığı işi güzel yapmak,’ şeklinde mutlak bir manada kullanılmıştır.³¹ Bu bağlamda Allah’a ve insanlara nisbet edilen ihsan kavramını örnek âyetlerde görmeye çalışalım:

²⁸ Öz, s. 54.

²⁹ Tin, 95/4.

³⁰ Muhammed Fuâd Abdülbâki, *el-Mu’cemü’l-Mufehres li Elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Dârü’l-Kütübi’l-Misriyye, Kahire 1364, s. 202-204.

³¹ Çağrı, c. 21. s. 545.

1. Allah’a Nisbet Edilen İhsan ile İlgili Âyet Örnekleri:

- Allah’ın ‘mükemmel bir yaratıcı’ olması manasında ihsan:

وَصَوَّرَكُمْ “O Allah ki, yarattığı her şeyi iyi ve güzel yaptı...”³² فَأَحْسَنَ صُورَكُمْ “Allah, size şekil verdi, şeklinizi çok güzel yaptı...”³³ gibi âyetlerde Allah’ın kusursuz yaratıcılığına vurgu yapılmıştır.

- Allah’ın ‘lütufkâr oluşu’ manasında ihsan:

وَأَحْسِنَ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ “...Allah sana nasıl ihsan etti ise, sen de öyle ihsan da bulun...”³⁴ وَقَدْ أَحْسَنَ بِي إِذْ أَخْرَجَنِي مِنْ بَنِينٍ “...Doğrusu Rabbim bana (çok şey) lütfetti. Çünkü beni zindandan çıkardı...”³⁵ gibi âyetlerde Allah’ın lütfu kastedilmiştir.

- Allah’ın ‘cömert oluşu’ manasında ihsan:

قَدْ أَحْسَنَ اللَّهُ لَهُ رِزْقًا “...Allah ona hakikaten güzel bir rızık ihsan etmiş!”³⁶ gibi âyetlerde Allah’ın keremi kastedilmiştir.

Sözü geçen âyetlerde *ihsan* kavramı Allah’a nisbet edilmiş olup bu kavram ile onun “kusursuz yaratıcılığına, lütfunu ve cömertliğine” vurgu yapılmıştır.

2. İnsana Nisbet Edilen İhsan ile İlgili Âyet Örnekleri:

- ‘İyilik etmek ve güzel davranmak’ manasında ihsan:

قُلْ تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ أَلَّا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا “De ki: Gelin, Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım: O’na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anne babaya iyilik edin...”³⁷ الَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِلَّهِ وَالرَّسُولِ مِنْ بَعْدِ مَا أَصَابَهُمُ الْقَرْحُ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا مِنْهُمْ وَاتَّقُوا أَجْرٌ عَظِيمٌ

³² Secde, 32/7.

³³ Mü’min, 40/64; Teğâbün, 64/3.

³⁴ Kasas, 28/77.

³⁵ Yusuf, 12/100.

³⁶ Talâk, 65/11.

³⁷ En’âm, 6/151.

İnsanlara dinlerini öğretmek için geldi.”⁴³ buyurarak vazedilen din ve dindarlığın tanımını iman, İslam ve ihsan kavramları üzerinden yapmıştır. Cibril hadisi dindar bir kimliğin inşasında bu kadar etkin bir rol alırken ihsanın mahiyetine dair en derin manaya da ev sahipliği yapmıştır. Sözü geçen kavramı “Cibril hadisi” bağlamında değerlendirmeye tabi tutmadan önce hadisin çevirisinin metnini görmemiz yerinde olacaktır:

Ebu Hüreyre şöyle demiştir: Bir gün Resûlüllah meydanda oturuyordu. Yanına bir adam geldi ve:

-İman nedir? Diye sordu.

Resûlüllah:

-İman Allah’a, meleklerine, Allah’a kavuşmaya, peygamberlerine inanman; öldükten sonra dirilmeye inanmandır, cevabını verdi.

O zat:

-İslam nedir? dedi.

Resûlüllah:

-Allah’a ibadet edip, O’na hiçbir şeyi ortak kılmaman, namazı dosdoğru kılman, farz edilmiş olan zekâtı vermen, ramazanda oruç tutmandır, buyurdu.

Sonra o zat:

-İhsan nedir? diye sordu.

Resûlüllah:

-Allah’ı sanki görüyormuşsun gibi ibadet etmendir; eğer sen Allah’ı görmüyorsan şüphesiz O seni görmektedir, buyurdu.⁴⁴

Bu hadis bağlamında *ihsan* kavramı üzerinde çeşitli açıklamalar yapılmış fakat temelde aynı paydada buluşulmuştur. Şimdi bu kavramı Cibril hadisindeki manasıyla tanımaya çalışalım:

Lügat anlamı ‘bir işi güzel yani mükemmel yapmak ve başkasına da iyilik de bulunmak’ olan ihsan, Cibril hadisinde birinci anlamının ekseninde kullanılmıştır. Bu bağlamda ihsan, ibadetlerin Allah’ın azameti hatırd tutularak gerçekleştirilmesi ve onu sahih kılacak tüm yönlerinin eda edilmesidir. Hz. Peygamber’in ihsan tanımıyla kastedilen budur.⁴⁵

Diğer bir görüşe göre Cibril hadisindeki ihsan tanımından kasıt ‘ihlastır’. Nitekim ihlas imanında, İslam’ında şartıdır. Başka bir ifadeye göre, kişi ‘Allah’ı görüyormuş gibi ibadet

⁴³ Ebû Abdillâh Muhammed İbn İsmâil b. el-Buhârî, **Sahîh-i Buhârî**, Mektebetü’l-İslamiyye Yayınları, İstanbul 1979, “İman” 37, c. 1-2. s. 18.

⁴⁴ Buhârî, “İman” 37.

⁴⁵ Kurtubî, c. 12. s. 413.

ederse' bunu en güzel bir biçimde yerine getirir. O hâlde Cibril hadisindeki ihsanda 'murakabeye ve güzel bir tâate' de işaret vardır.⁴⁶

Elmalılı'ya göre Cibril hadisindeki *ihsan* kavramı, 'bir şeyi güzel yapmak' manasında kullanılmış olup kişinin 'yaptığı işi en güzel şekilde yerine getirmesini' ifade eder.⁴⁷ Ayrıca o, buna ilaveten, yapılan işin Allah katında da güzel bir iş olmasına dikkat çeker. Bu bağlamda ihsanı zatında güzel olan bir ameli dış yüzü itibarıyla da güzelleştirip yerine getirmek olarak tanımlar.⁴⁸

Cibril hadisindeki *ihsan* kavramı için yapılan diğer yorum ise şöyledir: Kişi başkası adına yaptığı bir işi kendisinin görüldüğünü de bilerek yaparsa burada karşı tarafın rızasına bir talep olur. Bu sebepten yapılan iş ihlas çerçevesinde yerine getirilir ki bu durumun adı da ihsandır.⁴⁹

Bir başka yoruma göre Cibril hadisindeki ihsan tanımından kastedilen 'müşahededir.' Allah'ı görüyormuşçasına yapılan bir ibadet gerçek mahiyette gözle görmek manasında olmayıp kişi ile Allah arasına giren her şey ile teması kesmektir.⁵⁰ Yani "İhsan, Cenab-ı Hakk'ı müşahade etme ve basiretle görme makamıdır."⁵¹

Son olarak ifade edeceğimiz yaklaşım ise şu şekildedir: Bir şeyi sağlam yapmak veya da başkasına fayda sağlamak manalarına karşılık gelen ihsan, Cibril hadisinde ilk manada kullanılmıştır. Bu bağlamda kastedilen ise kulluğun iyi ve güzel bir şekilde yerine getirilmesidir. Bu şekilde ihsan ibadetlerde 'ihlaslı ve huşulu' olmayı gerektirir. Bu yönüyle ihsan, ibadet esnasında yalnızca yaratıcıyı düşünmek ve akla ondan başka hiçbir şey getirmemektir.⁵²

Buraya kadar ilim ehlinin *ihsan* kavramına yaklaşımlarını ifade etmeye çalıştık. Bu bilgiler doğrultusunda *ihsan* kavramının, Cibril hadisinin riyasetinde kendine yeni bir anlam sahası

⁴⁶ İbn Manzûr, c. 13. s. 117.

⁴⁷ Yazır, c. 5. s. 253.

⁴⁸ Yazır, c. 1. s. 387.

⁴⁹ Mâtürîdî, c. 8. s. 177.

⁵⁰ Bursevî, c. 5. s. 72-73.

⁵¹ İbn Acîbe, c. 5. s. 123.

⁵² Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer Askalânî, **Muhtasar Fethü'l-Bârî**, Soner Duman (Çev.), Polen Yayınları, İstanbul 2006, c. 1. s. 160.

oluşturduğunu ifade edebiliriz. İhsan'a giydirilen bu yeni mana, nebevi tanımında dile getirilen ve birinci aşama olarak zikredilen müşahede (Allah'ı görüyormuşsun gibi ibadet etmen), ikinci aşama olarak ise murakabe (Sen o'nu görmesen de o seni görüyor) ifadesidir. İhsan mertebesinde var olan ihlasın da murakabe ve müşahede ile sıkı sıkıya bir bağının olduğu kanaatindeyiz. Nitekim kul eylemlerini murakabe hâli üzere gerçekleştirirse, amellerini ihlas ile yerine getirmiş ve ihsan mertebesine ulaşmış olacaktır.

Cibril hadisi bağlamında *ihsan* kavramının yüklendiği manaları değerlendirdikten sonra son olarak şunu da ifade etmemiz yerinde olacaktır: Sözü geçen hadiste ihsanın muhteva ettiği manaları ifade etmenin yanında hadisteki diğer kavramlarla olan münasebeti de dikkat çekmektedir. Bu bağlamda bireyin ihsan kapsamında değerlendirilen mertebeye ya da Rabbine karşı olan samimi kulluk şuuruna ulaşabilmesi için hiyerarşik bir sıranın belirtildiği ve dinin de bu üç kavram üzerinden açıklandığını müşahade etmekteyiz. Bu aşamalardan İslam, dinin ameli boyutunu; iman, inanç boyutunu; son aşama olan ihsan ise ahlaki boyutunu yansıtmaktadır. Bu kavramlar arasındaki hiyerarşi, adeta her aşamada bir önceki mertebeyi tamamlar niteliktedir. Nitekim Kur'ân'ın ifadesine göre imanının yerleşmediği bir kalp teslim olmuş olabilir. Ancak iman ile güçlenen İslam, tam bir teslimiyetin adı olur.⁵³ Bu iki aşamanın hakkıyla gerçekleşmesi neticesinde ise ihsan mertebesi yani nebevi tanımın ta kendisi gerçekleşmiş olur.⁵⁴ Bu açıdan değerlendirildiğinde ihsan, İslam yolunda kişinin kendini tam bir teslimiyetle Allah'ın huzurunda hissettiği ve onun dışında her şeyden arındığı bir makamdır.

2.1.5. Nahl 90 Âyeti Bağlamında İhsan ve Adalet Kavramlarının Değerlendirilmesi

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَائِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ

“Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder; çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.”⁵⁵ şeklinde ifade edilen âyet-i kerime, içerisinde fert ve toplum açısından son derece önem arz eden üç emri ve üç nehyi ihtiva etmektedir. Fakat biz bu bölümde konumuz gereği, ilgili âyette geçen ihsan ve adalet kavramlarının anlamsal ilişkilerini değerlendirmeye çalışacağız. Zira ilim

⁵³ Öz, s. 41-46.

⁵⁴ Mevlüt Uyanık-Aygün Akyol, “Hakk'ın ve Hayr'ın Bilgisine Sahip Olmak: Muhsini Tavrı-Cibril Hadisinin İslâm Ahlâk Felsefesi Bağlamında Değerlendirilmesi”, **Uluslararası Sempozyum İnsani Değerlerin Yeniden İnşası**, Cengiz Gündoğdu, Erzurum, 2015, c. 1. s. 98.

⁵⁵ Nahl, 16/90.

ehlinin, *ihsan* kavramının anlam rotasını adalet kavramı üzerinden belirlediği de olmuştur. Bu sebepten, çalışmamıza bu konuyu da dâhil ettik. Böylelikle birbirine yakın fakat ayırtıcı detayları olan bu kavramların net tahlillerini yapmanın çalışmamıza katkı sunacağı kanaatindeyiz. İlgili kavramlara dair yaklaşımlara geçmeden önce kısaca adalet kavramını tanıyalım:

“Eşitlik ve denklik anlamına gelen adalet”⁵⁶ içerisinde insafın, doğruluğun ve haklılığın bulunduğu ifrat ve tefritten uzak bir denge noktasıdır.⁵⁷ Bu ifadeden hareket ederek diyebiliriz ki “Adalet; kişinin vermesi gerekeni vermesi, alması gereken hakkını da almasıdır.”⁵⁸

Adalet ve ihsan arasındaki fark, herhangi bir duruma verilen mukabelede kendisini gösterir. Bu bağlamda aynıyla mukabelede bulunmak adaleti yansıtırken, yapılan iyiliğe daha iyisiyle, yapılan kötülüğe ise en azıyla mukabelede bulunmak ihsanı ifade eder.⁵⁹ Dolayısıyla “İhsan adaletten üstündür. Adaletin gereğini yapmak vacib iken, ihsanda bulunmak mendup ve müstehaptır.”⁶⁰

İbn Abbas’a (ö. 68/687-688) göre adalet ‘la ilahe illallah’ sözü iken ihsan farzları yerine getirmektir. Ali b. Ebi Talib’e göre ise adalet, insafı olmanın adı iken, ihsan erdemli davranmaktır.⁶¹ İbn Atıyye (ö. 541/1147) ise bu kavramlar arasındaki anlamsal farkı şu şekilde izah etmiştir: Adalet kişinin itikadi ve ameli boyuttaki sorumluluklarını yerine getirmekten, kimseye zarar vermeyip zulmü terk etmeye kadar uzanan ve aynı zamanda da hakkı yerine getirmeyi ifade eden bir erdemdir. İhsan ise hayır adına teşvik edilmiş her türlü işi kapsamaktadır.⁶²

Adalet ile *ihsan* kavramları arasındaki anlamsal ilişkiyi ortaya koyan Zemahşerî (ö. 538/1144) bu farklılığı şöyle ifade etmiştir: Adalet, Allah’ın kullarına güçlerinin yettiğini zorunlu kılmasıdır. Bunlar da farzlardır. Bu farzları eda ederken birtakım noksanlıklar

⁵⁶ İsfahânî, c. 2. s. 422.

⁵⁷ Yazır, c. 5. s. 253.

⁵⁸ İsfahânî, c. 1. s. 156.

⁵⁹ İsfahânî, c. 2. s. 423.

⁶⁰ İsfahânî, c. 1. s. 156.

⁶¹ Kurtubî, c. 12. s. 412.

⁶² İbn Acîbe, c. 5. s. 120.

olacaktır ki onların tamamlayıcısı da müstehaplardır. Bunlar da ihsan mukabilinden kabul edilir.⁶³

Ayrıca ameli sahada bir diğer adalet anlayışı ise farz ve vacipleri ne tamamen terk etmek ne de ruhbanlık boyutuna taşımaktır. Adaletin bir gereği olarak vazedildiği şekliyle yerine getirilen emir, nehy ve nafileler hususunda sabır ve sebat göstererek istikrarlı olmak da ihsan mukabilindendir.⁶⁴ Bununla birlikte sözünü ettiğimiz gibi bir adalet anlayışı ile yerine getirilen ibadetlerin kemiyet ve keyfiyet yönünden güzelliği de Cibril hadisi bağlamında ihsan olarak değerlendirilir.⁶⁵

Buraya kadar yapmış olduğumuz açıklamalardan adalet ve ihsan şuurunun bireyin itikadi ve ameli sahasına yansıyan birer fazilet olduğu neticesine vardık. Aynı zamanda bu olgular arasındaki hassas farkı da tespit etmeye çalıştık. Bununla beraber adalet ve ihsan erdeminin insan hayatının her alanında olduğu düşünüldüğünde toplumsal ve siyasal boyuttaki yansımalarından da söz etmek yerinde olacaktır. Bu erdemlerin sözü geçen ortamlardaki önemine atıfta bulunan Mevdûdî (1903-1979) toplumsal hayatta ihsanı, adaletten daha önemli bir konumda düşünür ve bunu şu şekilde ifade eder: “Adalet sağlıklı ve dengeli bir toplumun temeli ise ihsan onun mükemmele erişmesidir. Bir taraftan adalet, toplumun haklarını çiğnenmekten ve zulümden korurken, diğer taraftan ihsan, toplumu zevkli yaşamaya değer bir hâle sokar.”⁶⁶ Bu boyutta bir yaklaşım da Seyyid Kutub’dan (1906-1966) gelmektedir. Ona göre Kur’ân’ın adalet sistemi, insanların arzu ve isteklerine göre şekil almayan; sevgi, nefret gibi kişisel kaprislerden etkilenmeyen bir ilkedir. O akrabaya, zengine, fakire, güçlüye ve zayıfa göre farklılık göstermeyen bir sistemdir. Terazisinin önünde de herkes eşittir. İhsan ise, adaletin bu acımasız ve şaşmaz keskinliğine bir ölçü, yumuşaklık getiren değerdir. Haklarından feragat etmek isteyen; kalplerindeki sevgiyi, adalete tercih edenlere bir erdem kapısıdır. Zira her güzel iş, ihsandır.⁶⁷

Çalışmamızın bu bölümünde *adalet* ve *ihsan* kavramlarını itikadi ve ameli açıdan, bireyin kulluk boyutuna temas ettiği yönlerini ifade etmeye çalıştık. Bununla birlikte kâinatın

⁶³Ebü’l-Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf ‘an Haka’iki Ğavâmidî’t-Tenzîl ve ‘Uyûni’l-Ekavîl fi Vücûhi’t-Te’vîl**, Daru’l-Ma’rife, Beyrut, H. 1430, s. 582.

⁶⁴Bursevî, c. 5. s. 72.

⁶⁵İbn Acîbe, c. 5. s. 121.

⁶⁶Mevdûdî, c. 3. s. 52.

⁶⁷Seyyid b. Kutub b. İbrâhîm b. Hüseyin eş-Şâzîlî, **Fî Zılâli’l-Kur’ân**, Sâlih Uçan, Vahdettin İnce, Mehmet Yolcu, Lütfullah Bender (Çev.) Dünya Yayıncılık, İstanbul 1990, c. 6. s. 563.

nizamı mesabesinde olan, amel ve ibadetlerdeki vacip gibi kabul edilen ve aynı zamanda ahlaki bir fazilet olan adaletin,⁶⁸ toplumsal hayata yansıdığında ihsan ile nasıl bir münasebet içerisinde olduğunu da çalışmamıza yansıttık. Netice itibarıyla, gerek bireysel gerekse toplumsal açıdan değerlendirmeye tabi tuttuğumuz bu kavramlardan birisinin hakka, diğerinin ise fazilete karşılık geldiğini görmekteyiz. Bu yönleriyle adalet ve ihsan, kendi içlerinde çok şümüllü birer erdem oldukları ve aralarında ise hiyerarşik bir yapıyı takip ettikleri gözden kaçmamaktadır.

2.2. Muhsin Kavramı

Kavram; bir düşünceyi, bir konuyu, bir hadiseyi ifade etmek üzere kullanılan sözcüklere denmektedir. Her türlü bilginin izahı ise kavramlar aracılığıyla yapılmaktadır. Bu bağlamda Kur'ânî bilgilerin de kavramlar aracılığıyla açıklandığı bilinmektedir. Zira Kur'ân kavramları, bir mümin için önem arz eden meseleler arasındadır. Nitekim Kur'ân'a uygun bir yaşam, ancak onun en doğru bir şekilde anlaşılıp içselleştirilmesine bağlıdır.⁶⁹

Kur'ân kavramları Kur'ân'da tek başlarına ve bağımsız değildirler. Eş veya zıt anlamlı kavramlarla bir ilişki içerisindeyler. Bu bağlamda kavramların doğru anlaşılması bu ilişkiyi tespit etmek ve âyetlerin siyak ve sibaklarına dikkat etmek suretiyle olur.⁷⁰ Nitekim kavramların anlam sahası, birlikte değerlendirmenin neticesinde ortaya çıkabilmektedir. Böylelikle de bir kavramın net çizgileri ancak onun benzerlerinden ayrılan yönlerini tespit etmekle çizilebilmektedir. Bu minvalde konumuz olan *muhsin* kavramının anlamsal sınırlarını belirlemek ve konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla bu bölümü çalışmamıza dâhil ettik. Şimdi *muhsin* kavramından başlamak üzere onun alakadar olduğu bazı kavramları ve aralarındaki münasebeti ifade etmeye çalışalım:

2.2.1. Muhsin'in Tanımı

Muhsin (محسن); *h-s-n* kökünden if'âl vezninde bir ism-i fâ'ildir. Kur'ân-ı Kerim'de “محسن” şeklinde 4 yerde, “محسنون” şeklinde bir yerde, “محسنين” şeklinde bir yerde, “المحسنين”

⁶⁸ Yazır, c. 5. s. 253.

⁶⁹ İsmail Karagöz, “Çok Anlamlı Kur'ân Kavramları Bağlamında İhsan ve Muhsin Kelimelerinin Anlamı ve Türkçeye Çeviri Sorunu”, *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt No. (5), s. 151.

⁷⁰ Karagöz, s. 153.

şeklinde 32 yerde, “المحسنات” şeklinde de bir yerde olmak üzere toplamda 39 defa geçmiştir.⁷¹

Muhsin kelimesinin ihsan masterından türeyen bir ism-i fâ'il olduğu genel olarak kabul edilse de bazı alimlerin bu hususta ihtilaf ettikleri ve bu ismin ‘hüsün’ ve ‘ihsan’ masterından türemiş bir isim olduğu yönünde görüşleri de vardır. Buna göre bu ismin ‘hüsün masterından türemiştir’ diyenlere göre manası; ihsanda bulunmanın güzel bir davranış olduğu düşüncesiyle başkalarına faydalı olan kişiler, ‘ihsan masterından türemiş’ olduğunu savunanlara göre ise bu kelime; güzel olan bir fiili ihsan üzere yapan kişileri ifade eder.⁷² Yapılan bu açıklamadan sonra *muhsin* kavramının karşılamış olduğu anlamları ifade edebiliriz:

Muhsin, en sade tanımıyla ihsan fiilini gerçekleştiren kimsedir.⁷³ Yani muhsin, kötülük yapmayan, bununla birlikte zatında ve Allah katında kötü olanı da yapmayan, güzel amel sahibi olan ve büyük günahlardan kaçınan kimsedir.⁷⁴ Bu güzel amellerin sahibi, bunların neticesinde en güzel şekilde mükafatlandırılacağı için aslında kendisine de iyilik yapandır.⁷⁵

Muhsin, sahih bir imana sahip olan, kendisini yönetebilmeyi bilen, farzlara rağbet eden ve Müslümanlara zararı bulunmayan kimsedir.⁷⁶ Yine muhsin, Allah’ı görüyor gibi kulluk edendir. Nitekim kendisi O’nu görmese de Yüce Allah onu görmektedir.⁷⁷

Muhsin, özü itibarıyla güzel olan ve dinin teşvik ettiği amelleri yapan kimsedir.⁷⁸ Tüm amelleri olması gerektiği şekliyle yapana da muhsin denmektedir.⁷⁹ İyilik yapmayı kendisi için bir huy edinmiş, düşüncesi güzel olan ve işini itkan ile yapan kimseye de muhsin denir.⁸⁰

⁷¹ Abdülbâki, s. 204-205.

⁷² Râzî, c. 5. s. 149.

⁷³ Râzî, c. 16. s. 164.

⁷⁴ Râzî, c. 29. s. 7.

⁷⁵ Râzî, c. 23. s. 38.

⁷⁶ Kurtubî, c. 2. s. 131; Bursevî, c. 1. s. 145.

⁷⁷ Kurtubî, c. 16. s. 456.

⁷⁸ Bursevî, c. 1. s. 145.

⁷⁹ Bursevî, c. 1. s. 209.

⁸⁰ İbn Acîbe, c. 3. s. 23.

Muhsin, iyilikler yapıp kötülükleri terk eden veyahut da sâlih amelde bulunan, bunu da layıkı veçhiyle yapan kimsedir.⁸¹

Muhsin, düşüncesi de amelide güzel olan, veyahut da bütün işlerini ihsan üzere gerçekleştirmeyi huy edinen kimsedir.⁸²

Muhsin; hasenatı ifa seyyiatı terk eden, ibadetlerini Cenab-ı Hakk'ın huzuru izzetinde bulunuyormuş gibi gerçekleştiren,⁸³ böylelikle de akidelerini ve amellerini güzelce yerine getiren kimsedir.⁸⁴ Muhsinler aynı zamanda nefislerine güzel muamele yapan, başkalarının hak ve hukukunu gözetken ve iyilikte bulunmak isteyen kimselerdir.⁸⁵ Onlar, her hususta ihsan üzere davranmayı alışkanlık etmiş kişilerdir.⁸⁶

Müfessirimiz Elmalılı ise muhsin'i tarif ederken tefsirinde şu ifadelere yer vermiştir: Muhsin; iyilik ve güzellik yapan, güzel hareket eden,⁸⁷ iyilik seven ve işini Allah için güzel yapandır.⁸⁸ Muhsin; iyi niyet ve güzel amel sahibi olan, yaptığı her işi en iyi şekliyle yapmayı huy edinen,⁸⁹ ve Allah'ı görüyormuş gibi kendisini O'nun huzurunda bilen kimsedir.⁹⁰ Muhsin; Kur'ân'da beyan edildiği üzere amelde ihsan yapan,⁹¹ dinin emir ve yasaklarını hassasiyetle yerine getiren,⁹² böylelikle Yüce Allah'ın rızasına uygun amellerde bulunup, yaptığığın da hakkını verendir.⁹³

Farklı yaklaşımlarla ifade etmeye çalıştığımız muhsinleri genel olarak; güzel işler yapan, yaptığı bu işleri de en güzel şekilde ve inkitaya uğratmadan yapan, bunu da hayatının bir düsturu olarak kabul eden kimse olarak tanımlayabiliriz. Muhsinlik vasfı kişinin ubudiyet dairesinin en önemli bir merhalesi olup kulun Allah'a olan yakınlığını ve hassasiyet

⁸¹ Ebüssuûd Efendi, **İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm**, Daru ihyau't-turasi'l-Arabiyyi, Beyrut, t.y., c. 2. s. 236.

⁸² Ebüssuûd Efendi, c. 3. s. 73.

⁸³ Ömer Nasuhi Bilmen, **Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meâli Alisi ve Tefsiri**, Nesa A.Ş., İstanbul t.y., c. 2. s. 675.

⁸⁴ Bilmen, c. 2. s. 814.

⁸⁵ Bilmen, c. 1. s. 246.

⁸⁶ Bilmen, c. 2. s. 814.

⁸⁷ Yazır, c. 1. s. 305.

⁸⁸ Yazır, c. 5. s. 61.

⁸⁹ Yazır, c. 3. s. 328.

⁹⁰ Yazır, c. 1. s. 386.

⁹¹ Yazır, c. 6. s. 267.

⁹² Yazır, c. 5. s. 62.

⁹³ Yazır, c. 4. s. 471.

bilincini ifade eder. Yine bu vasıf, sosyal bir varlık olan insanın hayatının her safhasında kuşandığı dikkatin ve rikkatin de adıdır. Bu açıdan muhsinler, hem Allah-kul, hem de toplum-insan açısından kendisini en iyi şekilde ifade edebilen, bulunduğu konumun hakkını veren ve en önemlisi de bu hususta kendisini yönetebilen kimselerdir.

2.2.2. Muhsinlerin Kur’ân-ı Kerim’deki Bazı Kavramlarla Münasebeti

Kur’ân-ı Kerim’de muhtelif ayetlerde yer alan muhsin kavramı, yer yer bazı kavramlarla birlikte zikredilmiştir. Bu kavramların isimleri ve muhsin kavramı ile münabetleri ise şu şekildedir:

2.2.2.1. Mümin (مؤمن)

Emn (الامن) ve *eman* (الامان) “Nefsin mutmain olması, korkunun giderilmesi”⁹⁴ gibi manalara gelmektedir. *İman* (الايمان) ise bu köklerden türemiş if’âl vezninde bir mastardır.⁹⁵ “Kalp ile tasdik”⁹⁶ ya da başka bir deyişle bir kişinin söylediği sözü tasdik etmek yani gerçekliğini kabul etmek⁹⁷ gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak ise iman, Hz. Peygamber’in getirdiği şeriata uymak; kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve organlarla amel ederek Hakk’a boyun eğmek; doğru söz söylemek ve sâlih amelde bulunmaktır.⁹⁸ İman dille ikrar ve amel ile onu doğrulamak olduğundan Allah korkusu da imanın kapsamına girmektedir.⁹⁹

Mümin ise; iman sahibi, yani bir şeyi hem sözüyle ikrar eden hem de ameliyle doğrulayan¹⁰⁰ kimsedir. Kur’ân-ı Kerim’de müminler için “...Allah'a ve Resûlüne iman eden, ondan sonra asla şüpheyeye düşmeyen...”¹⁰¹ kimseler olarak bahsedilmektedir. Bu açıklamalardan sonra mümin ve muhsin kimselerin gerek bazı âyetlerde birlikte

⁹⁴ İsfahânî, c. 1. s. 32.

⁹⁵ Yazır, c. 1. s. 168.

⁹⁶ Cürcânî, s. 37.

⁹⁷ Mütercim Âsım Efendi, **el-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi**, Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi (Çev.), “E-m-n”, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayını, İstanbul 2014, c. 6. s. 5278.

⁹⁸ İsfahânî, c. 1. s. 32-33.

⁹⁹ Ebû Ca ‘fer Muhammed b. Cerîr b. et-Taberî, **Câmi’u'l-Beyân ‘an Te’vîli Âyi'l-Kur’ân**, thk. İsam Faris el-Harşani, Müessesetü'l-Risale, H. 1415, c. 1. s. 91.

¹⁰⁰ Taberî, c. 1.s. 91.

¹⁰¹ Hucurât, 49/15.

zikredilmesinden gerekse âyetler arasındaki siyak-sibak ilişkisinden, aralarında bir münasebetin olduğunu ifade edebiliriz. Konuya ilişkin yorumlar ise şu şekildedir:

“İman edip sâlih ameller işleyenlere; Allah'a karşı gelmekten sakındıkları, iman ettikleri ve sâlih amel işledikleri, sonra Allah'a karşı gelmekten sakındıkları ve iman ettikleri, sonra yine Allah'a karşı gelmekten sakındıkları ve iyilik ettikleri takdirde, daha önce tatmış olduklarından dolayı bir günah yoktur. Allah iyilik edenleri sever.”¹⁰² âyetinde konumuzla ilişkili olan iman eden ve ihsan sahiplerinin birlikte zikredildiğini görmekteyiz. Bununla birlikte ilgili âyet hakkında, müttaki muhsin kimsenin, sâlih amel işleyen mümin müttakiden daha faziletli olduğu düşüncesinde olanlar olduğu gibi¹⁰³ ilgili âyetteki vasıfları sergileyenlerin muhsin olabileceği görüşünü beyan edenler de olmuştur.¹⁰⁴

“İşte biz iyilik yapanları böyle mükafatlandırırız. Çünkü o, bizim mümin kullarımızdandı.”¹⁰⁵ Nuh Peygamber'den bahseden ilgili âyetlerde önce onun muhsin oluşuna sonra ise müminlik vasfına değinilmiştir. Sözü geçen âyete göre onun muhsin oluşu, mümin bir kul olmasından ötürüdür.¹⁰⁶

Takdim ettiğimiz yaklaşımlardan *muhsin* ve *mümin* kavramı arasındaki münasebetin iki açıdan değerlendirmeye tabi tutulduğunu görmekteyiz. Bunlardan birincisi, kulun muhsinlik mertebesine erişebilmesinin temelinde, mümin vasfının var olduğu gerçeğidir. Yani muhsin olanların aslında mümin de olduklarıdır. Diğer bir husus ise muhsinliğin müminlikten daha üstün ve yüce bir mertebe olduğudur. O hâlde muhsin, kulluk serüveninde, temelinde müminliği barındıran en güzel makamlardan biridir.

2.2.2.2. Müslim (مسلم)

S-l-m kökünden if'âl vezninde bir mastar olan *İslam* (اسلام); Râzî'ye göre lügatte üç manaya karşılık gelmektedir. Bunlar; itaat ve boyun eğmek, sulha kavuşmak ve Allah'a

¹⁰² Mâide, 5/93.

¹⁰³ Kurtubî, c. 8. s. 172.

¹⁰⁴ Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, **Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl**, thk. Muhammed Subhi b. Hasan Halak, Daru'r-Reşid, Beyrut H. 1421, c. 1. s. 462.

¹⁰⁵ Sâffât, 37/80-81.

¹⁰⁶ Zemahşerî, s. 908; Râzî, c. 26. s. 145; Beyzâvî, c. 3. s. 152.

karşı ihlaslı olmaktır.¹⁰⁷ Terim olarak ise İslam; Kalbe yerleşmemiş bir imana rağmen dil ile ikrar etmek yani barış ortamına girmektir.¹⁰⁸ İslam, Hz. Peygamber'in tebliğde bulunduğu şeylere itaat ve boyun eğmek,¹⁰⁹ şirk bulaştırmamak yani varlığını sadece Allah'a adamak¹¹⁰ gibi manalara da karşılık gelmektedir. Ayrıca "İslam kelimesi mutlak olarak dile getirildiğinde ise iman ve itikadı ifade eder."¹¹¹

Müslim ise, tam bir teslimiyet sahibi olan ve bunu inancının bir gereği olarak yerine getiren kişidir.¹¹² Müslim kimselerin muhsinlerle arasındaki ilişkiye gelince onu şu âyetle izah etmek yerinde olacaktır:

"Bilâkis, kim muhsin olarak yüzünü Allah'a döndürürse (Allah'a hakkıyla kulluk ederse) onun ecri Rabbi katındadır."¹¹³ Râzî'ye göre ilgili âyetteki 'kişinin kendini yalnızca Allah'a teslim etmesi' anlamına gelen ' مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ ' kısmı ile 'وَهُوَ مُحْسِنٌ' detayının birlikte zikredilmesinin sebebi bu teslimiyetin 'güzel bir fiille' yerine getirilmesinin gerekliliğinden kaynaklanmaktadır.¹¹⁴ Buna benzer bir ifade ise Elmalılı'dan gelmektedir. Ona göre yüzünü kim lekeden salim tutarsa, nefsinin şirkten temizlerse ve özünü muhsin tutarak yani 'Allah'ın huzurundaymış gibi' ibadetlerini her yönüyle güzel yaparsa âyetteki ecre sahip olacaktır. Bu ifadeyle Elmalılı, ihsanı İslâm'ın kemali olarak kabul etmektedir.¹¹⁵

Bu yaklaşımlara göre müslim, Allah'a ihlasla boyun eğen, muhsin ise bu teslimiyetin en güzel hâlini sergileyendir. Kısaca muhsinlik, özünde İslâm'ın da olduğu en güzel ve en hakikatli mertebedir.

¹⁰⁷ Râzî, c. 7. s. 225.

¹⁰⁸ Zemahşerî, s. 1041.

¹⁰⁹ Cürçânî, s. 23.

¹¹⁰ Mâtürîdî, thk. Ahmet Vanlıoğlu, c. 1. s. 212.

¹¹¹ Râzî, c. 4. s. 65.

¹¹² Mustafa Sinanoğlu, "İmân", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul 2000, c. 22. s. 212.

¹¹³ Bakara, 2/112.

¹¹⁴ Râzî, c. 4. s. 4.

¹¹⁵ Yazır, c. 1. s. 386-387.

2.2.2.3. Sâbir (صابر)

S-b-r kökünden bir mastar olan ve tahammülsüzlüğün (جزع) zıddı¹¹⁶ olarak tanımlanan *sabr* (صبر) kelimesi lügatte; hapsetmek,¹¹⁷ sıkıntıda tutmak,¹¹⁸ kontrol etmek ve bağlamak¹¹⁹ gibi manalara karşılık gelmektedir. O hâlde sabır için, tahammüllü olmak, sebatkâr davranmak ve dayanıklılık göstermek şeklindeki bir tavır hâlidir denebilir.¹²⁰ Terim olarak sabır ise, aklın ve dinin emrettiği şekilde nefse mâni olmaktır.¹²¹

Sâbir ise, musibet ve olaylar karşısında sakinliğini koruyan ve tahammül sahibi olan kimseye¹²² dendiği gibi, tâatlerini yerine getirmek ve masiyetten uzak durmak hususunda sabreden,¹²³ kimseye de denmektedir. İzahını yapmaya çalıştığımız sâbir yani sabreden ile muhsin arasındaki irtibatı şu âyeti baz alarak ortaya koymaya çalışalım:

“...Çünkü kim (Allah’tan) korkar ve sabrederse, şüphesiz Allah güzel davrananların mükâfatını zayi etmez, dedi.”¹²⁴ İlgili âyette korkanlar (sakınanlar) ve sabredenler zikredildikten sonra, Allah’ın, muhsinlerin mükâfatını zayi etmeyeceği müjdesi verilmektedir. İlgili âyetteki akış, sabreden kimselerin muhsinlerle çok yakın bir münasebeti olduğunu bizlere göstermektedir. Bu minvalde değerlendirildiğinde âyetteki sakınma ve sabır tavrını sergileyen kimseler güzel davranmış olmaktadır.¹²⁵ Bir başka yorumu göre ise, sözü geçen âyette ittika ve sabır sahiplerinden bahsedildikten sonra, zamir kullanılmayıp muhsinler açıkça zikredilmiştir. Bunun sebebi ise ihsan sahiplerinin hem sâbirleri hem de müttakileri kapsamasıdır.¹²⁶

¹¹⁶Ebü’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya’kub b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, **Kâmûsu’l-Muhît**, Müessesetü’l-Risale, “S-b-r”, Beyrut, H. 1426, s. 422.

¹¹⁷İbn Manzûr, “S-b-r”, c. 4. s. 438; Zebîdî, “S-b-r”, c. 12. s. 271.

¹¹⁸İsfahânî, “S-b-r”, c. 2. s. 359.

¹¹⁹Mevdûdî, c. 1. s. 73.

¹²⁰Toshîhiko Izutsu, **Kur’ân’da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar**, Selahattin Ayaz (Çev.), Pınar Yayınları, İstanbul 2019, s. 177.

¹²¹İsfahânî, “S-b-r”, c. 2. s. 359.

¹²²Mütercim Âsım Efendi, “S-b-r”, c. 2. s. 2086.

¹²³Zemahşerî, s. 855.

¹²⁴Yûsuf, 12/90.

¹²⁵Mâtürîdî, thk. Hatice Boynukalın, c. 7. s. 355.

¹²⁶Zemahşerî, s. 529; Beyzâvî, c. 2. s. 189; Ebû’l-Berekât Hâfîzüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, **Medârikü’t-Tenzîl ve Haka’iku’t-Te’vîl**, Harun Ünal (Çev.), Ravza Yayınları, İstanbul 2003, c. 5. s. 535.

Benzer bir münasebete ise Hud suresi 115. âyette de rastlamaktayız. İlgili âyette Allahu Teala, Hz. Peygamber'e sabırlı olmasını öğütledikten sonra muhsinlerin ecrini zayi etmeyeceğini bildirmektedir. Böylelikle bu âyet, sabrın ihsan dairesinden ahlaki bir erdem olduğunu belirtmektedir.¹²⁷

Sabır, her neye karşı olursa olsun güçlü bir iradenin ve tahammülün adıdır. Bu itibarla sâbirler dikkatli ve kontrollü hareket eden ve böylelikle de güzel davranışın sahibi olan kimselerdir. O hâlde böylesine sağlam bir iradeyi ve şuurlu tavrı kendisine huy edinmiş kimselerin, bu güzel tutumları vesilesiyle, muhsinlerin makamına erişebileceği söylenebilir. Zira sabredenler, muhsinlik mertebesine yürüyenlerdir.

2.2.2.4. Müttaki (متقي)

V-k-y kökünden ifti'âl vezninde bir masdar olan *ittikâ* (اتقاء); lügatte bir şeyden sakınmak,¹²⁸ veya ciddi bir himaye altına girerek korunmak¹²⁹ anlamına gelmektedir. Terim olarak ittikâ ise kişinin karşılığında bir cezaya muhatap olacağı eylemlerden kaçınmasıdır.¹³⁰ Elmalılı'ya göre bu kavram Kur'ân da üç derece olarak ifade edilmiştir. Birincisi, şirkten sakınmak; ikincisi, farzları yerine getirmek, büyük ve küçük günahta ısrardan kaçınmak; üçüncüsü ise kişinin kalbini Allah'tan başka meşgul edecek her şeyden sakınması şeklindedir.¹³¹

Müttaki ise en genel anlamıyla hem kendisi için yasaklanmış olan hem de sakınması gerekli olan şeylerden uzak duran kimsedir.¹³² Aynı zamanda müttakiler, iyilik yapan, kötülük yapmaktan vazgeçen,¹³³ Allah'ın azabına karşı kendisini sâlih amel ve halis bir dua ile koruyan, Allah için konuşan ve Allah içi amel eden¹³⁴ kimselerdir.

Müttaki ve muhsin kimselerin arasındaki münasebete gelince gerek aynı âyette birlikte zikredilmeleri gerekse farklı âyetlerde atıflarla birbirlerine bağlanmaları, onların arasında

¹²⁷ Beyzâvî, c. 2. s. 155.

¹²⁸ Mütercim Âsım Efendi, "V-k-y", c. 6. s. 6038.

¹²⁹ Yazır, c. 1. s. 161.

¹³⁰ Zemahşerî, s. 37.

¹³¹ Yazır, c. 1. s. 162.

¹³² Zemahşerî, s. 561.

¹³³ Râzî, c. 2. s. 26.

¹³⁴ Kurtubî, c. 1. s. 249.

sıkı bir bağın olduğunu göstermektedir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Yusuf suresi 90. âyet-i kerimede ‘sakınan’ ve ‘sabır gösterenlerin’ iyilik sahibi olarak karşılık görecekları belirtilmiştir. Bununla birlikte farklı âyetlerde müttakilerden bahsedilip yine onların muhsin olduklarına atıfta bulunulmuştur. Şu âyet bu durumu açıkça izah etmektedir: “Şüphesiz ki Allah’a isyandan sakınanlar, Rablerinin kendilerine verdiğini alarak cennetlerde ve pınar başlarında bulunacaklar. Kuşkusuz onlar, bundan önce dünyada güzel davrananlardı.”¹³⁵

Yine benzer âyetlere Mürselât suresinde rastlamaktayız. İlgili âyetin metni şu şekildedir: “Allah’a karşı gelmekten sakınanlar, gölgeler içinde ve pınar başlarındadırlar. Canlarının çektiği meyveler içerisindeyler. ‘Yapmakta olduğunuz şeylere karşılık afiyetle yiyin için.’ Şüphesiz biz iyilik yapanları işte böyle mükafatlandırırız.”¹³⁶ Sözü geçen âyette “müttakilere muhsin denilmiştir.”¹³⁷

Konuya ilişkin bir diğer âyet ise şu şekildedir: “...ve muhsinlerin ecrini zayı etmeyiz ve elbette ahiret ecri daha hayırlı fakat iman edip takvâ yolunu tutanlar için.”¹³⁸ Bu âyetteki takva sahiplerini Elmalılı, muhsinler olarak yorumlamıştır.¹³⁹

Tüm bu bilgiler doğrultusunda müttaki ve muhsinlerin birbirlerinin yerine kullanıldıklarını veyahut da doğrudan kastedildiklerini gördük. Fakat şu âyette ise bu iki kavramın ayrı ayrı zikredildiğini müşahade etmekteyiz: “Çünkü Allah, (kötülükten) sakınanlar ve güzel amel edenlerle beraberdir.”¹⁴⁰ Bu âyette Cenab-ı Allah, Rabbine karşı sorumluluk bilincini daima diri tutan takva sahipleri ile yaptıklarını güzel bir şekilde yapan iyilik sahiplerinin yanında olduğundan bahsetmektedir.¹⁴¹

Buraya kadar bu iki kavramın kesiştiği ve ayrıştığı durumları âyetler bağlamında ortaya koymaya çalıştık. Bizim kanaatimiz ise, muhsinin ya da diğer bir deyişle ihsan kavramının tüm iyilikleri içinde barındırmasıdır. Hatta bununla birlikte, bu iyiliklerin ister Allah’a karşı olsun, isterse diğer mahlukata karşı olsun son derece titizlikle yerine getirilmesidir.

¹³⁵ Zâriyât, 51/15-16.

¹³⁶ Mürselât, 77/41-44.

¹³⁷ Mâtürîdî, thk. Abdullah Başak, c. 16. s. 353.

¹³⁸ Yûsuf, 12/56-57.

¹³⁹ Yazır, c. 5. s. 62.

¹⁴⁰ Nahl, 16/128.

¹⁴¹ Karaman, c. 3. s. 455.

Bu bağlamda müttaki, nefsin helak eden şeylerden koruyup kendine kötülük etmeyen kimse iken, muhsin ise yaptığı işlerle kendi nefesine iyilik eden kimsedir.¹⁴² Müttaki sakınma duygusunu sahiplenen, muhsin ise bilfiil bu duyguyu ‘en güzeli yapma’ şuuruyla yerine getirendir. Bu sebepten muhsinin, müttakiyi de içine alan daha genel ve şümüllü bir kavram olduğunu ifade edebiliriz. Kullukta muhsinlik kıvamı, takvanın da ötesinde bir olgunluk hâlidir. Son olarak ihsan, takvanın üzerinde olan bir mertebedir.¹⁴³

2.2.2.5. Sâlih (صالح)

S-l-h kökünden mastar olan *salah* (صلاح) kelimesi lügatte, iyi, doğru, yararlı, doğruluk ve dürüstlük¹⁴⁴ gibi anlamlara gelmekle birlikte genellikle de fesadın zıddı¹⁴⁵ olarak kullanılmıştır. Terim olarak ise salah kelimesi, iman, konumun iyiliği ve üstünlüğü, yumuşaklık, yaratılış itibarıyla düzgünlük, ihsan, itaat, emanet¹⁴⁶ gibi manaları karşılamakla beraber “faydalı ve müstakim hâl üzere olma”¹⁴⁷ şeklinde de tanımlanmıştır.

En genel ifadesiyle sâlih; “her türlü bozukluktan arınmış olandır.”¹⁴⁸ Bundan ötürü müfsidin zıddı olarak kabul edilir.¹⁴⁹ Zira müfsit mükellef olduğu hususlarda cimrilik yapan, sâlih ise bu hususları kendine bir ödev bilendir.¹⁵⁰ Bu minvalde sâlih kimse hem itikadında hem de amelinde iyi olan,¹⁵¹ daha özel bir ifadeyle farzları ve insanların haklarını yerine getiren kimsedir.¹⁵²

Kur’ân-ı Kerim meallerinde ‘iyiler’ olarak çevrilen sâlihlerin, muhsinlerle birlikte anıldığını veyahut da ihsan üzere hareket edenlerin sâlih amel işleyenlerle bir arada

¹⁴² Mâtürîdî, c. 16. s. 352.

¹⁴³ Yazır, c. 6. s. 267.

¹⁴⁴ Mustafa Çağrı, “Sâlih”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul 2009, c. 36. s. 31.

¹⁴⁵ İbn Manzur, “S-l-h”, c. 2 s. 516; Halîl b. Ahmed, “S-l-h”, c. 2. s. 406; Zebîdî, “S-l-h”, c. 6. s. 547; İsfahânî, “S-l-h”, c. 2. s. 373; Vankulu Mehmet Efendi, **Vankulu Lügati**, “S-l-h”, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayını, İstanbul 2014, c. 1. s. 440.

¹⁴⁶ Mukâtil b. Süleymân, **Vücûh ve’n-Nezâir fî’l-Kur’âni’l-Azîm**, Mektebetü’r-Rüşd Yayınları, Bağdat H. 1432, s. 114-116.

¹⁴⁷ Zemahşerî, s. 47.

¹⁴⁸ Cürcânî, s. 112.

¹⁴⁹ Râzî, c. 16. s. 144.

¹⁵⁰ Râzî, c. 16. s. 144.

¹⁵¹ Râzî, c. 10. s. 179.

¹⁵² Kurtubî, c. 5. s. 120.

zikredildiğini görmekteyiz. Bu iki kavram arasındaki bağlantıyı sözü geçen âyetler ışığında değerlendirmeye çalışalım:

“...Daha önce de Nuh’u ve onun soyundan Davud’u, Süleyman’ı, Eyyub’u, Yusuf’u, Musa’yı ve Harun’u doğru yola iletmiştik; biz iyi davrananları (muhsinleri) işte böyle mükâfatlandırırız. Zekeriyya, Yahya, İsa ve İlyas’ı da (doğru yola iletmiştik). Hepsi de iyilerden (sâlihlerden) idi.”¹⁵³ Bu âyette sözü geçen peygamberlerden, muhsinler ve sâlihler olarak bahsedilmiştir.

Yüce Allah, Mâide suresi 93. âyette ‘iman edip sâlih amel işleyenlerden, takva sahiplerinden ve ihsanda bulunanlardan’ bahsettikten sonra âyetin sonunda muhsinleri sevdiğini ifade etmektedir. Bir yoruma göre sözü geçen âyetin işaret etmek istediği şey, böyle davrananların muhsin olacağıdır.¹⁵⁴

Başka bir yorum ise, ihsanda bulunan kimseler ile iman edip sâlih amel işleyenlerin, aslında aynı manayı ifade eden iki farklı söz olduğudur. Onunla alakalı olarak da şu âyeti örnek gösterebiliriz: “İman edip de güzel davranışlarda bulunanlar (bilmelidirler ki) biz, güzel işler yapanların ecrini zâyi etmeyiz.”¹⁵⁵ Sözü geçen âyetteki ‘مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا’ ifadesi ile ‘الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ’ ifadesi aynı mana için söylenmiş iki farklı ibaredir.¹⁵⁶

Bu yaklaşımlara göre, muhsin ve sâlih kimseler, kimi zaman aynı manayı ihtiva eden iki ayrı vasıf olarak değerlendirilirken, kimi zaman da sâlihlerden olmak, kişiyi muhsinliğe taşıyan bir tavır olarak ifade edilmiştir. Mâtürîdî, “(Yusuf) erginlik çağına erişince, ona (isabetle) hükmetme (yeteneği) ve ilim verdik. İşte güzel davrananları biz böyle mükâfatlandırırız.”¹⁵⁷ âyetindeki muhsinleri ‘işlerini güzel ve sâlih bir şekilde yapanlar’¹⁵⁸ şeklinde açıklamıştır. Bu yaklaşıma göre sâlihlik vasfı muhsin kimselerin bir özelliği olarak takdim edilmektedir. Bu cihetten bakıldığında da ‘ancak sâlih olan, muhsin olur’ denilmesinin yerinde olacağı kanaatindeyiz.

¹⁵³ En’âm, 6/84-85.

¹⁵⁴ Bursevî, c. 2. s. 444.

¹⁵⁵ Kehf, 18/30.

¹⁵⁶ Zemahşerî, s. 619; Neseffî, c. 6. s. 444.

¹⁵⁷ Yûsuf, 12/22.

¹⁵⁸ Mâtürîdî, c. 7. s. 290.

2.2.2.6. Muhlis (مخلص)

H-l-s kökünden *halis*, (خالص) lügatte; içinde yabancı şeyler varken temizlenmiş ve böylelikle arı, duru bir hâl almış şey demektir.¹⁵⁹ Aynı kökten if'âl vezninde bir mastar olan *ihlas* (إخلاص), kalbe bulaşan kirlerden onu arındırmak,¹⁶⁰ fiili başkalarının görmesinden arındırmak,¹⁶¹ ve Allah'tan başka her şeyden yüz çevirmek,¹⁶² şeklinde yorumlamıştır.

Muhlis yani ihlas sahibi, ibadeti Allah'a has kılıp yalnızca onun için yapan,¹⁶³ “ibadetini şirkten ve riyadan arındıran”¹⁶⁴ ve “dini yalnızca Allah'a tahsis eden”¹⁶⁵ kimsedir.

Daha öncede ifade ettiğimiz üzere Cibril hadisindeki Hz. Peygamber'in ihsan tanımından kasıt ‘ihlastır.’¹⁶⁶ Bu meyanda muhsin olan kişi aslında muhlis de olmuştur. Zira muhsinlik diğer bir deyişle ihsan, amellerde veyahut da her an ve durumda ‘Allah’ı görüyormuş gibi’ bir samimiyet hâlidir. O hâlde ihlas sahibi olmak, muhsin kişilerin olmazsa olmaz bir özelliğidir denebilir. Bu münasebet Kur’ân-ı Kerim’de ise şu şekilde yer almaktadır:

“(Yusuf) erginlik çağına erişince, ona (isabetle) hükmetme (yeteneği) ve ilim verdik. İşte güzel davrananları biz böyle mükâfatlandırırız.”¹⁶⁷

“Ant olsun ki, kadın ona meyletti. Eğer Rabbinin işaret ve ikazını görmeseydi o da kadına meyletmişti. İşte böylece biz, kötülük ve fuhşu ondan uzaklaştırmak için (delilimizi gösterdik). Şüphesiz o ihlaslı kullarımızdandı.”¹⁶⁸

Birbirine çok yakın bu iki âyet, aynı peygamberden önce muhsin, sonra ise muhlis olarak bahsetmektedir. Daha önce de ifade etmeye çalıştığımız gibi muhsinlik en güzel makamlardan biridir. Kulun bu makama erişebilmesi için ise bazı vasıflara sahip olması

¹⁵⁹ İsfahânî, “H-l-s”, s. 205-206.

¹⁶⁰ Cürcânî, s. 14.

¹⁶¹ Kurtubî, c. 2. s. 423.

¹⁶² İsfahânî, “H-l-s”, s. 206.

¹⁶³ Cürcânî, s. 173.

¹⁶⁴ Zemahşerî, s. 639.

¹⁶⁵ Yazır, c. 5. s. 40.

¹⁶⁶ İbn Manzûr, “H-s-n”, c. 13. s. 117.

¹⁶⁷ Yûsuf, 12/22.

¹⁶⁸ Yûsuf, 12/24.

gerekmektedir. Kanaatimizce muhlislik de bunlardan bir tanesi ve aynı zamanda da en önemlidir.

3. KUR'ÂN-I KERİM'DEKİ MUHSİN KAVRAMININ HAK DİNİ KUR'ÂN DİLİ TEFSİRİ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Çalışmamızın bu bölümünde; Allah'ın, peygamberlerin ve insanların muhsin oluşları değerlendirilecektir. Her yönüyle ele alınan bu başlıkların detayları müfessirimiz Elmalılı'nın bizzat temas ettiği mevzular üzerinden gerçekleştirilecektir. Bu eksenle Elmalılı'nın konuya yaklaşımları şu şekildedir.

3.1. Allah'ın Muhsin Oluşu

Kur'ân-ı Kerim'de ihsan kavramı Allah'a atfedildiğinde, O'nun kusursuz yaratıcılığını ve kullarına olan lütfunu ifade eder. Bu minvalde değerlendirmeye tabi tutacağımız Allah'ın muhsin oluşu, nisbet edilen her iki yönüyle de ele alınacaktır.

3.1.1. Allah'ın Kusursuz Yaratıcılığı ile İhsanda Bulunması

Yüce Allah göklerde ve yerde en yüksek şeref ve şana sahiptir.¹⁶⁹ “Tam kudret, sonsuz hikmet, yaratıcılık, ilahlık gibi en yüksek nitelikler ancak onundur.”¹⁷⁰ O, yarattığı her şeyi en güzel yapandır.¹⁷¹ Yarattıklarını özenle yaratan ve onları bir nizama koyandır. Onun yaratmasında hiçbir uygunsuzluk, tuhaflık görülmez.¹⁷² Aksine her şey bir düzen, güzellik ve ahenk içindedir. Nitekim O, gökleri ve yerleri eşsiz,¹⁷³ örneksiz ve benzersiz,¹⁷⁴ insanı ise en güzel bir biçimde¹⁷⁵ yaratmıştır. Bu minvalde, yarattığı her şeyde bir denge, ahenk ve hikmet bulunan; zatıyla, sıfatlarıyla eşsiz ve kusursuz bir yaratıcı olan; bu yönüyle de yarattığını ihsan üzere yaratan Yüce Allah'ın bu harikulade güzelliklerini, Elmalılı Hamdi Yazır'ın görüşleri doğrultusunda açıklamaya çalışalım:

¹⁶⁹ Rûm, 30/27.

¹⁷⁰ Yazır, c. 6. s. 250.

¹⁷¹ Secde, 32/7.

¹⁷² Mülk, 67/3.

¹⁷³ Bakara, 2/117; En'âm, 6/101.

¹⁷⁴ Yazır, c. 1. s. 396.

¹⁷⁵ Tin, 95/4.

3.1.1.1. Yaratanların En Güzeli Olması Hususu

Yüce Allah'ın yaratıcılığı, en baştan yani ilk yaratmadan itibaren hiçbir mahluka ihtiyaç duymadan zatının vacibu'l-vücud oluşundandır. Yani onun yaratması kadim olan zat ve sıfatındandır. Böylelikle yaratma işini sadece kendisinin meydana getirdiği Yüce Allah, bu eylemi tüm yönleriyle ortaya koymaktadır. Bir maddeden yine bir maddeyi, ya da bir insandan bir insanı yarattığı gibi, hiçbir canlı hücrecik yokken, sudan hayatı; topraktan ilk bitkiyi, ilk hayvanı ve ilk insanı da 'O' yaratmıştır. Tabiat ilke ve kanunları açısından bile imkânsız görünen ve her biri tabiat üstü bir etkiyi gerektiren bu ilklerin sahibi, her şeyden önce 'kadim ve evvel' olan Allah'tır.¹⁷⁶

“يَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ” “Yaratanların en güzeli olan Allah pek yücedir.”¹⁷⁷ Yüce Allah hem kusursuz bir yaratıcı hem de yaratanların en güzelidir. Yani onun yaratmasından sonra var olan hikmet ve sebeplerin her biri yaratıcı kabul edilse, yine de Yüce Allah yaratıcıların en güzeli ve en güzel yaratandır. Çünkü her hilkatin, her tekamülün, her güzelliğin ilk icadı ona ait olduğu gibi, diğerlerindeki ilk yaratıcılığın aslı da Onundur. Yokluktan var eden, sonra var ettiğini dilediği gibi değiştirerek kıvama getiren yine O'dur. İşte Allah, böyle güzel bir yaratıcıdır.¹⁷⁸

3.1.1.2. Yarattığı Her Şeyi En Güzel Bir Biçimde Yaratması Hususu

“الَّذِي أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ...” “O (Allah) ki yarattığı her şeyi güzel yapmış...”¹⁷⁹ Yani yarattığını hem güzel hem de hikmet ve menfaate uygun olarak¹⁸⁰ yaratmıştır. Bir başka deyişle Yüce Allah, mahlukata ihsan üzere muamelede bulunmuş; mahlukat da bunun bir neticesi olarak varlık âlemine kusursuz bir sanat eseri olarak çıkmıştır. İşte bu hakikat, Allah'ın mükemmel ve eşsiz yaratıcılığını, dolayısıyla onun en büyük ihsan sahibi olduğunu gözler önüne sermektedir.

¹⁷⁶ Yazır, c. 4. s. 481-482.

¹⁷⁷ Mü'minûn, 23/14.

¹⁷⁸ Yazır, c. 5. s. 515.

¹⁷⁹ Secde, 32/7.

¹⁸⁰ Yazır, c. 6. s. 285.

Kur’ân-ı Kerim’de Yüce Allah’ın eşsiz yaratıcılığı “O, göklerin ve yerin, benzersiz yaratıcısıdır.”¹⁸¹ şeklinde ifade edilerek onun yaratıcılığının benzeri olmadığına vurgu yapılmıştır. Zira ulvi ve süfli âlemler henüz yok iken hatta onların bir maddesi, numunesi ve bir örneği dahi mevcut değil iken, her türün ilk örneğini yaratan ve vücuda getiren, eşi benzeri olmayan Allah’tır. İlgili âyette de sözü geçen gökler ve yer benzersiz olarak yaratılmıştır. Bu yaratılanların bir benzeri olmadığı gibi, onların Yüce Yaratıcı dışında tasavvur edilmesi de düşünülemez. Bununla birlikte Yüce Allah’ın var etmesi ve icat etmesi olmaksızın bir yokluğun var olması ve ayakta durması da imkânsızdır. Tüm bunları böyle eşsiz ve benzersiz kılan hiç kuşkusuz Yüce Allah’tır.¹⁸² Yarattığı her şeyi en güzel bir şekilde kusursuz yaratan Allah, aynı zamanda yarattığını da eşsiz, benzersiz bir şekilde vücuda getirmiştir.

Bu benzersiz yaratılışın yanı sıra, onun yarattığında hiçbir uygunsuzluk da görülmez. Nitekim Kur’ân-ı Kerim’de “O ki birbiri ile ahenktar yedi göğü yaratmıştır. Rahman olan Allah’ın yaratışında hiçbir uygunsuzluk göremezsin...”¹⁸³ şeklinde geçen âyette, tabiatın eksiksiz ve kusursuz yaratılışına ve mükemmel düzenine dikkat çekilmiştir. Diğer bir ifadeyle onun yaratmasında bir münasebetsizlikten veya bir nizamsızlıktan söz edilemeyeceği ifade edilmiştir. O rahmet ve ihsanının eseri olarak yarattığı -sözü geçen âyette- göğü, tabaka tabaka ve birbirinden farklı çaplarda halk etmiştir. Bu tabakalar kendi içlerinde tutarlı ve münasip yaratıldığı gibi insanlar için de elverişli hâle getirilmiştir. İşte bu uyum, bu düzen, bu ahenk o kadar güzel ve yerinde yaratılmıştır ki bu birlik ve nizamı bozacak hiçbir çatlak, hiçbir kusur, hiçbir delik ve bozukluk göremezsin.¹⁸⁴

Netice itibarıyla yaratılmışlardaki bu benzersizlik, bu kusursuz düzen, uyumlu ve mükemmel işleyiş, ancak üstün ilim, irade, kudret ve ihsan sahibi bir yaratıcının sanat eseri olabilir. Muhakkak ki O da yarattığını en güzel yapan Yüce Allah’tır.

Her şeyi en güzel bir şekilde yaratan Allah¹⁸⁵ insanı da belli başlı merhalelerden geçirerek, özel bir yaratılışla varlıkla buluşturmuştur. Bu hakikati ise, لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ “Biz,

¹⁸¹ En’âm, 6/101; Bakara, 2/117.

¹⁸² Yazır, c. 3. s. 481-482.

¹⁸³ Mülk, 67/3.

¹⁸⁴ Yazır, c. 8. s. 198-199.

¹⁸⁵ Secde, 32/7.

gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık.”¹⁸⁶ âyeti en iyi şekilde ifade etmektedir. Sözü geçen âyette, yaratmanın ‘en güzel bir biçimde’ gerçekleştiği manasına gelen ‘ahsen-i takvim’, insandaki maddi-manevi her türlü güzelliği kapsamaktadır. Demek oluyor ki Yüce Allah, insanı her yönüyle en güzel bir biçimde yaratmıştır.¹⁸⁷

İlk önce biçimsel olarak yaratılan insan, bu ilk merhalede kusursuz yaratıcının özeni ve kendisine verdiği kıymeti ile karşı karşıya gelmiştir. Nitekim öncelikle bünye ve uzuvları düzgünleştirilmiş, ölçülü yaratılmış, ona şekil verilmiş ve bu aşamalar neticesinde kendisine ruh üflenerek insanlık seviyesine getirilmiştir.¹⁸⁸

Biçimi en güzel şekilde yaratılan insan, akıl, irfan ve ahlak gibi güzelliklere de sahip olarak varlık âlemine çıkmıştır. Böylelikle insan güzel bir dış görünüşe; akıl ve zihninin idrak kabiliyetine; aynı zamanda da ilahi ahlak ve niteliklerle donanabilecek ruhani gelişme ve olgunlaşmaya sahip olmuştur.¹⁸⁹ Demek oluyor ki insan, şekli ve sureti gibi hususlarda güzel ve özenli yaratılmışken; hakkı batıldan, güzeli çirkinden, hayrı şerden ayırt edebilecek kabiliyetlerle de donatılmıştır.¹⁹⁰ Bu da onun, ilahi ahlak ve niteliklerle de ahlaklanıp ruhani bir gelişme ve olgunlaşmaya elverişli olarak yaratıldığının göstergesidir. Böylelikle insan, ilahi güzellikleri ve manaları kendisinde toplayabilme potansiyeli olan bir varlık olmuştur.

İnsanın en güzel bir biçimde yaratılmış olmasının yalnızca şekli manada olmadığını biraz önce ifade etmiştik. İnsan duygularla da donatılmış ve güzelleştirilmiş bir varlıktır. Hatta şöyle diyebiliriz ki: İnsanın güzelliği şekli manada bir güzellik değil, asıl duygusal manada bir güzelliktir. Nitekim insan, bu duygusal güzelliklerin vasıtasıyla güzellerin güzeli olan yaratıcısını tanır, onun güzel sıfatlarını öğrenir ve yine onun vesilesiyle yaratıcısının ahlakıyla ahlaklanır.¹⁹¹

Muhsinlerin muhsini Yüce Allah yarattığı her şeyi en güzel bir şekilde yaratmış; onları eşsiz, benzersiz, kusursuz ve hikmetli kılmıştır. Tüm bunlar ancak ihsan sahibi bir

¹⁸⁶ Tin, 95/4.

¹⁸⁷ Yazır, c. 9. s. 311.

¹⁸⁸ Yazır, c. 9. s. 50.

¹⁸⁹ Yazır, c. 9. s. 311-312.

¹⁹⁰ Yazır, c. 8. s. 87.

¹⁹¹ Yazır, c. 9. s. 312-313.

yaratıcının eseri olabilir. Nitekim kusursuzluk, yaratılanların sadece fiziki yapısının mükemmel olması değildir. Kusursuzluk; aynı zamanda onun işlevselliği, diğer mahluklarla münasipliği ve hikmetle işleyiştir. Nitekim, varlık âleminde her yaratılan, bütüncül bir işleyişin birer parçasıdır. Birisinde vuku bulacak bir aksaklık veya zarar tüm mahlukatın ziyanına sebep olabilir. Bu bağlamda hem ulvi hem süfli âlem; kusursuz, eşsiz ve benzersiz bir yaratılışın simgesidir. Bu ise ancak muhsin bir yaratıcı olan Yüce Allah'ın eseridir.

3.1.2. Allah'ın Lütuf ve Cömertliği ile İhsanda Bulunması

İhsan, Kur'ân-ı Kerim'de Allah'a nispet edildiğinde onun kusursuz yaratıcılığını ifade eden bir kavram olduğu gibi, ... وَأَحْسِنُ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ ... “...Allah'ın sana iyilik yaptığı gibi sen de iyilik yap...”¹⁹², “قَدْ أَحْسَنَ اللَّهُ لَهُ رِزْقًا” ...İşte böylece Allah ona gerçekten güzel bir rızık ihsan etmiştir.”¹⁹³ âyetlerinde olduğu gibi onun kullarına olan lütuf ve cömertliğini de ifade eden bir kavramdır. Yani bu mana etrafında Allah'ın ihsan sahibi oluşu; kuluna cömertlikle muamelede bulunması, ona hak ettiğinden fazlasını sunması ve işini rast getirmesidir.¹⁹⁴ Nitekim Yüce Allah, lütfu ve ihsanı çok olan bir yaratıcıdır. Onun bu cömertliğine engel olacak ve karşı çıkacak da yoktur.¹⁹⁵

Allah'ın muhsin oluşu, onun cömertliğinin ve lütfunun bir simgesidir. Rahmeti sınırsız olan Yüce Allah, hiç kuşkusuz yarattıklarına hemen hemen her konuda ihsanda bulunmuştur. Fakat biz çalışmamızın amacı gereği sadece müfessirimizin temasta bulunduğu konuları ele almakla yetineceğiz. Bu bağlamda Allah'ın muhsin oluşu, diğer bir ifadeyle ihsanda bulunduğu hususlar şu şekildedir:

3.1.2.1. Allah'ın İyiliklerle İhsanda Bulunması

Rahman ve Rahim olan Yüce Allah; evvelde ve ahirde, ezelde ve ebediyette; rahmetin, nimetin ve iyiliğin sonsuz sahibidir.¹⁹⁶ Diğer bir ifadeyle onun rahmet ve merhameti;

¹⁹² Kasas, 28/77.

¹⁹³ Talâk, 65/11.

¹⁹⁴ Çağrı, “İhsan”, c. 21. s. 545.

¹⁹⁵ Yazır, c. 3. s. 270.

¹⁹⁶ Yazır, c. 1. s. 86.

iyiliği kastetmesi veya sonsuz nimet vermesidir.¹⁹⁷ Dolayısıyla yokluğun var olma aşamasında, varlığa giydirilen tüm fitri kabiliyet ve ihsanlar, ezeli rahmeti umumi olan Allah'ın Rahman oluşundandır. Bundan ötürü içinde Rahman'ın rahmetinden bir izin olmadığı hiçbir varlık düşünülemez.¹⁹⁸ Bu itibarla tüm iyiliklerin sahibi, vericisi yine ve ancak Allah'tır. Nitekim Elmalılı, "...Kendilerine bir iyilik dokunsa 'Bu Allah'tan' derler; başlarına bir kötülük gelince de 'Bu senden' derler. 'Hepsi Allah'tandır' de..."¹⁹⁹ âyetinin izahını yaparken bu konuya şu şekilde değinmiştir:

İyilikler Allah'ın kullarına bir ihsandır. Yani tüm iyilikler, Rahman ve Rahim'in irade ve takdir etmesine; yaratma ve var etmesine dayanmaktadır. Bu hakikatin neticesinde doğan her iyilik, her menfaat, itaat ve mükafat, kuluna Rabbinden sunulan bir lütuftur. Kulun salt iradesine bağlı bir yönelişin neticesi değildir. Daha açık bir ifadeyle; insanın çalışıp kazanmasıyla elde edemeyeceği iyilikler Allah'ın bir ihsanı iken; irade, çaba ve gayretin neticesinde yerine gelebilecek iyilikler de yine Onun ihsandır. Nitekim bu iyilikler, Allah'ın takdir ve yaratmasına, başarılı kılmasına, Onun irade ve rızasına muhtaçtır. Bu sebeple iyiliklerin tümü Allah'ın bir ihsandır. O hâlde özel olsun genel olsun, maddi olsun manevi olsun, gayretin bir neticesi olsun veya doğrudan verilmiş olsun, mutlak manada bütün iyilikler Allah'tan bilinmelidir. Tüm iyiliklerin sahibi Rahman ve Rahim olan Allah'tır.²⁰⁰ Her türlü iyilik de Yüce Allah'ın bir ihsandır.

3.1.2.2. Allah'ın İman ve İslam'ı Fitri Kılarak İhsanda Bulunması

Sonradan olan varlıklar, varlık âlemine çıkmadan önce yokturlar ve görünmezler. Onların varlığa kavuşmaları, yokluğun yarılması ile gerçekleşir. İşte ilk varlık anı olan bu yarılma "*fatır*", bu ilk yarılıştaki varlık hâli ise "*fitrat*" olarak isimlendirilir.²⁰¹ Diğer bir ifadeyle fitrat; yaratılışın ilk tarzını ve şeklini ifade eder. Bununla birlikte bu tarz ve şekil, insanların kendine özgü şahsi yaratılışı değil; insanların insan olmaları hasebiyle, hepsinde var olan, ortak ve genel yaratılışı ifade etmektedir.²⁰² İnsanın bu varlık hâli (fitrat), hep hak ve hayra yönelik bir istikamet içerisindedir. Hiç kuşkusuz ki bu yönelişlerden birisi de

¹⁹⁷ Yazır, c. 1. s. 50.

¹⁹⁸ Yazır, c. 1. s. 52.

¹⁹⁹ Nisâ, 4/78.

²⁰⁰ Yazır, c. 3. s. 31-32.

²⁰¹ Yazır, c. 3. s. 395.

²⁰² Yazır, c. 6. s. 255.

insanın yaratılışının ana gayesi olan imana ve İslam'adır. Bu minvalde konuyu değerlendiren Elmalılı, Allah'a imanın fitri bir duygu olduğunu, her doğan çocuğun iman ve itikat fitratıyla doğduğunu ve bunun neticesinde de şüphe duygusuyla tanışmadığını ifade etmektedir. Hatta ona göre bu fitri temayül, kişiyi şüpheden arındırdığı gibi onun doğru yolu bulmasına da zemin hazırlamaktadır.²⁰³ Buna ilaveten Elmalılı, üzerinde farklı yorumlarında bulunduğu... اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ شَهِدْنَا... “Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da), Evet (buna) şahit olduk, dediler.”²⁰⁴ âyetini şu şekilde açıklamaktadır: Rab ile insan arasında benzetme ve istiare yoluyla aktarılmış ‘fitri bir akitten’ bahsedilir. Bu akit ile insan, Rabbinin bu icabına karşı şahitlik etmiş ve ona kulluk etmeye taahhütte bulunmuştur. İşte bu fitri misak, insanlık için dindarlığın bir başlangıç noktası olmuştur. Allahu Teala fitratın başlangıcında, insanları subjektif ve objektif delillerle Allah'ın Rablığını algılayabilecek bir kabiliyetle yarattığı gibi İslam'a da yatkın olarak yaratmıştır. Fakat burada vurgulamak istediğimiz asıl mesele, iman ve İslam'ın sadece bilimsel verilerle elde edilebilecek salt nazari bilgi meselesi olmayıp, insanın fitratında, yaratılışında var olan ve şuhud-i nefsi (iç gözlem) denilen kendini bilmesi ve tanınmasıdır.²⁰⁵

İman ve İslam'ın öncelikle fitratta var olan bir temayül olduğunu ifade eden Elmalılı, temsili olarak aktarılan bu şahitliği ikrar edip yerine getiremeyen; küfürde ve inkârda ısrar eden, fitratı bozulmuş; kendilerine yaratılıştan ihsan edilen bu tabiatı kalmamış; yani kavlen ve fiilen bu ahdi bozmuş kimseleri de kendilerine yazık etmiş zavallılar olarak tasvir etmiştir.²⁰⁶

Elmalılı'nın iman ve İslam hususundaki yaklaşımından yola çıkarak, bu eğilimin insanın ilk varlık hâli diye ifade ettiğimiz fitratında var olduğu ve hatta bunun akli çıkarımlardan ve delillerden daha güçlü bir dayanak ve yönelim olduğu söylenilebilir. Bu bağlamda şunu da ifade etmek yerinde olacak ki sözü edilen hakikat, insana bahşedilen ihsanların en gerekli ve en kıymetlisidir.

²⁰³ Yazır, c. 1. s. 208.

²⁰⁴ A'râf, 7/172.

²⁰⁵ Yazır, c. 4. s. 167-169.

²⁰⁶ Yazır, c. 4. s. 169.

3.1.2.3. Allah'ın Peygamberlik Müessesesi ile İhsanda Bulunması

Allah, kulların dünyada ve ahirette mazeret ileri sürmelerini engellemek amacıyla birtakım insanlar görevlendirmiştir. Bu kimselerin akıl sahibi insanlarla yaptığı elçilik görevine de peygamberlik ya da nübüvvet denilmektedir.²⁰⁷ Diğer bir ifadeyle peygamberlik; Allah'ın vahiy yoluyla bildirdiği bilgileri, emir ve yasakları insanlara ulaştırma görevidir.²⁰⁸ Yapılan bu izahlara göre peygamberlik vazifesinin hem ilahi bir elçiliği temsil ettiğini hem de kesbi olmayıp, vehbi olarak kazanıldığını da ifade etmek yerinde olacaktır.

Peygamberlik vazifesinin en önemli hakikatleri hem kaynağının ilahi olması hem de vazifenin vehbi olmasıdır. Bu sebepten olsa gerek Elmalılı, peygamberlik vazifesini Allah'ın bir ihsanı olarak görmekte ve düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir:

Çalışma kanununda, ilahi irade ve dileme, kulların eğilim ve iradelerine göre tecelli eder. Fakat vehbi (Allah vergisi) olan hususlar vardır ki burada diğerinin tam aksine, kulun çalışması, ilahi irade ve dilemeyi takip eder. İşte peygamberlik de böyle bir iradenin sonucu olan ulvi bir vazifedir. Her şeye malik olan Yüce Allah, dilediği kuluna kendi irade ve isteği doğrultusunda peygamberlik vazifesi yüklemiş, ona yeni bir din ve şariat ihsan etmiştir. Bu hususta ona engel olabilecek hiçbir şey yokken peygamberlik de bir çalışma meselesi değildir.²⁰⁹

Sözü geçen konuya dair görüşlerini ifade etmeye çalıştığımız Elmalılı, Şuayb (a.s)'ın kavmine olan hitabını yine aynı istikamette yorumlamıştır. Daha açık izah edecek olursak Şuayb Peygamber'in "...Rabbim beni kendi katından güzel bir rızıkla rızıklandırmıştır..."²¹⁰ hitabıyla, Hz. Şuayb'a verilen rızkın vahiy ve nübüvvet bilgisi olduğunu ve bunun da kendi çabasının dışında Allah'ın bir ihsanı olduğu şeklinde izah etmiştir.²¹¹

²⁰⁷ İsfahânî, "N-b-e", s. 623.

²⁰⁸ Yusuf Şevki Yavuz, "Nübüvvet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2007, c. 33. s. 279.

²⁰⁹ Yazır, c. 1. s. 432.

²¹⁰ Hûd, 11/88.

²¹¹ Yazır, c. 4. s. 562.

Bir diğerk husus ise peygamberlerin kendi aralarındaki çeşitli üstünlükler ve yüksek derecelerdir. Elmalılı'ya göre peygamberlik vazifesinde olduğu gibi, peygamberler arasındaki bu husus da Allah vergisi bir lütuftur. Yani kendi aralarındaki bu üstünlük veya dereceler onların şahıslarında var olan bir özellik değil ilahi ihsan neticesinde kazanmış oldukları yine ilahi bir bağıştır.²¹²

Peygamberlik müessesinin çalışıp kazanma yoluyla veyahut da bir talebin neticesinde elde edilemeyeceği ifade edildi. O, ancak ilahi bir takdirin neticesidir. Bundan ötürü peygamberler vahiyle desteklenmiş bunun neticesi olarak da tebliğ, tebyin, temsil ve teşri gibi vazifelerle görevlendirilmişlerdir. Onların bu hakikati, bir insanın sınırlarını zorlayacak bir husustur. Bu itibarla onlar, Yüce Allah tarafından desteklenmiş, üstün ahlaki-ilmî yeteneklerle donatılmıştır. Netice itibarıyla gerek vazifeleri için lazım olan ilim ve becerileri gerek yetenekleri gerekse mucizeleri ile ön plana çıkarılmış kimseler olmuşlardır. Aynı zamanda onlar, nübüvvet vazifesi ile Yüce Allah tarafından seçkin kılınmış kimselerdir. Bu seçilmişlik ise ancak muhsin olan bir yaratıcının rahmeti, lütfu ve ihsanıdır.

3.1.2.4. Allah'ın İnsanlara İslâm Dini ile İhsanda Bulunması

İslam dini;

Gazaba uğratmadan, sapıklığa düşürmeden, doğruca ve selametle Allah'a ve Allah'ın nimetlerine götürüp اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ (Allah'a hamd olsun)' dedirten ve bu temiz nimetlere tam selametle ermiş, gerçekten mutlu ve övülmüş, öfkeye uğramamış ve sapıtılmamış zatlar tarafından takip edildiği tarih tarafından görülmüş ve tecrübe ile bilinen büyük, aşikâr, düz, doğru, hak yolu ve istikamet yoludur.²¹³

İslam dini, ifade edildiği üzere salim ve sağlam bir yoldur. Elmalılı'nın ifadesine göre de Allah'ın kullarına bir ihsanıdır. O, bu görüşünü şu tarihi gerçeklere dayandırmaktadır:

Yahudiler gerek dünya sevgisi gerekse bencilliklerinin neticesinde Tevrat'ı ihmal ve tahrif etmişler ve böylelikle de Hak yoldan ayrılmışlardır. Bununla da kalmayan Yahudiler, nice

²¹² Yazır, c. 2. s. 151.

²¹³ Yazır, c. 1. s. 140.

peygamberlere haksızlıkta bulunmuş netice olarak da Allah'ın gazabına ve halkın nefretine duçar olmuşlardır.²¹⁴

Hristiyanlara gelince; onlar, Roma'nın mirasçısı ve İstanbul'un sahibi olarak bilinen, dünyanın iki büyük devletinden birincisiydi. Bunlar her ne kadar dış görünüşlerine bakıldığında nimet verilmişler olarak görünseler de işin hakikati hiç de öyle değildi. Yahudiler gibi ırkçılık çemberine sıkışmasalar da hak ölçüsünü kaybetmiş; tevhit inancının yerine, üçlü ilah inancına saplanmışlardı. Diğer taraftan da hakkı savunan hukuk anlayışından vazgeçmiş ve şeriatı gerçek dışı kabul etmişlerdi. Hukuk ise, ruhanilerin ortaya koyduğu kaidelere göre yürütülmüştü.²¹⁵

Yüce Allah insanlara, yukarıda sözü edilen Yahudilerin ve Hristiyanların düşmüş oldukları büyük yanılgılardan, kusurlardan ve tehlikelerden uzak; aynı zamanda da sağlam olan İslam dinini ve doğru yolu ihsanda buyurmuştur. Ancak bu din, insanları tam selamet ile Allah'ın nimetine ulaştıracaktır.²¹⁶ Sonsuz ikram ve ihsanın sahibi Yüce Allah; insanları en hakikatli, en doğru, en sağlam bir yol olan 'İslam dini' ile buluşturmuştur.

3.1.2.5. Allah'ın İnsanlara Besmele ile İhsanda Bulunması

Hiç şüphesiz ki her işin başında adını öne alarak zikrettiğimiz Cenab-ı Allah, sınırsız bir kuvvet ve kudrete sahiptir. Bununla birlikte, karşısındaki kul nihâyetsiz bir acizlik ve ihtiyaç içerisinde. Bundan ötürü insanoğlu olaylar karşısında kendini yetersiz ve güvensiz hissetmektedir. Fakat Allah'ın adını anarak işini ona havale eden kul, kendisini güvende hissetmiş, netice olarak da onun sınırsız rahmetinin gölgesine sığınmış olmaktadır. Kısaca besmele, her hayrın başı, tükenmeyen bir kuvvet ve bitmeyen bir berekettir.²¹⁷

Hakkında kısaca bilgi verdiğimiz besmeleyi, her şeyin bir anahtarı mesabesinde Allah'ın insanlara bir ihsanı olarak değerlendiren Elmalılı, açıklamalarına şu şekilde devam etmektedir:

²¹⁴ Yazır, c. 1. s. 137-138.

²¹⁵ Yazır, c. 1. s. 138-139.

²¹⁶ Yazır, c. 1. s. 139.

²¹⁷ Bediüzzaman Said Nursî, **Sözler**, Sözler Yayınları, İstanbul 1993, s. 5-6.

Yüce Allah, besmele ile ismini başlanılacak bir işten önce zikretmiş ve böylelikle kendisine bağlılığı da belirtmiştir. Bu ilahi ismi öne alma işi, yardımın yalnızca Allah'tan isteneceğini ve manayı da yalnızca ona ait kılma işini belli etmek içindir. Zira bilinir ki genelde milletler önem arz eden bir işe başladıkları vakit, kendilerince kutsiyet veya kıymet addedilmiş büyüklerinin ismini zikrederler. Arapların putlarından birinin ismini anarak bir işe başlamaları da böyledir. Bu şekilde gerçekleşen bir sığınma eylemi ile insan, aslında 'Ne kendim ne de başkası, yalnızca Allah'ın ismi ile işime başlarım/başlıyorum' demiş olmaktadır. İşte bu gaye ile 'Besmele' kutsal bir edep olarak tüm ümmetin kitaplarında, yazıtlarında, Kur'ân okumalarında ve her türlü önemli iş ve ihtiyaçlarının başında iktibas ettikleri kıymetli bir gelenek hâline gelmiştir.²¹⁸ Besmelenin bir anahtar mesabesinde olduğuna Hz. Peygamber'in şu sözlerinde de rastlamaktayız. "Bismillahirrahmanirrahim her kitabın anahtarıdır."²¹⁹

Netice itibarıyla bu kutsal edebi kendisine düstur edinen insan, Rahman ve Rahim olan Allah'ın adını anarak her hayırlı işi ona havale etmiş olmakta, onun gücüne ve rahmetine sığınmaktadır. Kendisine sunulan bu ihsan sayesinde manevi bir güce kavuşan kul, teslimiyetin güvencesiyle kendisini tek başlıktan kurtulmuş hisseder. Dolayısıyla da Rabbinin güvencesinde rahat ve huzur bulur.

3.1.2.6. Allah'ın İnsanlara Akıl ile İhsanda Bulunması

Varlık ve olayların gerçek bilgisi²²⁰ ve bilgileri kavrayan güç²²¹ anlamına karşılık gelen akıl; bilginin kaynağı ve doğduğu yerdir. Aralarında sıkı bir ilişki bulunan akıl ve bilgi son derece önem arz eden iki değerli hakikattir. Bilgiye atfedilen değer ise, aklın değerli oluşundandır.²²² O hâlde akıl, Allah'ın insanlara bir lütfudur. Zira Kur'ânî söyleme göre

²¹⁸ Yazır, c. 1. s. 56-61.

²¹⁹ Zeynüddin Muhammed Abdür-rauf b. Tacilarifin b. Ali Münavi, **Feyzü'l-Kadir Şerhu'l-Câmi's-Sagîr**, thk. Hamdi ed-Demirdaş Muhammed, Mektebetü Nizâr Mustafa el- Bâz Yayınları, Mekke 1998, 5/2571, (No. 3111).

²²⁰ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, **Muhtasar İhyâu Ulûmi'd-Dîn Tercümesi**, Mustafa Çağrı (Çev.), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İzmir 2020, c. 3. s. 7.

²²¹ Gazzâlî, c. 3. s. 7.

²²² Gazzâlî, c. 1. s. 109.

insanı insan yapan ve kulun her fiiline anlam yükleyen akıldır. Bununla birlikte ilahi buyruğun karşısında insanının takındığı tavır da yine akıl sayesinde.²²³

Kur'ân-ı Kerim'de akıl kelimesinin geçtiği âyetlerin genel muhtevasına bakıldığında, insanın akletmeye ve düşünmeye davet edildiği görülmektedir. Nitekim insana verilen her nimet bir amaca hizmet etmektedir. Akıl nimeti de tıpkı diğerleri gibi insana fayda sağlamak amacı ile yaratılmıştır. Bu bağlamda insanoğlunun kendine en büyük iyiliği, hiç kuşkusuz bu nimeti amacına uygun kullanmak olacaktır. Bu sebepten akıl, insanın Rabbini bilmesi ve tanınması; insanın kulluğunu öğrenmesi ve yaşaması için en elzem bir nimettir. Bu açıklamaların ardından aklı, insanlara Allah tarafından bahşedilen bir ihsan olarak gören müfessirimizin konuya dair görüşleri şu şekildedir:

Yüce Allah insanları, imana ve İslam'a yatkın olarak halk etmiştir. Bununla birlikte aklı ve basireti de yaratarak beşer varlığına ihsanda bulunmuştur. Zira insan, iç ve dış âlemde bulunan ve son derece mükemmel olarak yaratılan delilleri ancak bu nimetler vesilesiyle algılayabilecek, bunun neticesinde de Allah'ı bilip tanıyacaktır.²²⁴ Böyle mühim bir amaca hizmet eden bu nimetin temel hedefi insanı hüsrana uğratmamaktır. Nitekim Yüce Allah ihsanda bulunduğu akıl ve düşünce ile insanın, ölümden sonra ortaya çıkacak hakikatlerin bilgisine ulaşmasını ve faziletli bir ahlaka sahip olmasını ister. Buna mukabil kişi, eğer kendisine ihsanda buyrulan bu aklı, sınırlı olan ve insanı helake götürecektir zevkler için harcarsa, hiç şüphesiz ki kendisini hüsrana uğrayanlardan bulacaktır.²²⁵

Yüce Allah yerleri, gökleri ve içinde olan her şeyi mucizevi, eşsiz, mükemmel bir nizam ve düzen içinde yaratmıştır. Bu düzenin bir parçası olan insandan da sadece diğer yaratılmışlar gibi sorumluluklarını hakkıyla yerine getirmesini beklemektedir. Bundan dolayı her şey insana uygun olarak yaratılmış, tüm nizam onun okuyabileceği şekilde hazırlanmıştır. Dış ve iç âlemde onu Allah'a götürecektir sayısız delilin varlığı da bu sebepten söz konusudur. Tüm bunlar, insan onları algılayabilsin ve onlardan nimetlenebilsin diyedir. İşte böyle üstün bir muhakeme gücü ile yaratılan insan

²²³ Süleyman Hayri Bolay, "Akıl", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul 1989, c. 2. s. 238.

²²⁴ Yazır, c. 4. s. 168.

²²⁵ Yazır, c. 3. s. 411.

yaratılanların en üstünü ve en kıymetlisidir. Nitekim kendisine akıl nimeti ihsan edilmiş ve sorumluluklar karşısında güçlü ve donanımlı kılınmıştır.

İnsanı diğer mahlukattan ayıran, varlığıyla insanı belirgin ve yetenekli kılan akıl; insanı insandan daha ziyade kul yapan en değerli ve en mühim nimettir. Muhsinlerin muhsini Yüce Allah ise, kulunu her şeyiyle en güzel biçimde yaratmış, ona akıl nimetini vermiş bununla da kalmayıp bu hususun ne denli önemli olduğunu Yüce Kelâm'da zikretmiştir. Tüm bunlar insanın varoluş amacına uygun yaşaması ve dolayısıyla da ahiret saadetine kavuşması içindir. Zira tüm nimetler layıkı vechi ile tasarruf edildiğinde gerçek iyiliğe ve güzelliğe kavuşulacaktır.

3.1.2.7. Allah'ın İnsanlara İlim ile İhsanda Bulunması

“Cehlin (bilgisizliğin) zıddı ²²⁶ olan ilim; bir şeyi hakikatiyle idrak etmektir.”²²⁷ Kur'ân-ı Kerim'de ise ilim kelimesi genellikle ‘ilahi bilgi ya da vahiy’ anlamında kullanılmaktadır. Bununla birlikte *ilim* kavramı, insana bahşedilmiş bilme melekesiyle elde edilen ilmi ve vahyedilmiş ilahi hakikatin ilmini ifade etmek üzere muhtelif âyetlerde yer almaktadır.²²⁸

Kur'ân'ın genel muhtevasına bakıldığında insan, akli ve ilmi ile ön plana çıkarılmış, bunlar üzerinden ikaz edilmiş ve ayrıştırılmıştır. Ayrıca kendisinden, bu nimetleri iyi yönde kullanması ve geliştirmesi istenmiştir. Tüm bunlar İslam dininin ilme verdiği önemin bir göstergesidir. Nitekim ilk inen âyetler, “Yaratan Rabbinin adıyla oku! Oku! Kâlemle (yazmayı) öğreten, (böylece) insana bilmediğini bildiren Rabbin sonsuz kerem sahibidir.”²²⁹ şeklindedir. İlgili naslarda da bunu açıkça görmek mümkündür. Özelde Hz. Peygamber'i genelde ise tüm İslam ümmetini muhatap alan bu âyetlerin ilk emri ‘okumak’ olmuştur. Bu emir iki defa tekrar edilmiş ve böylelikle okumanın ve bilmenin önemine vurgu yapılmıştır. Devamında ise insanlar kâlemle yazmaya ve ilimde ilerleyip gelişmeye teşvik edilmiştir.²³⁰

²²⁶ Halîl b. Ahmed, “A-l-m”, c. 3. s. 221; İbn Manzur, “A-l-m”, c. 12. s. 417; Cürçânî, s. 130.

²²⁷ İsfahânî, “A-l-m”, s. 446.

²²⁸ İlhan Kutluer, “İlim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2000, c. 22. s. 110.

²²⁹ Alak, 96/1-5.

²³⁰ Karaman, c. 5. s. 651.

İlmin ilk vahye mevzu bahis olması, onun önemini ve gerekliliğini ifade etmektedir. Bir şey ne kadar mühim ve lazım ise muhakkak ki o, nimet mukabilindendir. Nimet ile tasarruf edilir, neticesi ile de fayda edinilir. İhsan sahibi Yüce Allah'ın böyle bir lütfunun insanda vaki olması ise ona sunulmuş en büyük iyiliklerden bir tanesidir. Konuyu bu cihetten değerlendiren müfessirimiz de ilmi, ihsan mukabilinden kabul etmiş ve görüşlerini şu şekilde serdetmiştir:

İnsan hiçbir şey bilmezken Yüce Allah ona bilmediğini öğretti.²³¹ Bu öğretme işini bazen ona kabiliyetler, yetenekler vererek ve deliller getirerek; bazen çalışmasının karşılığını vererek, bazen de âyetler indirerek vehbi (Allah vergisi) olarak yerine getirdi.²³²

İlme dair ilk ilahi bilgi ilk vahiyle başlamıştır. Nitekim Hz. Peygamber ilk vahyi “Yaratan Rabbinin adıyla oku!”²³³ emri ile almıştır. O, bu emrin kendisine bildirilmesi ve gerçekleşen sürecin neticesinde, Yüce Yaratıcı tarafından okur-yazar kılınmıştır. Nitekim “İşte böylece sana da emrimizle Kur’ân’ı vahyettik. Sen, kitap nedir, iman nedir bilmezdin.”²³⁴ Yani kâinatı yaratan, (Ey peygamber) seni yaratan, yani yaratmak fiilinin sahibi Yüce Allah, seni yetiştirdi ve okur hâle getirdi ve sana okunacak bir kitap indirdi. Sonsuz kerem sahibi Yüce Allah sen hiç okumamışken, yalnızca cömertliğinin bir eseri olarak sana ledünni ilmini (Allah tarafından ihsan edilen) verdi. Böyle bir ilim sayesinde seni kâleme muhtaç etmeden okuttu ve sana bilmediklerini öğretti. İşte hâl böyleyken, öncesinde hiç kitap okumamış ve yazı da yazmamış ümmi bir peygambere, ilk vahiyde verilen bu emir ile bir kitap indirilmiştir. Böylece ona, yazmadan okuyabilecek, okutabilecek ve yazdırabilecek bir kıraat de ihsan edilmiştir.²³⁵

İlim gerek vehbi gerek kesbi olsun Allah'ın insana en büyük keremindendir. Nitekim yazmadan okumayı peygamberine ihsan eden Allah, kâlem ile yazmanın da önemini belirtmiştir. Bu bağlamda ilim, insana bahşedilmiş en kıymetli hazine ve iyiliktir. Hz. Yusuf örneğinde bunu görmek mümkündür. O, yanına gelen kardeşlerinden bir tanesini yanında tutmak istediğinde kendince bir tedbir geliştirmiş, bunu da kendisine bahşedilmiş ilim sayesinde gerçekleştirmiştir. Böylelikle de amacına ulaşmıştır. Böyle bir durumun

²³¹ Alak, 96/5.

²³² Yazır, c. 9. s. 325.

²³³ Alak, 96/1.

²³⁴ Şûrâ, 42/52.

²³⁵ Yazır, c. 9. s. 322-325.

izahını yüce Allah, “... Biz kimi dilersek onu derecelerle yükseltiriz. Zira her ilim sahibinin üstünde daha iyi bilen birisi vardır.”²³⁶ şeklinde yapmaktadır. İlgili âyetler özelde Hz. Yusuf örneği üzerinden beyanda bulunsa da böyle müstesna bir ilim ve irade ile kişiye dereceler verilmesi sadece Yusuf’a (a.s.) mahsus bir durum değildir. Allah dilediği kuluna böyle güzel hatta daha güzel dereceler de verebilir. Bu bağlamda Allah’ın kullarına ihsan ettiği dereceler vardır. Bu dereceler en üstünü ise ilim derecesidir. Yani ilim en kıymetli mertebedir. Nitekim Hz. Yusuf’un kardeşlerine olan üstünlüğü de kendisine verilmiş ilim sebebiyledir. İlim böyle yüce böyle kıymetli bir değer iken, her ilim ehlinin üstünde bir alim vardır ki, O da Yüce Allah’tır.²³⁷

İlim ister vehbi ister kesbi olsun en kıymetli ve en gerekli nimetlerdendir. Zira o cehaletin zıddıdır. Küfür, şirk, batıl inanç bunların hepsi ise cehaletin sonuçlarıdır. Buna karşın ilim, insanı hakka, hakikate, doğru yola sevk eden bir rehberdir. Hakkın ve batılın yol ayrımında en önemli etkidir. Bundan ötürü iyi ile kötü ancak ilim ile anlaşılır ve tercih edilir. Aslında tüm iyiliklerin de amili sayılabilecek ilim, muhsin olan Allah’ın kullarına en kıymetli ihsanlarından biridir.

3.1.2.8. Allah’ın İnsanları Güç, Takat ve Kabiliyet Sahibi Kılarak İhsanda Bulunması

Vüs’a; gücün yetmesi, takat ve imkân²³⁸ gibi manalara karşılık gelmekle birlikte insanın gücü nispetinde olup zorlanmadığı şeyi de²³⁹ ifade etmek için kullanılır. Yüce Allah insanoğlunu, bu ve benzeri birtakım vasıflarla yaratmıştır. Onu çeşitli açılardan desteklemiş; çaresiz, dayanaksız ve aciz bırakmamıştır. Kullarını bu şekilde olgunlaştırmış ve bunu belli bir amaç doğrultusunda yapmıştır. Zira insan her şeyden önce bir kuldur. Rabbine yönelecek bir güce ve takate ihtiyacı vardır. Bundan dolayı insanın bu fitri kazanımları, yaratıcısından kendisine sunulan bir ihsan mahiyetindedir. Bu minvalde konuyu değerlendiren Elmalılı, güç ve takati insanoğlu için birer ihsan olarak görmekte, fakat onların sarf edildiği mecralar hususunda da şu şekilde görüş beyan etmektedir:

²³⁶ Yûsuf, 12/76.

²³⁷ Yazır, c. 5. s. 78-79.

²³⁸ Kurtubî, c. 4. s. 498.

²³⁹ Râzî, c. 17. s. 151.

... وَأَغْفُ عَنَّا ” Günahlarımızın izlerini bizden gider.”²⁴⁰ âyeti bağlamında bizler her ne kadar Rabbimizin vermiş olduğu sorumlulukları yerine getirmeye gücümüz ve ihlasımız ile taahhütte bulunmuş olsak bile zaman zaman kusurlar işlemiş, günahlardan beri olamamışızdır. Hiç şüphe yok ki Cenab-ı Allah’ın bizlerden istemiş olduğu tüm itaatlere, yine onun bize bahsetmiş olduğu güç ve takatle karşılık verilebilir. Bu minvalde sarfettiğimiz veya sarf edeceğimiz tüm güç ve vüsat, Allah’ın bizlere birer ihsanıdır. Nitekim bu nimetleri doğru ve yararlı işlerde kullandığımızda bize fayda sağlayacaktır. Fakat yanlış yer ve mecralar için tükettiğimizde ve Onun rızasına aykırı kullandığımızda kendimize zarar vermiş olacağız. Oysaki bu nimetler bize kesb ve kazanç sermayesidir. Yine de onları kullanmakta zaman zaman aldanışa düşmekteyiz.²⁴¹

Sözü geçen ifadelerde Elmalılı, ‘bizleri affet’²⁴² duasına mukabil, muhsinlerin en güzeli olan Cenab-ı Allah tarafından insanoğluna bahşedilen güç ve vüsatın birer ihsan olduğunu ifade etmiştir. Nitekim Yüce Allah’ın insana bahsetmiş olduğu her bir nimet, iyilik mukabilindendir. Bu iyiliklerle amaçlanan ise, insanoğlunun dünya ve ahiret selametidir. Bu minvalde güç ve takat nimeti insanı kurtuluşa, kazanca götürecektir fitri yetenek ve güçlerdir. Bunların varlığı doğru kullanıldığında kişiyi dünyevi ve uhrevi başarıya taşıyacaktır. Buna mukabil yokluğu ise insanı zayıf, pasif ve savunmasız bırakacaktır. Dolayısıyla tüm nimetler insana birer ihsan yani iyiliktir. Fakat bu ihsanlar, ancak ilahi rızaya uygun sarf edildiğinde neticesi güzel ve faydalı olacaktır.

Güç, takat, her biri birer ilahi ihsan olan nimetlerdir ki insanı varoluştan güçlü ve donanımlı kılmaktadır. Bununla birlikte insan, çaba ve emeğiyle de kendi varlığından söz ettiren, ön plana çıkan bir mahluktur. Fakat sözü geçen güçlerin insanda vücut bulabilmesi için yine Yüce Yaratıcının bazı ikram ve ihsanlarına ihtiyaç vardır. Bunlar ise, ‘fitri kabiliyet ve yeteneklerdir.’ Elmalılı’nın bu konuya ilişkin ifadeleri ise şu şekildedir:

İnsan rızık arayışına girdiğinde birtakım çaba ve emek sarf etmektedir. Fakat hiçbir bireyin çaba ve gayreti, elde ettiği/edeceği nimetin tek başına sebebi değildir. Hiç şüphesiz ki bunda Yüce Allah’ın insana doğuştan ihsan ettiği kabiliyet ve yeteneklerin de payı vardır. Nitekim insan, çırlıçıplak, fakir ve muhtaç olarak doğar. O, bu süreçte bir sineği bile

²⁴⁰ Bakara, 2/286.

²⁴¹ Yazır, c. 2. s. 281-282.

²⁴² Bakara, 2/286.

koalamaya muktedir değildir. Fakat tüm bunlara rağmen ona kısmeti kadar nimet verilir. O ise bu nimetleri, ancak kendisine sunulmuş olan fitri yetenek ve kabiliyetler vasıtasıyla alır ve hazmeder. Nitekim dünyayla yeni buluşmuş bir insanın feryatları, çekici ve etkili kılınır ve o bu sayede, karşısında kendisine rızık hususunda cevap verecek insanlar bulur. İşte tüm bunlar çaba ve emekten önce gelen, Yüce Allah'ın insanlara bir ihsanı olan fitri yeteneklerdir.²⁴³

İfade etmeye çalıştığımız husus insanın en mucizevi yanını yansıtan bir özelliğidir. İnsanı kusursuz, eşsiz yaratan Yüce Yaratıcının en büyük ihsanlarından da biridir. Nitekim dünyaya gözlerini yeni açmış, akli melekeleri olgunlaşmamış, irade yetisinden yoksun olan insan, rızkını sadece Allah'ın kendisine sunmuş olduğu kabiliyetler doğrultusunda elde edebilmektedir. Öyle ki rızka ihtiyaç duyan bir bebeğin feryat etmesi, tamamen onun dürtüsel özelliklerinin bir neticesidir. Tüm bunlar, varoluşunun en çaresiz, en savunmasız, en güçsüz olduğu bir evrede, insana Yüce Allah'ın bahşetmiş olduğu bir ihsandır. Böyle elzem bir zamanda kazandırılmış bu yetenekler, insana büyük bir iyilik ve yüce bir rahmetin tecellisidir.

3.1.2.9. Allah'ın İnsanlara Can ve Mal Vererek İhsanda Bulunması

Yüce Allah, eşref-i mahlukât olarak yarattığı insana çok sayıda nimetle ihsanda bulunmuştur. Hiç şüphesiz ki bu nimetlerin ilk sırasında insanın varlık âlemine çıkış vesilesi olan 'can' ve ona hizmet eden 'mal' bulunmaktadır. İlâhi irade bu nimetleri insanoğluna bahşetmiş, fakat bununla birlikte onun korunup kollanmasını ve yaratılış amacına hizmet etmek maksadıyla tasarrufta bulunulmasını da istemiştir. Zira canlı olsun cansız olsun, vasıflanan tüm nimetler Allah'ın mülkündendir. Elmalılı da sözü geçen nimetleri ihsan bağlamında ele almış ve görüşlerini şu şekilde izah etmiştir:

Yüce Allah'ın yaratmış olduğu tüm canlar ve rızık olarak vermiş olduğu mallar, Onun mülkünden sunmuş olduğu birer ihsandır. İhsan edilen bu canlar ve mallar insanların geçici olarak tasarrufuna ve istifadesine sunulmuştur. Diğer bir ifadeyle kendi zatlarında ve mallarındaki geçici hürriyet ve mülkiyet hakkı, onları bu tasarrufta ve faydalanmada geçici bir hakka muktedir kılmıştır. Tam da bu noktada kul, kendisine ihsan edilen bu can ve mal

²⁴³ Yazır, c. 2. s. 233.

nimetini kendi mülkleri gibi kullanmayıp hürriyetlerini ve tasarruflarını Allah yoluna sarf ederlerse, Allah da onları ebedi nimetlerle mükafatlandıracaktır. Yani fani lezzetler Allah için feda edilirse, neticesi baki hayat olacaktır. Buna göre bir mümin, Allah için savaşır, canını verir ve yine bu yolda malını infak ederse işte ebedi mutluluk onun olacaktır.²⁴⁴

İfadelerine yer verdiğimiz Elmalılı, insan hayatında önem arz eden iki nimetten; yani can ve maldan ve bunların tasarruf alanlarından bahsetmiştir. Bu nimetlerin insana bahşedilmiş birer ihsan olduklarına, aynı zamanda da onların fani lezzetleri ifade ettiklerine değinmiştir. Sözü geçen nimetlerin Allah'ın mülkünden olduğunu ve kişinin şahsında, malında tasarrufta bulunurken tüm bunları da göz ardı etmemesinin altını çizmiştir.

Netice itibarıyla çalışmamızın amacı bağlamında can da mal da diğer nimetler gibi Allah'ın kullarına birer ihsandır. Zira Yüce Yaratıcı tarafından bahşedilen her nimet, bir iyiliğin tezahürüdür.

3.1.2.10. Allah'ın İnsanlara Hizmet Eden Yeryüzü ile İhsanda Bulunması

Yüce Allah, ... وَهُوَ الَّذِي مَدَّ الْأَرْضَ “Yeryüzünü enine boyuna yayıp döşeyen...”²⁴⁵ âyeti ile varlığının, birliğinin ve kudretinin delillerini, yeryüzüne dikkat çekerek zikretmiştir. Bununla birlikte sözü geçen âyette, yeryüzünün birtakım jeolojik oluşumlardan geçerek şimdiki hâlini alması kastedilmiştir. Daha açık izah etmek gerekirse, yeryüzünün yaşadığımız hâlini alması; üzerinde dolaşmaya, barınmaya, ziraat yapmaya ve beşerî ihtiyaçları gidermeye elverişli hâle getirilmesidir.²⁴⁶ Bu bağlamda tüm canlılar için birer nimet mukabilinden olan yeryüzü, insanların ve diğer canlıların hizmetine sunulmuş ve onların istifadesine bırakılmıştır. İşte bu cihetten Elmalılı, sözü geçen âyetin yorumunda, yeryüzünün geçirmiş olduğu aşamaları ve insanlar için yaşanır hâle gelmesini Allah'ın bir ihsanı olarak kabul etmekte ve düşüncelerini şu şekilde dile getirmektedir:

Yüce Allah, yeryüzünü göklerden ayırmış, ona bir boy, en, hacim, şekil vermiş ve onu genişletmiştir. Tüm bu ihsanlar neticesinde oluşturulan yaşam alanı, üzerinde yaşayacaklar için birer nimet olmuştur. Şöyle ki Yüce Allah, yer küreyi gök cisimlerinden ayırarak

²⁴⁴ Yazır, c. 4. s. 408-409.

²⁴⁵ Ra'd, 13/3.

²⁴⁶ Karaman, vd., c. 3. s. 272.

aslında ona bir ayrıcalık atfetmiştir. Aynı zamanda da onu ayrıldığı gök cisimlerinden farklı detaylarla süslemiştir. Hiç şüphe yok ki tüm bu jeolojik süreçler, ilahi iradenin bir neticesi olarak gerçekleşmiştir. Şâyet bunun aksi söz konusu olsaydı bu yerküre ayrıldığı gök cisimleriyle aynı özelliklere sahip olurdu.²⁴⁷ Bu hakikatlerin neticesinde diyebiliriz ki Yüce Allah yeryüzünü tüm ayrıcalığıyla ve tüm detaylarıyla canlılar için yaşanılacak konuma getirmiş ve bunları ihsanın bir neticesi olarak gerçekleştirmiştir. Böylelikle yeryüzü, insanların ve canlıların yaşamlarını idame ettirebilecekleri bir zemin hâline getirilmiştir.

Yüce Allah yeryüzü zemininde insanları mutlu kılacak birtakım ihsanlarda da bulunmuştur. O, yeryüzünde olan her şeyin tamamını insanlar için yaratmış²⁴⁸ ve tüm bunlar ile insanlara ihsanda bulunmuştur. Şu an üzerinde bulunulan yer, bu yerin içindekiler, hepsi Allah'ın birer ihsanıdır. Denizlerden karaya, dağlardan derelere, ovalardan çöllere, ırmaklardan pınarlara, ağaçlardan kuşlara, hasılı her şey, insanoğlu için gerek hayat gerekse ölüm için faydalanılmak üzere yaratılmıştır. Bütün bu ihsan mukabilinden olan nimetler hem insanı yaratmak hem de onu sonrasında mutlu etmek için var edilmiştir. Bu itibarla Yüce Allah insanları mesut yaşatmak için bütün yer yüzünü, onda bulunan her şeyi yaratmış ve insanların faydalanması için hazır hâle getirmiştir.²⁴⁹ Netice olarak gerek yer kürenin yaratılmışlara has ayrıcalıklı yaratılışı; gerekse üzerindeki her bir yaratılmışın insanlara hizmet amacı gütmesi, Allah'ın insanlara birer ihsanı ve istifadeye sunduğu bir nimetidir.

3.1.2.11. Allah'ın İnsanlara Tövbe ile İhsanda Bulunması

Tövbenin aslı 'dönmek' manasındadır. Tövbe, kul için nitelendiğinde Rabbine dönüşü anlaşılır. Zira kul, günah işlemekle aslında Rabbinden kaçan durumuna düşmektedir. Tövbe ile bu kaçış sona ermekte ve tekrar Rabbine dönmektedir. Aynı zamanda tövbe kelimesi hem Allah'a hem de kula isnat edilen bir lafızdır. Kul için kullanıldığında Rabbine tövbe etti, Allah için kullanıldığında ise kulunun tövbesini kabul etti manasına karşılık gelmektedir.²⁵⁰

²⁴⁷ Yazır, c. 5. s. 120-121.

²⁴⁸ Bakara, 2/29.

²⁴⁹ Yazır, c. 1. s. 250-251.

²⁵⁰ Râzî, c. 3. s. 23.

Burada çalışmamızın amacı gereği, Allah'ın kullarının tövbesini kabul etmesi ve bu kabulün de onlara bir ihsan oluşunu ele almaya çalışacağız. Bu bağlamdaki tövbeyi Allah'ın kullarına bir ihsanı olarak değerlendiren Elmalılı, tefsirinde bu konuya şu şekilde yer vermiştir:

Allah'ın kullarına tövbe etmesi, onlara tövbeyle ihsanda bulunmasıdır. Tövbe ile ihsanda bulunması ise, kullara bunu nasip etmesi ve onu kabul eylesidir.²⁵¹ Nitekim Tevbe Seferi'nde 'geride kalan üç kişinin'²⁵² yaşamış olduğu vicdan azabı ve huzursuzluk, onları Allah'a tövbe ve istiğfar etmeye yöneltmiş, bunun neticesinde inen âyetle²⁵³ Yüce Allah onların tövbesini kabul eyleyerek tövbe ihsan etmiştir. Yani tövbeleri hususunda ısrarcı olmaları için onlara gayret ve azim vermiş ve ihsanının neticesi olarak da tövbelerini kabul etmiştir.²⁵⁴ إِنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ “Çünkü Allah kesinlikle tevhabdır, rahimdir.”²⁵⁵ Yani tövbeleri çokça kabul eden ve eşi benzeri olmayan bir kabul edicidir. İhsanında ve rahmetinde sınır olmayandır. Kulun günahı ne kadar büyük, veyahut da ne kadar çok olursa olsun, onların tövbesini kabul etmede rahmeti ve ihsanı sınırsızdır.²⁵⁶

Yapılan izahlarla Allah'ın kullarına tövbe ile ihsanına, Elmalılı'nın görüşleri çerçevesinde yer vermeye çalıştık. Bu yaklaşımdan yola çıkarak diyebiliriz ki tövbe, kullar için Allah tarafından açılmış bir rahmet kapısıdır. İnsan her daim günaha, hataya ve yanlışlara gark olabilir. Böyle bir durumla karşılaşan insan, Allah'a karşı suçluluk ve iç huzursuzluğu hisseder. Sözü geçen manevi sıkıntılar ise ancak Allah'ın ihsanı neticesinde giderilebilir. Elmalılı'nın ifadesiyle Allah'ın kullarına tövbeyi nasip etmesi, bunu yerine getirirken onlara azim ve gayret vermesi ve bunlarında neticesinde tövbelerini kabul eylesidir. Zikredilen süreçlerin her biri, insanlar için büyük bir rahmet ve ihsandır. Rahmet sahibi Yüce Allah, tövbeleri çokça kabul eden ve en güzel muhsin olandır.

²⁵¹ Yazır, c. 4. s. 417.

²⁵² Bkz. Tevbe, 9/118.

²⁵³ Tevbe, 9/118.

²⁵⁴ Yazır, c. 4. s. 419-420.

²⁵⁵ Tevbe, 9/118.

²⁵⁶ Yazır, c. 4. s. 420.

3.1.2.12. Allah'ın İnsanlara Kadir Gecesi ile İhsanda Bulunması

Kur'ân-ı Kerim'in 97. suresi olan Kadir suresinde, Kur'ân'ın 'leyletü'l-Kadr' diye ifade edilen bir gecede indirildiği ve bu gecenin 'bin aydan daha hayırlı' olduğu Yüce Allah tarafından beyan edilmiştir. İslam medeniyeti için bir başlangıç tarihi olan bu kutlu gece, sonrasında da tüm insanlığa Allah tarafından bir lütuf gecesi olmaya devam etmiştir. Bu konuya açıklık getirmeden önce, Kadir Gecesi'nin ifade etmiş olduğu manalara yer vermek yerinde olacaktır.

Kadir Gecesi, tazyik (sıkıştırmak, daraltmak) anlamına gelmektedir. Nitekim büyük ve şerefli olaylar neticesindeki hayrın büyüklüğü oranında, o hadisede şiddet ve tazyik olur. Kur'ân-ı Kerim'in inişi esnasında meleğin şiddetli baskını gibi.²⁵⁷ Kadir Gecesi, ilahi takdirde hükmedilmiş işlerin veyahut da büyük muhkem emirlerin ayırt edildiği hüküm gecesidir.²⁵⁸ Kadir Gecesi, azamet ve şeref gecesidir.²⁵⁹

Kadir Gecesi'nin barındırmış olduğu bu anlamları ifade ettikten sonra şunu belirtmek isteriz ki bu gecenin mahiyeti, kıymeti ve fazileti asırlar boyu ilim ehli tarafından konu edilmiş ve aynı zamanda İslam toplumuna da vazedilmiştir. Bu istikamette bir yorumun sahibi olan Elmalılı, Kadir Gecesi'nin insanlığa bir lütuf ve ihsan olduğunu dile getirmiş ve Cenab-ı Allah'ın sonsuz rahmetine de temasta bulunmuştur.

Elmalılı, bin aydan daha hayırlı olan bu gecede gerek amel gerek ibadet gerekse çaba ve gayret ile ulaşılabilecek her hayır ve sevabın, kendisinin içinde bulunmadığı bin ayın amelinin sevabından daha fazla ve daha hayırlı olduğunu ifade etmektedir. Bu hayrın ne kadar çok olduğunu ise Allah'ın bilgisine bırakmıştır. Nitekim ona göre bu hayır, sınır ve miktar tayin edilemeyecek kadar çoktur. İşte sınırsız bir hayra ve sevaba ev sahipliği yapan bu gece, bu eşsiz zaman dilimi, Elmalılı'nın ifadesiyle Allah'ın Hz. Muhammet (s.a.v.) ve onun ümmetine bir lütfu ve ihsanıdır.²⁶⁰ Yani bu gece sabaha kadar hayrın ve selametinin içinde bulunduğu hatta fazla fazla olduğu bir gecedir.²⁶¹

²⁵⁷ Yazır, c. 9. s. 340.

²⁵⁸ Yazır, c. 9. s. 339.

²⁵⁹ Yazır, c. 9. s. 340.

²⁶⁰ Yazır, c. 9. s. 340.

²⁶¹ Yazır, c. 9. s. 347.

Çalışmamızda bahsettiğimiz üzere müfessirimiz bu geceyi, Hz. Muhammet ve onun ümmetine bir ihsan olarak değerlendirmiş ve böylelikle Cenab-ı Allah'ın sonsuz rahmet ve inâyetine değinmiştir. Zira O, kullarına olan merhameti sayesinde böyle eşsiz bir geceyi hem insanlığa hayat veren ilahi bir Kelâm'a sebep kılmış, hem de o geceyi insanlara bir bağışlanma ve hayır gecesi tayin etmiştir. Tüm bunlar, ancak kullarına karşı merhameti sonsuz ve iyilik sahibi Yüce Allah'ın rahmetinin bir neticesidir.

3.2. Peygamberlerin Muhsin Oluşu

Peygamberler, güçlü şahsiyetleri ile ilahi emirleri insanlara korkmadan ve yılmadan tebliğ eden kimselerdir. Aynı zamanda onlar, insanların içine düştükleri ahlaki bunalımdan ve farkına varamadıkları gafletten, Allah ve şeytan ayrımı yapabilecekleri bir uyanıklık haline geçmelerine vesile olanlardır. Peygamberler tüm bunları, onların vicdanlarını uyandırarak gerçekleştiren kimselerdir. Ayrıca onlar olağanüstü ve seçkin şahsiyetlerdir.²⁶² Bu seçkin insanlar aynı zamanda da seçilmiş insanlardır. Hiç şüphe yok ki onlara bu ulvi vazife, Cenab-ı Allah tarafından sunulmuş ilahi bir lütuftur. Sonsuz lütfun sahibi olan Yüce Allah, peygamberlik ihsan ettiği bu kıymetli şahsiyetleri üstün ahlaki niteliklerle donatmış ve onları çeşitli meziyetlerle süslemiştir. Nitekim onlar güvenilir, dürüst, doğru sözlü, zeki, her türlü günah ve hatadan beri, adaletli, merhametli, sabırlı ve güzel ahlak sahibi olan güçlü ve örnek şahsiyetlerdir. İşte böyle güçlü bir şahsiyet ve ahlaki erdemlere sahip olan peygamberlerin bir özellikleri daha vardır ki o da Yüce Kelâmda geçtiği üzere onların muhsin oluşlarıdır.

وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ كُلًّا هَدَيْنَا وَنُوحًا هَدَيْنَا مِنْ قَبْلُ وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِ دَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ وَأَيُّوبَ وَيُوسُفَ وَمُوسَى وَهَارُونَ
وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ “Biz ona İshak ve (İshak'ın oğlu) Yakub'u da armağan ettik; hepsini de doğru yola ilettik. Daha önce de Nuh'u ve onun soyundan Davud'u, Süleyman'ı, Eyyub'u, Yusuf'u, Musa'yı ve Harun'u doğru yola iletmıştik; biz iyi davrananları işte böyle mükâfatlandırırız.”²⁶³ âyetinde ve benzer âyetlerde²⁶⁴ geçtiği üzere peygamberler, muhsinlerdendir. Bu bağlamda çalışmamıza konu edindiğimiz bu başlıkta, Elmalılı'nın bu mevzuaya dair temas ettiği yorumlara yer vermeye çalışacağız.

²⁶² Fazlur Rahman, **Ana Konularıyla Kur'an**, Alparslan Açıkgenç (Çev.), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2018, s. 135.

²⁶³ En'âm, 6/84.

²⁶⁴ Bkz. Yûsuf, 12/22,36,56,78; Kasas, 28/14; Saffat, 37/79-80, 103-105, 107-110, 119-121, 129-131.

Elmalılı Hz. Muhammet (s.a.v)’e buyrulan “...Yine de sen onları affet ve aldırış etme. Şüphesiz Allah iyilik edenleri sever.”²⁶⁵ âyetinde Yüce Allah’ın muhsinleri sevdiğini ve hilm ruhunu yansıtan affetmek erdeminin muhsinlerin özelliklerinden olduğunu şu şekilde ifade etmektedir:

İsrailoğulları geçmişte peygamberlerini öldürmüş, sözleşmelerini bozmuş ve hıyanette bulunmuşlardır. Hz. Peygamber zamanında da çok azı müstesna olmak üzere Yahudilerin bu durumları değişmemiş, ona karşı kötü teşebbüslerde bulunmuşlardır. Hz. Peygamber’e hainlik etmişler, yaptıkları sözleşmelere bağlı kalmamışlardır. Bununla birlikte peygamber düşmanlarına yardım etmişler ve onu öldürmeye kalkmışlardır. Hz. Peygamber’e (Ey Peygamber) ‘yine de sen onları affet’²⁶⁶ âyetiyle geçmişi Allah’a bırakması, onlara aldırılmaması öğütlenmiştir. Çünkü affetmek ve yapılan kötülüğe aldırılmamak bir ihsan yani iyilik yapmaktır. Bu da ancak güzel ahlakla donatılmış bir peygamberin vasfıdır. Peygamber’e hitaben yapılan bu öğütten sonra ise Yüce Allah, bunun bir iyilik hareketi olduğunu vurgulamış ve zatının muhsinlere olan muhabbetinden söz etmiştir.²⁶⁷

Elmalılı’nın peygamberlerin muhsin oluşlarına temas ettiği bir diğer âyet ise şudur: “Sonra iyilik edenlere nimetimizi tamamlamak, her şeyi açıklamak, hidâyete erdirmek ve rahmet etmek maksadıyla Musa’ya da Kitabı (Tevrat’ı) verdik.”²⁶⁸ Sözü geçen âyette müfessirimiz Musa Peygamber’in peygamberlik vazifesini yerine getirirken göstermiş olduğu hassasiyetine, görevini en iyi bir şekilde yerine getirme şuuruna atıfta bulunmuş ve bu tavrını, onun muhsin olma vasfına bağlamıştır.

Elmalılı sözü geçen âyetteki ‘... عَلَى الَّذِينَ أَحْسَنَ’ ‘iyilik edenlere’ kısmını ‘yaptığı ihsan üzerine’ şeklinde çevirmiş ve onu şu şekilde açıklamıştır: Musa (a.s.) kendisine bildirilen hükümleri, tebliğ etme konusunda son derece güzel davranmıştır. Tebliğ hususunda bu en güzeli yakalayan Musa (a.s.), tatbik yani uygulama hususunda da aynı tavrı göstermiştir. Veyahut da burada kastedilen, gerek Musa (a.s.) gerekse ona tabi olup güzel ahlakı kendisine düstur edinen, yaptığı her işi güzel yapmaya özen gösteren ve aynı zamanda

²⁶⁵ Mâide, 5/13.

²⁶⁶ Mâide, 5/13.

²⁶⁷ Yazır, c. 3. s. 184-185.

²⁶⁸ En’âm, 6/154.

öğütlere iyice kulak verip onları hayatında güzel bir şekilde uygulayan kimselerdir.²⁶⁹ Bu bağlamda değerlendirildiğinde Elmalılı'nın âyetle geçen ihsan hasletini bir yönüyle Hz. Musa'ya dayandırdığını görmekteyiz. Peygamberlerin asli görevlerinden olan tebliğ ve tatbik hususunda da ihsan çizgisinde olduklarını müfessirimizin yaklaşımından bir kez daha anlamış oluyoruz. Dolayısıyla bir peygamber olan Hz. Musa'nın (a.s.) da 'yaptığı işi en güzel şekilde yapma' yönüyle muhsinlerden sayıldığını, bunun da onun özelinde aslında tüm peygamberlerin niteliklerinden olduğunu söylememiz yerinde olacaktır.

Rahmeti bol olan Yüce Allah, 'iyilik yapan' veyahut da 'yaptığını güzel yapanların' ecrini zayi etmeyeceğini Yüce Kelâmında beyan etmektedir. Bu minvalde zindanda kalıp Allah'ın rahmet ve ihsanına muhtaç olan Yusuf (a.s.) da muhsinlerden olduğu için, Allah onun ecrini karşılıksız bırakmamış ve onu zindandan çıkarmıştır.²⁷⁰ Bu şekilde ifadelerine rastladığımız Elmalılı, Yusuf Peygamber'i de halis muhlis muhsin olarak değerlendirmektedir.

Buraya kadar Elmalılı'nın yaklaşımıyla ifade etmeye çalıştığımız peygamberlerin muhsin vasıfları, onların topluma her hususta güzel örnek olma sorumlulukları ile birebir örtüşmektedir. Peygamberler gerek Allah'a karşı ferdi sorumluluklarını gerekse risalet vazifelerini son derece titizlikle ve ihsan üzere gerçekleştirmiş kimselerdir. Rablerine göstermiş oldukları bu eşsiz özen ve saygı, onların toplumsal hayattaki rollerine de yansımış ve onları her daim iyilik yapan, iyilik seven ve yaptığını en güzel bir şekilde yapan kimselerden yani muhsinlerden kılmıştır.

3.3. İnsanların Muhsin Oluşu

Kur'ân-ı Kerim'de ihsan kavramı insana atfedildiğinde, yapılan işi en güzel bir şekilde yapmak ve hilm erdeminin bir yansıması olan iyilik etmek manasını ifade eder. Bu minvalde değerlendirmeye tabi tutacağımız insanların muhsin oluşu, nisbet edilen her iki yönüyle de ele alınacaktır.

²⁶⁹ Yazır, c. 3. s. 550.

²⁷⁰ Yazır, c. 5. s. 61.

3.3.1. Yaptığını En Güzel Şekilde Yapan Muhsinler

Cibril hadisiyle geniş bir anlam sahasına sahip olan ihsan kavramının, genel mahiyette iki manayı içinde barındırdığını ifade ettik. Bu minvalde ‘iyilik etmek’ ve ‘Allah’ı görüyormuş gibi ibadet etmek’ şuurunu kendine düstur edinen kimseler ihsan sahibi yani muhsinlerdir. Çalışmamızın bu bölümünde ‘yaptığını en güzel bir şekilde yapan’ kimselerin bazı yönlerine Elmalılı’nın görüşleri doğrultusunda değinmeye çalışacağız.

3.3.1.1. Allah ve Resûlüne İtaat Hususunda Muhsinler

İtaat, isyanın zıddıdır ve mutlak manada âlemlerin Rabbi olan Allah’ın hakkıdır. İtaat Allah’a teslimiyeti, saygıyı ve ibadet etmeyi ifade eder.²⁷¹ Kur’ân’ın ifadesiyle tüm âlem, her şeyin maliki olan sonsuz güç sahibi Allah’a itaat etmektedir.²⁷² Bununla birlikte yüce kitabımız Kur’ân-ı Kerim, Peygamber’e itaati de vurgulamış ve emretmiş,²⁷³ bunun aynı zamanda Allah’a itaat olduğunu da beyan etmiştir.²⁷⁴

Bu başlık altında değerlendirmeye tabi tutacağımız muhsin örneğine Elmalılı’nın gözüyle bakmaya çalışacağız. Muhsinler birçok hususta olduğu gibi Allah ve Resûlüne itaatte de bu şuru en iyi pratize etmiş kişilerdir. Gerek teslimiyetleri gerekse itaatleri hususunda sergilemiş oldukları hassasiyet, onları bu vasfın sahibi yapmıştır. İşte bu itaat ve teslimiyetin en güzel ve en nadide isimleri hiç şüphe yok ki Hz. İbrahim ve Hz. İsmail’dir. Onlar geçirmiş oldukları imtihanları ve bu sürecin sonuçları itibarıyla son derece güzel bir teslimiyet örneği sergilemişlerdir. Her ikisinin de bu kararlı ve olgun duruşları karşısında Cenab-ı Allah onları ‘muhsinler’ olarak vasıflandırmıştır.

Elmalılı, peygamberlerin rüyasının vahye dayalı ve gerçek olduğunu, bu sebepten Hz. İbrahim’in görmüş olduğu rüyayı yerine getirmesinin de vacip ve hak bir emir olduğunu dile getirir ve sözlerine şu şekilde devam eder:

²⁷¹ Mehmet Görmez, Mehmet Emin Özafşar, İsmail Hakkı Ünal, Yavuz Ünal, Bünyamin Erul, **Hadislerle İslam**, DİB Yayınları, Konya 2015, c. 1. s. 522.

²⁷² Hac, 22/18; Cuma, 62/1.

²⁷³ Âl-i İmrân, 3/32, 132; Mâide, 5/92.

²⁷⁴ Nisâ, 4/80.

Hız. İbrahim vahiy kaynaklı bu rüyayı gerçekleştirme teşebbüsünde bulunmuş ve buna karşın oğlu İsmail de hiç tereddütsüz bu emre itaat etmiştir. Netice itibarıyla ikisi de teslim olanlardan olmuştur. Cenab-ı Allah da Hz. İbrahim'e, "Görmüş olduğun rüyaya sadakat gösterdin ve kararlılıkla yerine getirdin." şeklinde buyurmuştur.²⁷⁵ Bunun akabinde **إِنَّا كَذَلِكَ** **إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْبَلَاءُ الْمُبِينُ** "İşte iyileri biz böyle ödüllendiririz." **نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ** "Bu, kesinlikle apaçık bir imtihandı."²⁷⁶ âyetleri ise, İbrahim'in oğlunu kurban etme olayının büyük ve çetin bir imtihan olduğunu göstermektedir. Bundan ötürü ikisinin de geçirmiş oldukları bu imtihan ve neticesi, onların 'İhsan, Allah'ı görüyormuş gibi ibadet etmelidir' hadisi mahiyetindeki en büyük ihsan mertebesinde olduklarına, işaret etmektedir.²⁷⁷

Allah'a itaatin en güzel örneğini muhsinler dairesinde ele alan Elmalılı, yine kendisine önem atfedilen peygambere itaate de bu çerçevede temas etmiştir. Onun, ilgili konuya "Bunca yara aldıktan sonra yine Allah'ın ve Peygamber'in çağrısına koşanlar var ya işte onlardan bu güzel davranışta bulunan ve karşı gelmekten sakınanlar için de büyük mükâfat vardır."²⁷⁸ âyeti bağlamında temas ettiğini tespit etmiş bulunmaktayız. Bu bağlamda sözü geçen âyetin iyilik edenlerden bahsetmesi ve müfessirimizin yoruma sunmuş olduğu katkılar, peygambere itaati de bu başlık altında değerlendirmemize sebep teşkil etmiştir. Elmalılı'nın konuya dair görüşleri ise şu şekildedir:

Uhud Savaşı sonrası müşrikler geri hücumla geçmek istemişlerdir. Hz. Peygamber ise Uhud'a katılan ashabını, karşı tarafa harekete geçmek üzere teşvikte bulunmuştur. Bunun üzerine Hz. Peygamber kendisinin ve bir kısım Müslümanın içinde bulunduğu bir cemaat ile müşriklere karşı harekete geçmiştir. Yetmiş kişi civarında olduğu söylenen bu kimseler aynı zamanda Uhud Savaşı'na katılmış ve yaralanmış kimselerdi. Bu vesile ile yola çıkan ashap meşakkat ve zahmet içindeydi. Şöyle ki yaralılar birbirlerini sırayla sırtlarında taşıyor, bazıları ise yaralarının ızdırabından birbirlerine dayanarak yol alıyorlardı. Ashap tüm bunlara, sevaba nail olacakları ümidiyle sabrediyordu. İşte bu âyet tüm bu meşakkatli hallerine rağmen Resûlüllah'ın davetine icabet eden müminler hakkında nazil olmuştur.²⁷⁹

²⁷⁵ Yazır, c. 6. s. 442-443.

²⁷⁶ Sâffât, 37/105-106.

²⁷⁷ Yazır, c. 6. s. 443.

²⁷⁸ Âl-i İmrân, 3/172.

²⁷⁹ Yazır, c. 2. s. 465.

İlgili âyetle de temas edildiği üzere onlar yeni savaştan çıkmış ve yaraları olan kimselerdi. Onlar bu duruma rağmen kendi yaralarına ve acılarına kulak vermemiş, Peygamber'in talimatına uymayı tercih etmişlerdi. Onların göstermiş olduğu bu tutum neticesinde ise Yüce Allah onları, âyetle iyilik edenler ve takva ehli olarak zikretmiştir. Aynı zaman da bu kimselerin ecirlerinin büyük olacağını müjdelemiştir.

Netice olarak hem âyetler hem de müfessirimizin yorumları, Allah ve Resûlüne itaat hususunun muhsin dairesinde olduğunu gözler önüne sermektedir. Bununla birlikte itaat ve teslimiyet, Elmalılı'ya göre Allah'ı görüyormuşçasına yapılan bir ameldir ve bunu yerine getiren ihsan sahipleri de ihsan edenlerin en yüksek mertebelerindedir.²⁸⁰

3.3.1.2. İnfak Hususunda Muhsinler

İnfak, Allah rızasını elde etmek amacıyla kişinin malından harcaması ve ihtiyaç sahiplerine yardımda bulunmasıdır. Bu bağlamda infak hem zekâtı hem de gönülden yapılan her türlü hayrı kapsamaktadır.²⁸¹

Elmalılı ise infak kavramını ve mahiyetini şu şekilde ifade etmiştir: İnfak, malı elden çıkartmak ve onu sarf etmektir. İnfak, mahiyeti itibarıyla da zekât, sadaka, bağış, yardım ve vakıfları bünyesinde barındırmaktadır. Ayrıca infak, sözünü ettiğimiz tüm mali ibadetleri içine aldığı gibi, ilim öğretme ve benzeri manevi işleri de ihtiva etmektedir.²⁸²

İnfak gerek bireysel gerekse toplumsal açıdan önem arz eden bir meseledir. İslam geleneğinde toplumsal bir sorumluluk olarak bilinen infak; bireyler arasında maddi ve manevi iletişimin en güçlü şeklidir. Fakat daha öncesinde üzerinde önemle durulması gereken bir konu vardır ki o da infakın öncelikle dini bir vecibe ve ilahi bir emir olduğudur. Çünkü tüm dini pratikler ve sonuçları hiç şüphe yok ki kulların menfaatine (iyiliğine) hizmet etmektedir. Fakat aslolan, infak da dâhil olmak üzere yapılan her bir amelin ilahi buyruğa bir itaat ve bir sorumluluk bilinciyle yapılmasıdır. Bizler de bu bağlamda konumuzu detaylandıracak ve Elmalılı yorumuyla infakta muhsinleri iki faklı

²⁸⁰ Yazır, c. 6. s. 443.

²⁸¹ Mustafa Çağrı, "İnfak", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul 2000, c. 22. s. 289.

²⁸² Yazır, c. 1. s. 180.

hususta değerlendirmeye tabi tutacağız. Bunlar; ‘cihatta infak ve muhsinler’ ve ‘başa kakmadan infak ve muhsinlerdir.’ şimdi mufessirimizin konuya dair yaklaşımlarına yer vermeye çalışalım:

Cihat, Allah yolunda yapılan bir savaştır. Hak din uğruna ve Allah Kelâmını üştün tutmak için yapılır. Fakat hiç şüphe yok ki cihat için mala ve paraya ihtiyaç vardır. Nitekim harp ve çarpışma masraf ister.²⁸³ Bundan ötürü Cenab-ı Allah وَأَنْفَقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ “Allah yolunda harcama yapın; kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın.”²⁸⁴ buyurarak cihada lazım gelen ihtiyaçların giderilmesi için yardımda bulunulmasını emretmektedir. Nitekim, âyetin devamında zikredildiği üzere bu emrin dışında hareket edenler kendilerini tehlikeye atmaktadırlar. Zira insanın ana gayesi yalnızca mal kazanmak ve keyifli bir yaşam sürmek değildir. Amaç sadece bu olursa hiç şüphe yok ki neticesi esarete ve mahkumiyete gark olmak olacaktır. Bu bağlamda Yüce Allah adeta “Ey müminler! İşte tüm bunlara dikkat edin.” buyurmaktadır. Tüm bu emir ve uyarıların ardından Yüce Allah وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ “İyilik edin, kuşkusuz Allah iyilik edenleri sever.”²⁸⁵ buyurarak her hususta yaptığınızı güzel yapın, nitekim sizden asıl istenen iyilikte bulunmanızdır, der. ‘Allah iyilik edenleri sever’ bu sebepten ötürü yaptığınız harcamayı da en güzel bir biçimde yapın, buyurur. Netice itibarıyla cihadı en güzel bir sebep bilin ve onu en güzeliyle yerine getirin yalnızca da Allah yolunda yapın.²⁸⁶ Bu şekilde ifadelerine yer verdiğimiz Elmalılı, infakın cihat boyutuna temas etmiştir. Mal hırsı ve dünya rahatlığı için gaflete düşmenin insanın kendisi için bir tehlike olduğunu ilgili âyet ışığında beyan etmiştir. Son olarak ise harcamanın da harbin de en güzel bir şekilde yapılması gerektiğini bunun da bir muhsin tavrı olduğunu vurgulamıştır.

Konumuzun başında ifade ettiğimiz üzere infak, hayır adına yapılan her türlü harcamadır. Yapılan bu harcamalar, içerisinde iyilikleri ve güzellikleri barındırmaktadır. Fakat bilinir ki ibadetlerde kemiyet önemli olduğu kadar keyfiyet de önemlidir. Yani bir amelin kendisinin güzel olması veyahut da sayıca çok yapılması kadar onun nasıl yapıldığı da önem arz etmektedir. Bu bağlamda, bir hayır olarak yerine getirilen infak, başa kakmadan ve

²⁸³ Yazır, c. 2. s. 33.

²⁸⁴ Bakara, 2/195.

²⁸⁵ Bakara, 2/195.

²⁸⁶ Yazır, c. 2. s. 39-41.

güzellikle eda edilmelidir. İşte o zaman bu, muhsince bir tavrın resmi olacaktır. Sözünü ettiğimiz bu hususu Elmalılı şu şekilde dile getirmektedir:

Hayrı veya infakı yapan kişi o ecrin de sahibidir. Yani infakın sevabı, onu alana değil, onu verenedir. Durum böyle olunca ihsanın sevabına nail olacak kişi de muhsinlerdir. Fakat infak yerine getirilirken eza etmeye veya başka kakmaya kişinin hakkı yoktur. Zira verilen sadakalar veya yardımlar verenin kendi menfaati içindir. Gerçekleştirilen infak neticesinde muhsinlik mertebesine yükselecekler ise ancak o hayrı yerine getiren kimselerdir.²⁸⁷ Bu şekilde ifadelerine yer verdiğimiz müfessirimiz, infakın veya diğer bir ifadeyle ihsanın, insanın kendi menfaatine olan bir hareket olduğunu dile getirir. Bundan ötürü de ecrine nail olacakları ‘muhsinler’ olarak ifade eder. Elmalılı infakın sevabından bahsederken faillerini, ‘muhsinler’ olarak zikretmiş, aynı zamanda ifa edilecek bu harcamanın ne şekilde yapılacağına da açıklık getirmiştir. Onun bu yaklaşımından yola çıkarak elde ettiğimiz kanaat ise, infakta bulunmanın muhsince bir amel sayılacağı ve bu vasfın gereği olarak da eza vermekten geri durulmasıdır.

Bu başlık altında ‘cihatta infak’ ve ‘incitmeden infak’ hususlarını Elmalılı bağlamında ifade etmeye çalıştık. İnfak, bir iyilik hareketidir ve Yüce Allah tarafından hem emredilmiş hem de teşvik edilmiştir. Bununla birlikte bu iyiliğin sahibi olarak da muhsinler zikredilmiştir. Netice itibarıyla en dikkat çekici vasıfları, ‘yaptıklarını en iyi bir şekilde yapmak’ olan muhsinler, infakta da ön plana çıkmış kimselerdir.

3.3.1.3. Büyük Günahlardan Kaçınma Hususunda Muhsinler

Günah; Allah’ın meşru kıldığı her şeye, bir saldırıda bulunulması, gayrimeşru olarak kabul ettiklerinin de yapılması, yerine getirilmesidir. Bu minvalde günah, kişinin bazen başkalarının, bazen de kendisinin meşru haklarına; veyahut da Allah’ın emir ve yasaklarına karşı bir başkaldırıdır. Böylelikle günah, insanı güzel sonuçlara taşıyacak olan sevap eyleminin de karşısında durmaktadır.²⁸⁸

²⁸⁷ Yazır, c. 2. s. 225.

²⁸⁸ Sadık Kılıç, **Kur’ân’da Günah Kavramı**, Hibaş Yayınları, Konya 1984, s. 32-33.

“Eğer yasaklandığınız büyük günahlardan kaçınırsanız, sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi şerefli bir yere sokarız.”²⁸⁹ âyeti bize göstermektedir ki günahlar Yüce Allah tarafından büyük ve küçük olmak üzere bir ayrıma tabi tutulmuştur. Bu ve benzeri âyetlerde büyük günahlar ‘كبائر’ (Kebair) kelimesiyle karşılanmıştır. Kebair, ‘büyük günah’ anlamına gelen ‘kebire’nin’ çoğuludur.²⁹⁰ Büyük günah; dinin yasakladığına dair hakkında kesin bir delil bulunan ve kişiyi, işlediği takdirde dünyevi ve uhrevi cezaya müstahak kılacak davranışlardır.²⁹¹ Diğer bir ifadeyle kebair; kendisi hakkında bir tehdidin bulunduğu, şer’i bir cezayı gerektiren ve açık bir şekilde yasaklanmış günahlardır.²⁹²

Buraya kadar büyük günah kavramının genel hatlarını çizmeye çalıştık. İfade edildiği üzere büyük günah hakkında ciddi bir yasak bulunmaktadır. Müslüman her daim gûnahtan uzak durmalı, fakat büyüğünden şiddetle sakınmalıdır. Elmalılı’ya göre, kişinin büyük günahlardan kaçınması, ihsan sıfatının ortaya çıkması için şarttır. O, bu yaklaşımını şu şekilde delillendirerek ifade eder:

“O iyilikte bulunanlar ki, büyük günahlardan ve fevahişten kaçınırlar.”²⁹³ âyeti ile ifade edilir ki ihsan sahipleri büyük gûnahtan sakınmaktadır. Burada kastedilen büyük günah ise ya cezası büyük olan günahlardır ya da hakkında özel olarak bir tehdidin/uyarının bulunduğu günahlardır. Bununla birlikte, büyük gûnahtan sakınan ihsan sahipleri fevahişten de uzak dururlar. Fevahiş; büyük günahlardan olup çirkinliği açık seçik olan gûnahtır. İyilik sahipleri, sözü geçen büyük günahlardan sakındığı takdirde, küçük günahları da affedilir.²⁹⁴ Allah’ın mağfireti ise çok geniştir.²⁹⁵ Nasıl ki büyük gûnahtan sakınan kimsenin küçük günahlarını affediyorsa, tövbe eden kimsenin büyük günahlarını da affedebilir.²⁹⁶

Tüm bu ifadeler Elmalılı’nın Necm suresi 31-32. âyetler bağlamında ihsan sahipleri üzerine yapmış olduğu yorumlardır. O, büyük gûnahtan sakınmayı ihsan mertebesi için ön şart olarak kabul etmektedir.

²⁸⁹ Nisâ, 4/31.

²⁹⁰ İsfahânî, “K-b-r”, s. 544; Adil Bebek, “Kebire”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara 2022, c. 25. s. 163.

²⁹¹ Cürcânî, s. 153; Bebek, c. 25. s. 163.

²⁹² Yazır, c. 7. s. 29.

²⁹³ Necm, 53/32.

²⁹⁴ Yazır, c. 7. s. 318.

²⁹⁵ Necm, 53/32.

²⁹⁶ Yazır, c. 7. s. 318.

3.3.1.4. Dua Hususunda Muhsinler

İnsanoğlu yaratılıştan aciz bir varlıktır. Hayat boyu da bu hâli hep sürüp gitmektedir. Zaman zaman yaşadığı sıkıntılar, ihtiyaçlar ve istekler kulu Rabbine yönlendirmektedir. Zira insan, her bakımdan, sonsuz kudret ve güç sahibi Rabbine muhtaçtır. Bu muhtaçlığın dili ise, onun karşısında boyun eğerek ve onu yücelterek ondan medet ummaktır. Tam da bu nokta, kulun kendisini, Rabbine her yönüyle arz ettiği dua anıdır.

Dua; aciz olanın güçlü olandan, ihtiyaç ve talebini ciddiyetle istemesi ve rica etmesidir. Bu bakımdan dua, kulun Rabbinden mütevazı bir tavırla yardım talep etmesidir. Ayrıca söz, fiil ve hâl diliyle yalvarmak, samimi ve ciddi olmak da duanın şartlarındandır.²⁹⁷

Dua ilim ehline kulluk makamlarının en önemlisi olarak görülmüştür. Aynı zamanda dua, ibadetlerin de en üstünüdür.²⁹⁸ Bu mahiyette kul-Rab ilişkisinin en önemli yapı taşlarından biri olan duanın edebini, sınırını ve ödevini hiç kuşkusuz ki Yüce Yaratıcı belirleyecektir. Bu bağlamda Yüce Allah, duanın edep ve disiplinine “Rabbimize yalvara yakara ve gizlice dua edin. Bilesiniz ki O, haddi aşanları sevmez.”²⁹⁹ âyeti ile duanın hâl diline ise, “...Allah'a korkarak ve (rahmetini) umarak dua edin. Muhakkak ki iyilik edenlere Allah'ın rahmeti çok yakındır.”³⁰⁰ âyeti ile değinmiştir. Tüm bu âyetlerin detaylarına -konumuzla yakından ilgisi olması hasebiyle- Elmalılı özelinde açıklık getirmeye çalışacağız. Sonrasında ise çalışmamızın amacı gereği ilgili konunun muhsinlerle münasebetini müfessirimizin görüşleri ekseninde ortaya koyacağız. Elmalılı'ya göre duanın edebi, hâl dili ve muhsinlerle ilgisi şu şekildedir:

Duanın edebi, kendi içinde sınırlarını aşmamaktır. Bu sınırlardan birincisi ‘yalvarmaktır.’ Zira bunun zıddı pervasızlık ve bir çeşit çalımdır. Bu istikamette yapılan küçük bir saygısızlık, kişiyi emir ve iltimas hududuna çekebilir ki bu da duada haddi aşmaktır. İkinci bir sınır, duayı ‘gizli yapmaktır.’ Zira bunun aksi bağırıp çağırmaktır. Bu şekilde yapılan dua ise kişiyi, ihlastan koparıp gösteriş sınırına çekmektedir. Böylelikle durum, duadan çıkıp şikâyet sınırına geçen bir hadsizliğe dönüşür. Üçüncü bir sınır ise, kişinin layık

²⁹⁷ Yazır, c. 2. s. 7; Yazır, c. 4. s. 64.

²⁹⁸ Yazır, c. 2. s. 8-11.

²⁹⁹ A'râf, 7/55.

³⁰⁰ A'râf, 7/56.

olmadığı (peygamberlik vb.) ve günah mukabilinden olan isteklerde bulunmamasıdır. Bu hususlarda aksi davranan kul da duada sınırı aşmıştır. Duadaki en son hudut ise, sözü fazlaca söylememek ve uzatmamaktır. Zira bunun zıddı da bir sınır ihlalidir.³⁰¹ Yüce Allah duanın edebini bu şekilde öğretmiş ve buna riâyet etmeyenleri de haddi aşanlar olarak zikretmiştir.

Dua anı özel bir andır. O an, samimiyet ve ciddiyetle Yüce Allah’a yönelme ve teslim olma anıdır. Onun kendisine has bir talim ve terbiyesi vardır. Yüce Allah duanın bu talim ve terbiyesini hem korku hem de ümit³⁰² şeklinde ifade etmiş ve bununla da hassas bir dengeye işaret etmiştir. Yüce Allah’ın dua hususundaki bu terbiyesini kendisine düstur edinmiş kimseler ise muhsinlerdir. İşte bu hususu müfessirimiz şu şekilde izah etmiştir:

Kul, duası esnasında korkuyu da ümidi de elden bırakmadan, bu ikisinin ortasında bir yol izlemelidir. Zira Yüce Allah hem celal hem de ikram sahibidir. Duanın kendi içindeki bu uyumu, Allah’ın buyruğu altındaki gece ve gündüz gibidir. Onların arasındaki yarış nasıl dengeli ve uyumluysa, duadaki korku ve ümit de öyledir. Çünkü bu iki hâl dili, insanın bu manevi yolculuğu için lazım gelen iki kanat gibidir. Bu iki kanattan hangisi bırakılırsa, yaralı kuş misali insan uçamaz. Duanın başlangıç noktası olan kalp, ancak korku ve ümidin karşılıklı uyum ve denkliliği neticesinde Hakk’a döner. Duanın güzelliği de ancak kalbin bu istikametiyle olur. Dolayısıyla bu şekilde niyazda bulunanlar, duada ihsan mertebesini yakalamış muhsin kimselerden olurlar.³⁰³

Müfessirimizin de ifade ettiği üzere duada ancak korku ve ümidi birlikte taşıyanlar, diğer bir ifadeyle bunu kalp terazisinde dengede tutanlar, duada ihsana erişmiş kimselerdir. Duayı hakkıyla yerine getirenler, ‘Allah’ı görüyormuş gibi’ bir samimiyetle kendilerini Rablerine arz eden muhsinlerdir.

³⁰¹ Yazır, c. 4. s. 65.

³⁰² A’râf, 7/56.

³⁰³ Yazır, c. 4. s. 66.

3.3.1.5. İstiğfar Hususunda Muhsinler

Söz veya fiille af talep etmek³⁰⁴ manasına gelen istiğfar; kişinin önceden yapmış olduğu hatalardan ötürü özür dilemesi ve bağışlanma talebinde bulunmasıdır.³⁰⁵

Af ve istiğfarda bulunmak muhsinlerin vasıflarındandır. Kur'ân-ı Kerim bu duruma işaret etmekle birlikte, onların hangi durum ve koşulda istiğfara müracaat ettiklerinden de söz etmektedir. Konuya biraz daha açıklık getirecek olursak; Kur'ân-ı Kerim, takva ehlinin ahirette sahip olacağı nimetlerin tasvirini yapmış ve müttakilerin de dünya hayatındayken muhsinlerden olduğunu beyan etmiştir.³⁰⁶ Bu beyanın devamında muhsinlerin dünya hâllerine değinilmiş ve onların seher vakitlerinde istiğfarla meşgul olduklarından bahsedilmiştir.³⁰⁷ Muhsinlere atfedilerek bahsedilen bu konunun detaylarını Elmalılı'nın yaklaşımıyla izah edelim:

Onlar geceleri çok az uyurlar bazen onu bile yapmazlardı. Gecenin tamamına yakınıni ihya ederek geçirirlerdi. Seher vakitlerinde istiğfar eder, tüm geceyi ibadetle geçirirlerdi. Fakat onlar, sanki geceyi ihya ederek değil de günah işleyerek geçirmiş gibi bu vakitte uyumaz, hata ve kusurları için af dilerlerdi. İşte bu vakit, dua ve istiğfarın en özel ve en güzel vaktidir. Böyle kıymetli bir vakitte istiğfarda bulunanlar ise, o iyi kimselerdir.³⁰⁸

Müfessirimizin ifadeleri ile muhsinlerin bir özelliğine daha temas etmiş bulunmaktayız. Onlar her daim ihsan şuurunu en iyi taşıyan kimseler olmuşlardır. Bu bilinçle de hassasiyetlerini hep zirvede tutmuşlardır. Yaptıkları istiğfarda bile gecenin en derin zamanını seçmiş, vakti dolu dolu geçirmiş ve kendileri için sanki günah işlemiş gibi bir istiğfarı seçmişlerdir. O hâlde muhsinler, Allah'a karşı yüksek bir samimiyet besleyen ve huzurda olma bilicini en iyi kavrayan kimselerdir.

³⁰⁴ İsfahânî, “G-f-r”, s. 469.

³⁰⁵ Ali Erbaş, Mehmet Paçacı, Huriye Martı, Mehmet Ünal, **Hayat Rehberi Kur'ân-Konulu Tefsir**, DİB Yayınları, İstanbul 2021, c. 4. s. 97.

³⁰⁶ Zâriyât, 51/15-16.

³⁰⁷ Zâriyât, 51/18.

³⁰⁸ Yazır, c. 7. s. 255.

3.3.1.6. Canlılara Muamele Hususunda Muhsinler

İhsan, kişinin kendisini her daim yaratıcısının huzurunda hissetmesidir. Bu ahlakı özümsemiş muhsinler ibadetlerinde ve insani ilişkilerinde gerekli hassasiyeti, samimiyeti yakalamış kimselerdir. Bununla birlikte onlar, bu murakabenin tesiriyle tüm canlılara karşı da duyarlı olmaya özen gösteren kişilerdir.³⁰⁹ Bu bağlamda tüm mahlukata karşı ihsan tavrı mümin'in şiarı olmalıdır. Nitekim, İslam öncesi bazı toplumlarda özellikle hayvanlara zulmedilmiş ve onlara eziyetlerde bulunulmuştur. İslam tüm bu vahşilikleri ortadan kaldırmış, koyduğu kanunlarla da onların haklarını korumuştur ve tüm yaratılmışları güzel davranılmaya değer bulmuştur.³¹⁰

Allah'ın daima kendilerini görüp gözettiğinin farkında olan muhsinlerin canlılara olan ihsan anlayışı, Resûlullah'ın söz ve uygulamalarıyla belirlenmiştir. Çalışmamızın bu bölümünde, canlılara ihsan üzere bir muamelenin detaylarına, Elmalılı'nın ifadeleriyle yer vereceğiz. O, bu konuya dair yaklaşımını şu şekilde izah eder:

Bir kimsenin bir canlıyı boğazlaması icap ettiğinde, kullanacağı aletin canlının nefes borusunu ve iki şah damarını kesecek nitelikte olması gereklidir. Bu boğazlama esnasında hayvana bir alet saplamak ve bu aletle de o bölgeyi yarmaya çalışmak caiz değildir. Bununla birlikte tırnak, kemik, boynuz, diş gibi maddelerden yapılmış aletlerle bu işlemi yapmak da mekruh görülmüştür. Aynı şekilde boğazlamayı kör bıçakla yapmak da mekruhtur.³¹¹ Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bu hususa şu sözleriyle temas etmiştir: “Allahu Teala her şey üzerine ihsanı (güzel bir şekilde muamele yapmayı) yazmıştır. Bundan dolayı öldürme ve kesmeyi bile güzel şekilde yapınız. Her biriniz bıçağını iyi bilesin ve boğazlayacağı hayvanı rahat ettirsin.”³¹²

İfadelerine yer verdiğimiz müfessirimiz bir canlının boğazlanması esnasındaki elzem usullere Peygamber Efendimiz'in hadisine dayanarak yer vermiştir. İhsan dairesine alınan bu uygulama, bir mümin için bu konuda bir yol gösterici olmuştur. Söz konusu bir hayvan

³⁰⁹ Selçuk Coşkun, “İlahi Murakabe: İhsan”, **Diyanet Aylık Dergi**, sayı. 351. s. 17.

³¹⁰ Metin Ocak, “**Kur’ân’a Göre İhsan Nedir? Muhsin Kimdir?**”, (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 1996) s. 66.

³¹¹ Yazır, c. 3. s. 154.

³¹² Ebû'l-Hüseyn el-Kuşeyri en-Nisaburi Müslim b. el-Haccac, **Sahih-i Müslim**, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Mektebetü'l-İslamiyye, İstanbul t.y., “Sayd ve Zebaih”, 1955.

dahi olsa, onlara eza ve eziyet vermemenin ne derece önemli olduğunun altı çizilmiştir. Çünkü ihsan sahiplerinin en belirgin özelliği, Rablerine olan samimiyetlerini her sahada en iyi hissettirebilmeleridir. O hâlde muhatap oldukları her bir canlıya, en güzel bir muameleyle yaklaşan muhsinler, kalplerine en hassas teraziyi kurmuş kimselerdir.

Çalışmamızın bu kısmına kadar kulların amellerinin/eylemlerinin ihsan boyutunu, Elmalılı'nın yaklaşımıyla izah etmeye çalıştık. Dolayısıyla muhsinlerin Allah'ın huzurundaki tavrını da irdeleme fırsatı bulduk. Konumuzun amacı gereği hem Elmalılı'nın ihsan-muhsin âyetlerine doğrudan getirdiği yorumları, hem de ilgili âyetler dışında müfessirimizin ilgili konuya dair görüşlerine yer verdik. Bundan sonraki iki başlığa, bu sınıfların dışında kalan yani müfessirimizin doğrudan temas etmediği fakat muhsin ve ihsan kavramıyla aynı kökten türeyen ve 'en güzel' manasına gelen 'أَحْسَنُ' isminin içinde bulunduğu âyetleri de dâhil ettik. Nitekim ihsanın bir boyutu amelleri gerektiği gibi ve en güzel bir şekilde yerine getirmektir. Bu bağlamda söz konusu âyetlerin ve müfessirimizin bir amelin 'en güzel, en iyi' boyutuna işaret etmesi, ilgili başlıkları çalışmamıza dâhil etmemize sebep teşkil etti. Nitekim muhsin, her tavrında olduğu gibi amelde de mükemmelliği hedefleyen ve onu yakalayan kimsedir. Zannımızca en güzel amelin olduğu yerde onu hakkıyla yerine getiren muhsinler de vardır. Şimdi bu başlıklar altında Elmalılı'nın yaklaşımlarına yer vermeye çalışalım.

3.3.1.7. En Güzel Söz Hususu

“(İnsanları) Allah'a çağıran, iyi iş yapan ve ‘Ben Müslümanlardanım’ diyenden kimin sözü daha güzeldir?”³¹³ âyetine göre en güzel sözlü kimse; Allah için davette bulunan, din ve dünya için faydalı işler yapan ve ‘Ben Müslümanlardanım’ diyendir. İlgili âyetin mesajı başta Hz. Peygamber olmak üzere onun yolundan giden tüm davetçileri kapsamaktadır. Allah’a davet, müminleri hem imana hem de amel etmeye çağırmaktır. Bu sebepten ötürü o, sözlerin en güzelidir. Fakat bu davetin en güzel kıvama ulaşması için, davet ehlinde birtakım özelliklerin bulunması gerekmektedir. Onlardan birincisi; davette bulunan kişinin bu vazifeyi sadece sözle gerçekleştirmemesi, sâlih amelleriyle de onu desteklemesidir. Yani kişi, önce kendini düzeltmeli, ilahi ahlakın öngördüğü şekilde davranmalı ve güzel işler yapmalıdır. Ancak

³¹³ Fussilet, 41/33.

bu şekilde olursa davetin amacı gerçekleşmiş olacaktır. Kısacası davetçinin sözü ve özü birbiriyle tutarlı olmalıdır. Davet ehlinde bulunması gereken diğer bir şart ise; İslam'dır. Bu kişi İslam dairesinde bulunmalı ve davetine hiçbir şekilde şirk karıştırmamalıdır.³¹⁴

Yapılan bu izahlar bize gösteriyor ki mümin ancak bunları yerine getirdiği takdirde en güzel sözü, en doğru bir şekilde ifa etmiş olacaktır. Bu bağlamda sözlerin en güzeli olan Allah'a davet, yine kendisine yaraşır bir şekilde gerçekleştirilirse tamam olacaktır. Zannımızca en güzel kimse de bu sözü hakkıyla yerine getiren güzel işler yapan kimselerdir. Nitekim ilahi beyan bu kişilerden 'en güzel sözlü kimseler' olarak bahsetmiştir. O hâlde ilgili âyette bahsedilen özellikleri taşıyan kimseler, bu sözün sahibidirler ve onlar aynı zamanda bu vazifenin de en iyi temsilcileridirler. Nitekim muhsinler de her konuda 'en güzelin, en iyinin' simgeleridirler. Dolayısıyla sözün en güzelini söylemek de en güzel davrananlara yakışan bir harekettir.

Bu başlık altında değerlendirmeye tabi tutacağımız bir diğer konu ise 'doğru sözdür.' Diğer bir ifadeyle bu konunun muhsinlerle münasebetidir. Şimdi müfessirimizin temas ettiği ölçüde konuya açıklık getirmeye çalışalım:

Yüce Allah Müslümanları irşat hususunda dikkatli olmaya, akli selim ile hareket etmeye ve aynı zamanda da ihlas ve samimiyete davet etmiştir. Zira Yahudiler ve Hristiyanlar tüm bunlardan uzaklaşmış ve nefislerince hareket etmişlerdir. Onlar birbirlerinin dinlerini geçersiz saymış ve inkâr etmişlerdir. Dinin detaylarında ihtilafa düşülmesi kabul edilir olsa da temel ilkelerde bu durum doğru değildir. Zira ilahi kitaplar bu çelişkiye engeldir. İşte onlar, ihsandan, ihlastan, samimiyetten uzak bir şekilde sırf heva ve heveslerine uydukları için yalan söylemişler ve kendilerinin dışındaki kitapları inkâra gitmişlerdir.³¹⁵ Bundan dolayı Yüce Allah, kitap ehlini ve onlarla aynı tavrı sergileyen müşrikleri eleştirmiştir. Müslümanları da bu hususta ciddi bir şekilde uyarmıştır. Onlara, kitap ehlinin düşmüş olduğu yanlışları hatırlatmış İslam ve ihsanı asla bir tarafa bırakmamalarını öğütlemiştir. Bununla birlikte kitap ehlinin aksine Müslümanların takınması gereken tavırdan da şu şekilde bahsetmiştir:³¹⁶

³¹⁴ Yazır, c. 6. s. 559-560.

³¹⁵ Yazır, c. 1. s. 388-389.

³¹⁶ Yazır, c. 1. s. 389.

Müslümanlar diğer semavi dinleri kökünden inkâr etmemeliler. Müslümanlar söyledikleri ve aktardıkları her şeyi nakle dayandırmalıdır. Aynı zamanda naklettikleri her şeyi akıl süzgecinden geçirmeli ve onu mutlaka delillendirmelidirler. Tüm bunların yanında söz söyleyen kişi daima ‘Allah’ın huzurunda konuşuyormuş gibi’ yani ihsan üzere konuşmalıdır. Bu kimseler her daim doğruyu söylemeli ve hakkı dile getirmelidir.³¹⁷ Nitekim Yüce Allah “(Resûlüm!) Sen, Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütlerle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et!”³¹⁸ âyeti ile davetin asıl metotlarından birinin ‘güzel öğüt’ olduğuna da işaret etmektedir.

Hiç şüphesiz ki en güzel söz Allah’a davettir. En makbul söz ise doğru ve gerçek olandır. Söz, ancak bu şekilde olduğunda Müslümanın sözü olur. Çünkü Müslüman yalana başvurmaz ve delilsiz konuşmaz. Heva ve hevesi doğrultusunda değil hak ve hakikat çerçevesinde söz söyler. Hatta öyle kimseler vardır ki ‘sanki Allah’ın karşısında konuşuyormuş gibi’ itinalı konuşur. İşte burada söz de kıymetlenir, sözün sahibi de. Müslümana öngörülen, nasihat edilen ve hedef gösterilen anlayış da budur. Nitekim en iyiyi yakalamak, her daim huzurda olduğunun bilinciyle amelde bulunmaktır. Eğer kul, muhsinlik makamının talibi ise yolu da bu olmalıdır. Bu bağlamda, en güzel sözü söyleyen, hakkı dile getirip doğruyu konuşan kişi, ihsanı özümsemiş kimselere benzemektedir. Zira bir kişi ancak amellerindeki güzellik ve samimiyetle bu vasma ulaşabilir. Bu bağlamda güzel ve en doğru sözün sahibi de muhsinlerdir denilebilir.

3.3.1.8. En Güzel Selam Hususu

‘Selam’ manasına gelen ‘tahiyye’ kelimesi, hayatın devamı için yapılan bir dua mahiyetindedir.³¹⁹ Bu dua ‘حياء الله’ şeklinde kullanılmıştır. Sözü geçen tabir, ‘Allah ömürler versin, Allah seni mülk sahibi yapsın vb.’ manalara gelmektedir.³²⁰

Cahiliye döneminde Araplar birbirlerine ‘حياء الله’ şeklinde selam verirlerdi. ‘Allah ömürler versin, Allah seni mülk sahibi yapsın’ manasında kullanılan bu dua, mutlak surette hayrı içeren bir dua değildir. Nitekim ömür, zorluklar ve sıkıntılar içinde de geçebilir. Bu

³¹⁷ Yazır, c. 1. s. 389.

³¹⁸ Nahl, 16/125.

³¹⁹ Kurtubî, c. 6. s. 487.

³²⁰ Yazır, c. 3. s. 40.

sebepten, bu şekilde yapılan selam, eksik bir selamdır. Dolayısıyla İslam dini tahiyyedeki bu eksiliği ‘Selam’ ile tamamlamıştır. ‘حيَاك الله’ yerine ‘السلام عليكم’ duasını yerleştirmiştir. Zira selamın bu şekli, dünya ve ahiret selametine yönelik bir dua ve iltifattır.”³²¹

Her toplumun/kültürün kendisine has bir selamlaşma adabı vardır. Yahudiler, Hristiyanlar, Mecusiler, Araplar, hepsi kendi usullerince bir selamlaşma gerçekleştirmişlerdir. Sözünü ettiğimiz gibi Arapların selamı da ‘حيَاك الله’ ‘Allah ömürler versin’ sözü idi. Fakat Yüce Allah, Müslümanların birbirlerine selamını ‘السلام عليكم’ olarak belirlemiştir.³²²

وَإِذَا حُيِّتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوهَا “Bir selam ile selamlandığınız zaman siz de ondan daha güzeli ile selamlayın yahut aynı ile karşılık verin.”³²³ âyetine göre, Kur’ân-ı Kerim, Müslümanların birbirleriyle karşılaştıkları zaman selam vermelerini hatta bunu da en güzeliyle yerine getirmelerini istemektedir. Aynı zamanda ilgili âyet, Müslümanların selamının usul ve adabına değinmiş ve en güzel selama da dikkat çekmiştir. Sözü geçen âyet bağlamında selamın en güzel şekliyle nasıl olması gerektiğine müfessirimiz, tefsirinde şu ifadeleriyle yer vermiştir:

Müslümanların selamı ‘السلام عليكم’ sözüdür. Daha güzeli ise ‘السلام عليكم ورحمة الله وبركاته’ dür. Nitekim Hz. Peygamber, kendisine selam verildiğinde, noksan olanları bu şekilde tamamlamıştır. Ayrıyeten bu selamın usul ve adabı ise şöyledir: Oyun oynayanlara, abdest bozanlara, hamamda veya başka bir yerde çıplak vaziyette bulunanlara selam verilmez. Hutbe, Kur’ân, ezan ve kamet okunurken de verilen selama cevap verilmez. Sünnet olan selam ise küçüğün büyüğe, yürüyen kimsenin oturana, binekte olanın yürüyene, at üzerinde olanın ise merkebe binene selam vermesidir. Kısacası verilen selam, en azından aynıyla alınmalı yani barışa barışla, ikrama ikramla karşılık verilmelidir.³²⁴

Müslümanlar arası bir selamlaşma sözü olan ‘السلام عليكم’ bir dua ifadesidir. Hem dünya hem de ahiret selametini içermesi yönüyle tahiyyeden ayrılmaktadır. Dolayısıyla daha kapsamlı bir ifadedir. Bununla birlikte, ilgili âyette verilen selama aynıyla veyahut da daha güzeliyle cevap verilmesi teşvik edilmiştir. Selam sözünün daha güzeli varsa mutlaka ona

³²¹ Yazır, c. 3. s. 40.

³²² Yazır, c. 3. s. 40.

³²³ Nisâ, 4/86.

³²⁴ Yazır, c. 3. s. 40-41.

talip olacak kimseler de vardır. Âyette dikkat çekilen bu hususa, zannımızca ‘en güzele hassasiyeti olan kimseler’ yönelecektir. Buradan hareketle, en güzel selamı yerine getirecek kimselerin, her şeyin en iyisini yakalamaya çalışan muhsinler olabileceğini söyleyebiliriz.

3.3.2. Hilm Sahibi Muhsinler

Hilm; cehl kavramının tam zıddıdır. Nitekim cehl, en ufak bir öfke anında bile iradesini kontrol altına alamayıp parlayan; öfkesinin esaretinde düşüncesizce davranan, tahammülsüz; sabırsız kişinin davranışdır. Hilm ise, tüm bu davranışların karşısında duran, kendisini tüm bu cehl patlamalarına karşı kontrol edebilen ve dizginleyebilen insan ahlakıdır.³²⁵ Güzel ahlakın iyi bir yansıması olan hilm ruhu, ahlaki bir bütünlük ve güzel ahlakın karakterdeki metanetidir. Aynı zamanda sakin düşünebilmek ve itidalli davranmaktır.³²⁶ Özetle hilm, kişinin öfke anında nefsin ve tabiatını kontrol altına almasıdır.³²⁷

Tüm bu açıklamalardan sonra çalışmamızın konusu olan ihsan kavramının hilm ile münasebetini şu şekilde ifade edebiliriz: İhsan kavramının karşıladığı anlamlardan bir tanesi de ‘iyilik etmektir.’ Bu mana, hilm erdeminin bir yansıması olarak kişinin başta annesi-babası olmak üzere diğer tüm insanlara karşı olan özverili tutumunu ifade eder. Bu tutumun temeli ise sevgiye dayanmaktadır.³²⁸ Bu mana kapsamında değerlendirmeye tabi tuttuğumuz hilm sahibi muhsinleri ve onların seçkin özelliklerini müfessirimiz Elmalılı’nın temas ettiği hususlar üzerinden açıklamaya çalışalım.

3.3.2.1. Affedici Olma Hususunda Muhsinler

Affetmek; en genel anlamıyla, yapılan hataların, suçların bağışlanması ve kusurların görmezden gelinmesidir. Bu bağlamda af; hakkın taalluk ettiği bir husustan, tercihi bir vazgeçıştır. Af aynı zamanda hak sahibinin karşılığını almaya gücü yettiği hâlde, sahip

³²⁵ Toshihiko Izutsu, **Kur’ân’da Allah ve İnsan**, Süleyman Ateş (Çev.), Yeni Ufuklar Yayınları, İstanbul ty., s. 260.

³²⁶ Ignaz Goldziher, **İslam Kültürü Araştırmaları 1**, Cihad Tunç (Çev.), Otto Yayınları, Ankara 2019, s. 306.

³²⁷ İsfahânî, “H-l-m”, s. 171.

³²⁸ Çağrı, “İhsan”, c. 21. s. 545.

olduğu haktan vazgeçmesidir.³²⁹ Bu hâliyle af, hilm erdeminin en nadide ve en özverili tutumu olan ihsanın bir parçasıdır. İhsan ahlakına dayanan bu tutum, zorlu bir mücadelenin en ulvi neticesidir. Affetmek üstün bir fazilete örneklik teşkil etse de bunu yerine getirmek her zaman kolay olmayabilir. Bu meyanda affetmek Yüce kelâmda övülmüş, teşvik edilmiş ve muhsinlerin seçkin özellikleri olarak bazı âyetlerde mevzu edilmiştir. Konuya örneklik teşkil edecek âyetler ise şöyledir:

“Onlar bollukta ve darlıkta Allah yolunda harcayanlar, öfkelerini yenenler, insanları affedenlerdir. Allah iyilik edenleri sever.”³³⁰

“... (Ey Muhammed!) İçlerinden pek azı hariç, onların daima bir hainliğini görüyorsun. Yine de sen onları affet ve aldırış etme. Çünkü Allah iyilik yapanları sever.”³³¹

İlgili âyetler gösteriyor ki affetmek, muhsin kulların hilm ruhunu yansıtan seçkin özelliklerinden biridir. Nitekim bu özverili tutum, onları Yüce Yaraticının sevgisine mazhar kılmıştır. Zira onlar, tercihleri hususunda son derece duyarlı ve fedakâr davranmışlardır. Onların muhsin olma yolunda attıkları adım, adalete değil affetmeye dair olmuştur. Şöyle ki:

مَنْ عَمِلَ سَيِّئَةً فَلَا يُجْزَى إِلَّا مِثْلَهَا “Kim bir kötülük yaparsa, ancak onun kadar ceza görür.”³³² âyetine göre bir kötülüğün karşılığı iyilik olamaz. Ancak onun gibi bir kötülük olur. Nitekim kötü amelde bulunan kimse, karşılığında iyi bir ecir bekleyemez. Adalet kanunu gereği bu böyledir. Bununla birlikte bu kimselerin bağışlanmaları da mümkün olabilir. Fakat bağışlanmak yapılan kötülüğün cezası değil, çok yüce bir davranış, yani ihsandır.³³³ O hâlde yapılan kötü bir amelin karşılığı adalet sistemine göre aynıyla bir karşılıktır. Yani layık olunan karşılık, ameline göre cezalandırılmasıdır. Fakat, hak edilmiş ecir kötü olmasına rağmen, affolunmak kişiye yapılacak en güzel iyiliktir. Nitekim artık iş terazinin dışına çıkmış, yüce bir meseleye dönüşmüştür. Hiç şüphesiz böyle bir fazilet örneği olan affetmek olgusu, ihsanın en güzel örneğidir. Bu bağlamda affetmek erdeminin ihsan ile münasebetini, diğer bir deyişle muhsinlere yansıyan tavrını, müfessirimiz kısas örneği

³²⁹ Abdurrahman Kasapoğlu, “Kur’ân’da Affetme Olgusu”, **Diyanet İlmî Dergi**, sayı. 4. c. 43. s. 7.

³³⁰ Âl-i İmrân, 3/134.

³³¹ Mâide, 5/13.

³³² Mü’min, 40/40.

³³³ Yazır, c. 6. s. 526.

üzerinden açıklamaya çalışmıştır. Şimdi ise, onun temas ettiği ölçüde ve kendi ifadeleriyle konuya açıklık getirmeye çalışalım:

İslam şeriatinde kısas, bir hakkı aynısıyla takas etmek veyahut da aynıyla karşılık vermektir. Bu bağlamda bir insanı kasten öldürmenin cezası kısastır. Bununla birlikte af veya antlaşma gibi kısası düşürme sebeplerinden biri olmadıkça kısasın yerine getirilmesi tüm iman ehline farzdır. Zira cana kastetme, Allah'ın kullarına sunmuş olduğu yaşam hakkına bir tecavüzdür.³³⁴ Kanunun ve adaletin dengesi ise “Bir kötülüğün karşılığı, onun gibi bir kötülüktür (ona denk bir cezadır).”³³⁵ hükmüdür.

İnsan için bir hak mukabilinden olan kısasın diğer bir boyutu ise, ondan vazgeçmektir. Yani affetmektir. Nitekim Yüce Allah ^{لَهُ} ^{فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهِ فَهُوَ كَفَّارَةٌ} “Her kim kısas hakkını bağışlarsa, affederse bu kendi günahlarına kefarettir olur.”³³⁶ âyetinde bunu açıkça gözler önüne sermektedir. Öncelikle şunu belirtelim ki, kısas bir kul hakkıdır. Hak sahibi ise bu hakkını almak ya da bağışlamak hususunda muhayyerdir. Bu itibarla kişinin kısas hakkından vazgeçmesi de mendup görülmüştür. Zira Yüce Allah, kısası kul için bir hak olarak görmüş, fakat mutlak manada uygulanması hususunda bir emirde bulunmamıştır. Bilakis o, ilgili nasta affi teşvik etmiş bağışlamanın hak sahibinin günahlarına kefarettir olacağını beyan etmiştir. Nitekim bu asil davranış, insana hayat kazandırmaktır.³³⁷

Dünyadaki adalet ve eşitliğin en büyük misali kısastır. O öyle büyük bir adalettir ki bir insanın yaşama hakkını elinden alan katilin, kendisinin de yaşama hakkı olmadığını görmesine vesile olur. Bu güçlü adalet manzarasının üstünde daha güzel bir manzara vardır ki o da kişinin bu hakkından vazgeçmesidir. Nitekim yaşama hakkını elinden alan kimseyi görüp de bu kimseyi affetmek, ona yeniden bir hayat kazandırmak, çok yüksek ve çok kutsal bir ihsandır (iyiliktir). Hatta insanlık âleminde bundan daha güzel ve daha yüksek bir iyilik örneğinin olduğu ihsan manzarası yoktur.³³⁸

³³⁴ Yazır, c. 1. s. 494-499.

³³⁵ Şûrâ, 42/40.

³³⁶ Mâide, 5/45.

³³⁷ Yazır, c. 3. s. 251.

³³⁸ Yazır, c. 3. s. 251.

Kıyası af meselesi ya mutlak manada bir aftır ki varis buna karşılık bir diyet istemez ya da antlaşma (diyet) tarzında bir aftır ki bunu da katilin güzellikle ödemesi gerekir.³³⁹ Bu durumda antlaşma tarzında yapılan afta **وَإِذَاءَ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ** "...güzellikle diyet ödemek gerekir."³⁴⁰ buyruğu geçerlidir. Yani katilin belirlenen diyeti öldürülenin velisine güzellikle, ihsan karakteri içinde vermesi gerekir. Diğer bir ifadeyle, affedilmesinin kıymetini bilerek üzerine bir borç olan bu diyeti zorluk çıkarmadan güzelce ihsan üzere yerine getirmelidir.³⁴¹

Âyetler ışığında müfessirimizin ihsan ve affetmek ilişkisine yapmış olduğu yorumları ifade etmeye çalıştık. Müşahede ettik ki insana Allah tarafından sunulan kıyas hakkı, adaletin en üstün örneğidir. Bununla birlikte daha yüce bir örnek daha vardır, o da affedebilmektir. Bu çetin imtihanın galibi ise, affetmek erdemini gösteren ihsan sahipleridir. Zira onlar en büyük nefis mücadelesinin kahramanlarıdır. Bencil ruhlarını hürriyetine kavuşturmuş kimselerdir. İnsanlara iyilik edip ecrini Allah'tan bekleyenlerdir. Onlar bu iyilik meselesini kendisine düstur edinenlerdir. Aff, en yüce bir fazilet ve en yüce bir ihsandır. Bunu yerine getiren muhsinler ise, bu ihsan meselesinde en etkin role sahip ve bu iyilik yolculuğunun müdavimi olan kimselerdir.

3.3.2.2. Sabredici Olma Hususunda Muhsinler

Sabır, acıya tahammül göstermek ve onu atlatabilmek için dayanmaktır.³⁴² Sabır, karşılaşılan zorluklar ve sıkıntılar karşısında itidalden ayrılmamak ve bu sürecin üstesinden gelebilmek için lazım olan güce ve dirâyete sahip olmaktır.³⁴³ Sabır, öfke ve kızgınlığın kontrol altına alınması ve bunun neticesinde de hilm ruhunun yansıtılmasıdır.³⁴⁴

Sabır iki çeşittir. Bunlardan birincisi tâat ve ibadetlerin meşakkatlerine katlanmaktır. Bir diğeri ise, güzel görünüp sonu kötü olan aldatıcı durumlara, yani hoş ve şehvi arzulara karşı sabırdır.³⁴⁵

³³⁹ Yazır, c. 1. s. 497.

³⁴⁰ Bakara, 2/178.

³⁴¹ Yazır, c. 1. s. 498.

³⁴² Yazır, c. 1. s. 289.

³⁴³ İzutsu, **Kur'ân'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar**, s. 177.

³⁴⁴ Râzî, c. 4. s. 168.

³⁴⁵ Yazır, c. 9. s. 433.

Sabır insanı huzura ve başarıya taşıyan bir anahtardır. Buna inanmış bir insan, herhangi bir sıkıntıya maruz kaldığında, kalbini Allah’a teslim eder ve bunun onun izniyle geçeceğine inanır. Netice itibarıyla da o, kurtuluşa ve felaha kavuşur.³⁴⁶ Bu insanlar, Allah’ın iyilik sahibi olarak adlandırdığı muhsinler olarak anılmaktadır. Nitekim onlar nefislerinin esaretinden kurtulmuş, kendilerini Allah’a teslim etmiş kimselerdir. Bu bağlamda muhsinlerin bir özelliği de sabırlı olmalarıdır. Sözü ettiğimiz konuya, âyetler bağlamında ve müfessirimizin yaklaşımıyla açıklık getirmeye çalışalım:

Hız. Yusuf kardeşleriyle bir imtihan yaşamıştır. Bu imtihan, çetin acılara ve zorluklara sebep olmuştur. Onların kardeşlik hukukuna yakışmayan hâl ve tavırlarına rağmen, Hız. Yusuf güçlü ve anlamlı bir sabır örneği sergilemiştir. Onlara karşı tutumu, tevazu göstermek, dua etmek ve öğütte bulunmak olmuştur.³⁴⁷ Onun kardeşleriyle tanışma vakti geldiğinde gerçekleşen diyalog ise şu şekildedir: قَالَوَا إِنَّكَ لَاأَنْتَ يُوسُفُ قَالَ أَنَا يُوسُفُ وَهَذَا أَخِي قَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْنَا إِنَّهُ مَنْ يَتَّقِ وَيَصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ “Kardeşleri, ‘Yoksa sen, sen Yusuf musun?’ dediler. O da ‘Ben Yusuf’um, bu da kardeşim. Allah bize iyilikte bulundu. Çünkü, kim kötülükten sakınır ve sabrederse şüphesiz Allah iyilik yapanların mükafatını zayi etmez’ dedi.”³⁴⁸ Yani her kim kötülüklerden sakınır, sıkıntı ve zahmete dayanırsa, Allah iyilik yapan kimselerin sevaplarını zayi etmez.³⁴⁹

Hız. Yusuf örneğinde olduğu gibi tüm peygamberler birtakım acılara, zorluklara ve sıkıntılara maruz kalmışlardır. Onların bu imtihanlar karşısında en güzel tutumları ise, sabretmek olmuştur. Peygamberlerin bu örnek davranışına, sözü geçen âyette beyan edildiği üzere, tüm İslam ümmeti teşvik edilmiş ve bu kimseler muhsinlerden sayılmıştır. Bu husustaki bir diğer öğüt de Hız. Peygamber üzerinden tüm inananlara yapılmıştır. Peygamberler her hususta olduğu gibi ibadetleri kendilerine vazife bilme ve yerine getirme/uygulama hususunda da en güzel örneklerdir. Bununla birlikte onlar Rablerine karşı her zaman diğer insanlardan daha fazla sorumluluk içinde olmuşlardır. Zaman zaman da ibadetlerin ifası esnasında birtakım zorluklar yaşamışlardır. Buna karşın gösterilmesi gereken sabır ise Yüce Kelâmda şu şekilde ifade edilmektedir:

³⁴⁶ Yazır, c. 1. s. 289.

³⁴⁷ Yazır, c. 5. s. 87.

³⁴⁸ Yûsuf, 12/90.

³⁴⁹ Yazır, c. 5. s. 87-88.

وَاصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ “Sabret! Çünkü Allah iyilik edenlerin mükafatını zayi etmez.”³⁵⁰ Yani sabır göster Ey Muhammed! Sana vahyettiğimiz emirleri yerine getirirken karşılaşacağın sıkıntılara dayan. Zalimlere karşı elde edeceğin zaferi ve başarıyı da bekle. Hiç şüphe yok ki Allah böyle iyilik sahiplerinin mükâfatını boşa çıkarmaz.³⁵¹

Buraya kadar bahsedilen hususlar gösteriyor ki sabretmek muhsinlerin hilm ruhunu yansıtan seçkin özelliklerindendir. Peygamberler özelinde yapılan bu öğütler, vahye kulak veren tüm ümmeti kapsamaktadır. Onlar hayatın tüm zorluk ve meşakkati karşısında güçlü ve dirençli duruşlarıyla ön plana çıkarken, Allah’ın emrettiği şeylerin birtakım zorluklarına da yılmadan devam edenlerdir. O hâlde muhsinler, bu güçlü iradenin en iyi temsilcileridir.

3.3.2.3. Anne-Babaya İhsan Hususunda Muhsinler

Kur’ân-ı Kerim’de geçen ihsan kavramının 5 yerde³⁵² ‘anne-babaya iyilik’ hususunda yer aldığını görmekteyiz.³⁵³ Kur’ân-ı Kerim ve Hz. Peygamber’in, önemle üzerinde durduğu konularından birisi de kişinin anne-babasına muamelesidir. Bu muamele, söz konusu naslarda, onlara karşı itaatkâr, saygılı, yumuşak, naif ve minnettar olunmaları şeklinde ifade edilmektedir.³⁵⁴ Anne-babaya ihsan (iyilik etmek) hususunun, tüm ilahi dinlerin temel prensipleri arasında yer alması,³⁵⁵ konuya atfedilen önemi de gözler önüne sermektedir.

İnsanoğlunun ilk varlık âlemine çıkışı Yüce Allah tarafından. İkinci bir varoluş olan onun eğitim ve terbiyesi ise anne-babası tarafından.³⁵⁶ Bu cihetten bazı âyetlerde³⁵⁷ anne-baba hakkı, tevhit ile birlikte zikredilmiştir.³⁵⁸ Böyle mühim bir konuma haiz olan anne-baba hakkı ancak onlara yapılacak güzel bir muamele ile ödenebilir. Söz konusu muamale ise, Yüce Kelâm da ‘ihsan’ kavramı ile karşılanmıştır.

³⁵⁰ Hûd, 11/115.

³⁵¹ Yazır, c. 5. s. 21.

³⁵² Abdülbâki, s. 204.

³⁵³ Bkz. Bakara, 2/83; Nisâ, 4/36; En’âm, 6/151; Ahkâf, 46/15; İsrâ, 17/23.

³⁵⁴ Kerim Buladı, “Kur’ân’ın Sözlü İletişimde Öngördüğü Dil Üslubu”, **Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt No. (4), sayı. 1. s. 28.

³⁵⁵ Bakara, 2/83.

³⁵⁶ Kurtubî, c. 2. s. 229.

³⁵⁷ Bkz. Bakara, 2/83; Nisâ, 4/36; En’âm, 6/151; İsrâ, 17/23.

³⁵⁸ Kurtubî, c. 2. s. 229.

Kurtubi'ye göre anne-babaya ihsan; onlarla iyi geçinmek, onlara tevazu ile yaklaşmak, isteklerini yerine getirmek, ölümlerinin ardından onların bağışlanmaları için dua etmek ve onların sevdiği kimseleri gözetip kollamaktır.³⁵⁹ Elmalılı ise anne-babaya ihsanı, onlara her yönüyle iyi ve güzel muamelede bulunmak ve hoşça davranmak şeklinde ifade etmiştir.³⁶⁰ Bu genel tanımlardan sonra konuyu biraz daha özelleştirip Elmalılı'nın söz konusu meseleye yaklaşımını ifade etmeye çalışalım:

Öncelikle şunu ifade edelim ki Elmalılı anne-babaya ihsanı emir, bunun zıddını ise nehy mukabilinden kabul etmektedir. Ona göre 'anne-babaya ihsanda bulunun!' emri ile Allah'ın haram kıldığı bazı hususlar³⁶¹ aynı âyette bir araya gelmiştir. Bu birliktelik neticesinde emir ve nehy arasında sıkı bir ilişki oluşmuştur. Elmalılı'nın izahına göre haram, her zaman açık bir yasakla değil, bazen de emredilerek ifade edilir. Buna göre anne-babaya ihsan emrinin, içinde yasakların da bulunduğu bir âyette zikredilmesinin sebebi, ihsan karşısı bir tavrın haram olduğudur. Zira, bir hususun emredilmiş olması, onun zıddının haram kılındığını da gösterir.³⁶² Müfessirimizin bu izahı bize göstermektedir ki anne-babaya ihsan, Allah'ın kullarına bir emri, aksi ise nehyidir. O hâlde bireyler anne-babaya ihsan ile davranmanın Allah'ın bir emri olduğunu hatırdan çıkarmamalıdır. Bununla birlikte Yüce Allah'ın bu derece önem atfettiği vazifeyi hakkıyla da yerine getirmelidirler. İşte o zaman bu kimseler muhsinlerden olacaklardır. Diğer bir ifadeyle ise anne-babaya ihsanı yerine getiren kimseler iyilik sahibi muhsinlerdir.

Anne-babaya iyilik hususunun failleri olan muhsinleri ilgilendiren bir diğer husus ise, bu iyiliğin keyfiyetidir. Elmalılı bu noktayı da şu ifadeleriyle açıklamaktadır:

Anne-babaya ihsanın birinci boyutu onun anlam sahasıyla ilgilidir. Bu meyanda anne-babaya ihsan; onlara iyi ve hoş muamelede bulunmak ve onları asla incitmemektir. Zira onları üzme haramdır ve asla yerine getirilmemelidir. Onlar için düşünülebilecek tek şey, ihsan vazifesidir. Bu vazifenin ikinci bir boyutu ise, çok yüce bir görev olan ihsanın bazı hususlarda sınırlarının ve ölçüsünün olmasıdır. Şöyle ki anne-babaya ihsan asla Allah'a

³⁵⁹ Kurtubî, c. 2. s. 229.

³⁶⁰ Yazır, c. 1. s. 331.

³⁶¹ Bkz. En'âm, 6/151.

³⁶² Yazır, c. 3. s. 544.

şirk koşma boyutuna taşınmamalıdır. Yani anne-babalar evlatlarının Allah’a ortak koşmalarını talep eder veyahut da bundan memnun olacaklarını hissettirirlerse, bu hususta onlara asla tabi olunmamalıdır. Sırf ihsan vazifesi düşüncesiyle onlara bu konuda itaat edilmemelidir.³⁶³ Nitekim ilahi beyan açık bir şekilde, ebeveynlerin Allah’a ortak koşma hususundaki zorlamalarına itaat edilmemesi gerektiğini ifade etmiştir.³⁶⁴ İhsan vazifesinin üçüncü bir boyutu ise şudur: Allah insana, anne-babası kafirde olsa, onlara ihsanı ve birtakım ölçüler dâhilinde yakınlığı emretmiştir.³⁶⁵ Nitekim Lokman suresinde; “Biz insana, ana-babasına itaat etmesini emrettik... Eğer onlar seni, hakkında bilgin olmayan bir şeyi (körü körüne) bana ortak koşman için zorlarsa, onlara itaat etme. Fakat onlarla dünyada iyi geçin...”³⁶⁶ buyrulmuştur. Âyetteki ölçüler nezdinde insanın dünyada anne-babasıyla iyi geçinmesi öğütlenmektedir.

Buraya kadar müfessirimizin ilgili konuya dair serdetmiş olduğu görüşlerine yer vermeye çalıştık. Bu yaklaşımlar istikametinde çıkarılacak sonuçlardan bir tanesi, âyetlerdeki konumu göz önünde tutularak, anne-babaya ihsanın, çok önemli bir vazife olduğudur. Nitekim o, birçok âyette tevhit akidesi ile birlikte zikredilmiş, emir mukabilinden kabul edilmiş, terki ise haram cihetinden değerlendirilmiştir. Konuya dair bir diğer sonuç ise, bu vazifeyi yerine getirecek olan kimselere yani muhsinlere, vazifenin keyfiyeti hakkında malumatlar verilmesi, ölçütler sunulmasıdır. O hâlde muhsinler, her hususta olduğu gibi anne-babaya da iyiliği bir borç bilen, onlara her açıdan iyi davranan, onları incitmeyen ve itaat sınırını da iyi koruyan kimselerdir, denilebilir. Diğer bir ifadeyle, ancak bu çizgide olanlar ihsan üzere hareket etmiş kimselerdir.

3.3.2.4. Yetimlere İhsan Hususunda Muhsinler

Yetim; yalnız kalma, tek olma manasında olan bir isimdir. Dolayısıyla bu mana çerçevesinde babası vefat etmiş kimseye de yetim denilmiştir.³⁶⁷ Bu ismin muhteva ettiği anlam küçüğü de büyüğü de kapsamaktadır. Zira babanın vefatıyla meydana gelen tek

³⁶³ Yazır, c. 3. s. 544-545.

³⁶⁴ Lokmân, 31/15.

³⁶⁵ Yazır, c. 4. s. 300.

³⁶⁶ Lokmân, 31/14-15.

³⁶⁷ Kurtubî, c. 2. s. 229; Yazır, c. 2. s. 504.

kalma durumu kalıcıdır. Fakat örfe göre rüşünü tamamlamamış olanlara da yetim denilmektedir.³⁶⁸

Yetim kelimesi Kur’ân-ı Kerim’de 23 defa geçmektedir.³⁶⁹ İlgili âyetlerin bir kısmı yetimlerle alakalı hukuki hükümleri, bir kısmı onlara iyi muamelede bulunmayı, bir diğer kısmı ise bunların dışındaki muhtelif hükümleri ihtiva etmektedir.³⁷⁰

İslam dini yetim meselesine son derece önem vermiştir. Nitekim Yüce Kur’ân, yetimlerin haklarının korunmasından kendilerine yapılacak muameleye kadar onların durumlarını detaylandırmıştır. İslam medeniyetinde böyle önemli bir yere sahip olan yetim konusunun hiç kuşkusuz en hassas yanı, onlara gösterilen muameledir. Bu sebepten olsa gerek, yetimlere iyi davranmayı emreden âyetlere ilk vahiylerde rastlanmaktadır.³⁷¹ İlgili âyetlerden bir tanesi Hz. Peygamber’e buyrulmuş “O, seni yetim bulup barındırmadı mı? Öyleyse yetimi sakın ezme.”³⁷² âyetidir.

Başkalarına iyilik etmek, güzel muamelede bulunmak manasına gelen ihsan kavramının, Kur’ân-ı Kerim’de iki âyette³⁷³ yetimlerle ilgili olduğunu görmekteyiz. Sözü geçen âyetlerde Allah’a itaat emredilmiş hemen akabinde ise bazı kimselere ihsanda bulunulması emredilmiştir. Bunlardan bir tanesi de toplumun en hassas emaneti olan yetimlerdir. Allah’ın bu özel emanetlere öngördüğü davranış ahlakı ise ihsandır. Şimdi çalışmamızın bu kısmında, yetimlere ihsan boyutunun mahiyetini, diğer bir deyişle muhsin kimselerin bu husustaki çizgilerini, Elmalılı’nın yaklaşımıyla aktarmaya çalışalım:

Elmalılı, Hz. Peygamber’e yapılan “Öyleyse yetimi sakın ezme”³⁷⁴ uyarısını, yetimlere ihsan boyutunda şu şekilde izah etmektedir: Ey Peygamber! Rabbin sana bugüne kadar onca nimet ve ihsanda bulunmuş, bundan sonra da bulunacaktır. O hâlde, sen de bu nimet ve ihsanların bir şükrü olarak yetimi sakın ezme. Yani onları zayıf görme ve onlara hor

³⁶⁸ Yazır, c. 2. s. 504.

³⁶⁹ Abdülbâki, s. 770.

³⁷⁰ Mehmet Şirin Ayrıl, “Kur’ân’ın Yetimlere Bakış Açısı”, (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2007) s. 13.

³⁷¹ Ayrıl, s. 13.

³⁷² Duhâ, 93/6-9.

³⁷³ Bkz. Bakara, 2/83; Nisâ, 4/36.

³⁷⁴ Duhâ, 93/9.

bakma!³⁷⁵ Buna ilaveten Elmalılı, yetime karşı gözetilmesi gereken muameleyi de şu sözleriyle ifade eder: Bir kimse yetimi hiçbir koşulda zayıf görmemeli, onu aşağılamamalı, onun hakkını ve hukukunu gözetmeli ve her daim buna özen göstermelidir. Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.v) yetim başı okşamanın öneminden bahsetmiş ve bunun ecrinin de onun saçındaki her bir kıla karşılık, kıyamette bir nur olacağını belirtmiştir. Bununla birlikte Hz. Peygamber, yetimi himaye eden kimseyle de cennette yan yana olacağını buyurarak yetimlere güzel muameleyi teşvik etmiştir.³⁷⁶ Bu açıklamalardan sonra Elmalılı ilgili âyetin tefsirini şu sözleriyle bitirir. O hâlde Ey Peygamber! Rabbinin sana lütfettiği gibi, sen de yetime şefkat ile lütuf ve ihsanda bulun ve böylelikle ahiretin dünyadan daha hayırlı olduğunu da duyur.³⁷⁷

Konuya kaynaklık eden âyetlerin içinde bulunduğu sure, Hz. Peygamber'in hayatının, öncesiyle sonunu karşılaştırmıştır. Ona, kendisinin de bir yetim olduğu hatırlatılmış ve akabinde de yetime nasıl davranması gerektiği beyan edilmiştir. Müfessirimiz ise, özelde Hz. Peygamber'e olan bu emre, muhatabı yetimler olan herkese yönelik açıklamalar getirmiştir. Bununla birlikte ilgili muhataplara karşı tutumun da sınırlarını çizmiştir. Bu bağlamda 'bir kimse yetimi zayıf, hakir görmemeli bilakis ona şefkatle yaklaşmalıdır' ifadelerine de yer vermiştir. Son olarak da bu hudutlara riâyet edilerek yapılan muamelenin ihsan olduğunu belirtmiştir. Öyleyse, yetimin muhatabı olan bir kimse muhsin vasfına erişmek istiyorsa ilahi beyanda buyrulduğu ve Hz. Peygamber'in de ifade ettiği hususları göz önünde bulundurmalıdır. Ancak tüm bunlara sadık kalan kimseler ihsan sahibi, muhsinler olabilirler. Bu itibarla muhsinler, toplumun ağır emanetlerine hassas bir şekilde yaklaşan iyilik sahibidirler. O hâlde onları şefkatle kucaklamanın, onlara güzel davranmanın, onları koruyup gözetmenin adı ihsan, bu çizgide yol katedenler ise muhsinlerdir.

³⁷⁵ Yazır, c. 9. s. 281.

³⁷⁶ Yazır, c. 9. s. 281-282.

³⁷⁷ Yazır, c. 9. s. 285.

4. HAK DİNİ KUR'ÂN DİLİ TEFSİRİ BAĞLAMINDA İHSAN ŞUURU VE İNSANA KAZANDIRDIKLARI

Çalışmamızın bu bölümünde, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın perspektifinden, insanda ihsan şuurunun nasıl gelişeceğinden ve sonrasında ise muhsinlere olan kazançlarından bahsedilecektir. Konunun detayları ise şu şekildedir.

4.1. İhsan Şuuru

İnsanda ihsan şuuru ancak Allah sevgisi ve korkusu ile gerçekleşir. Bu duygularda asıl olan ise “ihlas ve samimiyettir.”³⁷⁸

مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ “Kim muhsin olarak kendisini Allah’a teslim ederse (Allah’a hakkıyla kulluk ederse)...”³⁷⁹ âyeti gereğince teslim olma ve ihlas, yaptığını yalnız Allah için yapmaktır. Tevhide ancak bu şekilde ulaşılabilir. Bu ise nefse ait tüm isteklerden arınmaya bağlıdır. Nitekim oruç ve içki gibi bazı emir ve yasaklar vardır ki kimisi içinde kimisi de dışında olmak üzere bazı fayda ve zararlar barındırmaktadır. İnsanların bunları uygulama noktasında zorlanmadıkları görülmektedir. Zira bu emir ve yasakların nefsin menfaatine olan yanları da bulunmaktadır. Buna mukabil nefse faydası ve zararı açıkça görünmeyen, bütün hikmeti Allah’ın emrine uymak ve onun rızasını kazanmak olan ameller de vardır. Hatta bu ameller dıştan faydasız ve zararlı da görülebilir. Tam da bu amellerin işlendiği an ‘ihsan’ ortaya çıkmaktadır. Nitekim menfaati olan ibadetler nefse, menfaat güdülmeksizin yapılan ibadetler de Allah’a sunulmaktadır. Menfaatler güdülerek yapılan ibadetlerin eciri yok değildir, tabi ki vardır. Fakat Allah sevgisi ve Allah korkusunu bunlardan öne almak da hiç kuşkusuz şarttır.”³⁸⁰ Nitekim tazim ve sevgi neticesinde oluşan ve saygı mahiyetinde bir korku olan haşyet (Allah korkusu), insanı ihsana yaklaştıracak güçlü bir aşk heyecanı oluşturan ruh hâlidir.³⁸¹ Böyle bir ihsan şuuruna sahip olan muhsinlerin en belirgin özelliği, fayda zarar hesabı yapmadan, hikmeti amelin kendisinde değil Allah’ın rızasında aramalarıdır.

³⁷⁸ Yazır, c. 3. s. 338.

³⁷⁹ Bakara, 2/112.

³⁸⁰ Yazır, c. 3. s. 338.

³⁸¹ Yazır, c. 9. s. 366.

Muhsinler sahip oldukları bu şuurun etkisiyle daima ahiretin dünyadan daha hayırlı ve daha güzel olacağı inancıyla iyimser olurlar. Onlar fazilet ve rezilliği, iyiyi ve kötüyü birbirinden ayırırlar. Faziletin gözüken kısmının zor ve acı, sonunun ise güzellik ve mutluluk olduğunu bilirler. Rezilliğin dıştan lezzetli ve rahat, sonuç itibarıyla da acı ve mutsuzluk olduğunu da bilirler. Onlar bunların dış menfaat ve zararlarına da aldanmazlar. Onlar bu yolda fazilet için mal ve bedenleriyle çalışır, rezilliklerden de korunmaya çalışırlar. Özetle muhsinler iyilik hakkında iyimser, kötülük hakkında da kötümser kimselerdir. Böyle kimseler ihsandan haz ve zevk alır, bu yüzdenden de yaptıklarını seve seve yaparlar.³⁸²

4.2. Muhsinlerin Kazançları

Kur'ân-ı Kerim'de Hûd 11/7, Kehf 18/7, Mülk 67/2 âyetlerinde ölümün, hayatın ve yeryüzü nimetlerinin, insanların hangilerinin daha güzel amel işleyeceğini belirlemek için yaratıldığı ifade edilmektedir. Bununla birlikte iyi ve güzel davranışta bulunanlara; karşılıklarının fazlasıyla verileceği,³⁸³ mükafatlarının zayi edilmeyeceği,³⁸⁴ güzel hatta daha da güzel bir ecir verileceği³⁸⁵ müjdesi verilmektedir.

Ahsen-i amel/en güzel amel bağlamında insanları iyiye ve güzele teşvik eden Yüce Allah, ölümü, hayatı ve sayısız nimetleri en güzel amelin ortaya çıkması için yarattığını ifade etmiştir. Ortada en güzel amel meselesi varsa orada muhakkak ki bunun için mücadele edenler de vardır. Gösterilen tüm bu gayret sadece iyiyi, güzeli yakalamak için değil; en güzeli ve en iyiyi elde etmek içindir.

İnsanın dünyaya geliş amacı; iradesi neticesinde ortaya koyduğu emeği, gayretleri ve amelleridir. İnsanın sorumluluğu ise, en güzel ameller için çalışmak ve gayret etmektir. Bu çalışma esnasında gözetilmesi gereken en büyük gaye ise ameli güzelleştirmek olmalıdır. Nitekim bu amellerden meydana gelecek güzellik Allah'a arz edilecek, onun takdir ve beğenisine sunulacaktır. Bundan ötürü iyilik yapan, yaptığı iyiliği de en mükemmel şekilde

³⁸² Yazır, c. 9. s. 258-259.

³⁸³ Bakara, 2/58.

³⁸⁴ Tevbe, 9/120; Hûd, 11/115; Yûsuf, 12/56,90; Kehf, 18/30.

³⁸⁵ Yûnus, 10/26; Necm, 53/31; Nahl, 16/30.

yapan muhsinlere ‘en güzeli ve ziyadesiyle bir karşılık’³⁸⁶ vardır. Zira çirkin fiiller yaratılış gayesinin dışında kalmaktadır.³⁸⁷

O hâlde ahsen-i amel ile hedeflenen; Allah katında güzel işler yapıp onun rızasını kazanmayı hak edecek kimselerin ortaya çıkarılmasıdır. Nitekim daha doğru, daha halis amellerde bulunanlar ancak bu çabayla belli olacaktır.³⁸⁸ Bu sebepten, imtihana tabi tutulup tecrübe edilen insan, ancak yaptığı amelin keyfiyetine göre muamele görecektir. Güzel amellerde bulunanlara, iyilik yapanlara mükafat verilecekken; kötülük yapanlara ise azap ile karşılık verilecektir.³⁸⁹

En güzel bir biçimde yaratılan insandan, en güzel amelin sahibi olması istenmektedir. Hiç şüphe yok ki insan, dünya hayatında yaptığı her türlü amelin karşılığını ahirette görecektir. Bu şuurun sebebi kişinin ahirete olan imanıdır. Nitekim bu bilinç, onun dünya hayatında hareketlerini sınırlandıracak veyahut da artıracaktır. Böyle bir iman, kişiyi belirlenen bir günde hesap verme sorumluluğu ve psikolojisi altına sokmaktadır. Bundan ötürü cennete kavuşmak cehennemden uzaklaşmak arzusunda olan, hatta bununla da yetinmeyip en güzel amelin ve mükafatın sahibi olmak isteyen insan, nebevi çağrıya kulak vermek zorunda kalacaktır. Böylelikle insanın fitraten sahip olduğu o ebedi hayat ihtiyacı onu iyilikler yapmaya kötülüklerden uzak durmaya sevk edecektir. Onun bu aşamada hareketlerine yön veren ahiret inancı, içerisinde birtakım tehditleri ve müjdeleri de barındırmaktadır. Bu noktada müjdeler insanı sâlih amellere teşvik eden, onlara karşı istek ve arzu uyandıran birer amel iken; tehdit ise insanı ürküten ve sakınmayı gerekli kılan bir ikazdır. Bu inanç ve psikolojiyle iyiliğe yönelen insan, yaptığı güzel işlerin zayi olmayacağını, ahirette en güzeliyle karşılık göreceğini bilir. Bu mükafat fikri ise onu iyi işler yapma hususunda daha da gayretli, azimli ve istekli kılmaktadır. İnsanın kâmil bir mümin olmasında mükafat olgusu hem bir sebep hem de sonuç teşkil etmektedir. Nitekim müjdeler insanı güzel hareket etmeye teşvik ederken, eyleme dönüştüğü takdirde de sonuç doğurmaktadır. Bu bağlamda mükafat olgusu Kur’ân’da sık sık zikredilen konular arasındadır. İnsan için hem en güzelin teşviki hem de en güzelin sonucu olan bu hediyeler, muhsinler bazında da dikkat çekicidir. Nitekim Yüce Allah muhsinlerden bahsettiği âyetlerde; onları

³⁸⁶ Yûnus, 10/26.

³⁸⁷ Yazır, c. 4. s. 456.

³⁸⁸ Yazır, c. 8. s. 182.

³⁸⁹ Yazır, c. 5. s. 341.

sevdüğinden,³⁹⁰ ecirlerini fazlasıyla³⁹¹ hatta daha da güzeliyle³⁹² vereceğinden, onları cennetle ödüllendireceğinden³⁹³ bahsetmektedir. Şimdi bu ecirleri âyetler ışığında Elmalılı'nın yorumuyla ifade etmeye çalışalım:

4.2.1. Muhsinlerin Ecrinin Zayi Edilmeyeceği Hususu

Yüce Allah Kur'ân-ı Kerim'de muhsinlerin ecrini **لَا يُضَيِّعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ** "...Allah iyilik yapanların mükâfatını zayi etmez." şeklinde tam beş âyette³⁹⁴ ifade etmektedir.

İlgili âyetler bağlamında değerlendirme yapan müfessirimiz, Yüce Allah'ın özellikle ve öncelikle muhsinlerin ecrini zayi etmeyeceğini,³⁹⁵ onların sevaplarını kaybettirmeyeceğini³⁹⁶ ve emeklerini boşa çıkarmayacağını³⁹⁷ ifade etmektedir.

Elmalılı, konuya ilişkin daha kapsamlı bir açıklamaya ise şu ifadelerinde yer vermektedir: Yüce Allah'ın kulun kesbine bağlı olan bir rahimiyeti vardır. Bu rahimiyet, bir kanun ve şariat çerçevesinde cereyan etmektedir. Rahmeti bol olan ve bunu dilediğine dileği gibi veren Yüce Allah, iyilik yapanların da ecrini zayi etmez. Eksiksiz noksansız tamı tamına verir. Hatta daha fazlasıyla da ihsan eder. Şu akla gelmesin ki madem Yüce Allah rahmetini bol olarak dileği kimseye veriyor, muhsinlerin haklarını, mükafatlarını ödeme noktasında da bunu dilediği kadar mı yerine getirecek? Hayır. Yüce Allah hiç kimsenin mükafatını eksik bırakmazken, muhsinlerin ecirlerini ise asla zayi etmeyecektir. Zira O, muhsinlerin muhsini Allah'tır. O, dilediğini dilediği gibi yapma özgürlüğüne sahip olmasına rağmen, rahmeti ve ihsanı sürekli yan yanadır. Bundan ötürü muhsinler ilahi rahmetin biri ihsan hasleti, diğeri ise mükafat ve ecir hasleti olmak üzere iki cihetinden de faydalanacaklardır.³⁹⁸ Bu ilahi rahmet, **لَنْ رَحِمْتَ اللَّهَ قَرِيبٌ مِّنَ الْمُحْسِنِينَ** "Muhakkak ki iyilik edenlere Allah'ın rahmeti çok yakındır."³⁹⁹ müjdesi ile ifade edilmektedir.

³⁹⁰ Bakara, 2/195; Âl-i İmrân, 3/134,148; Mâide, 5/13,93.

³⁹¹ Bakara, 2/58.

³⁹² Yûnus, 10/26; Necm, 53/31.

³⁹³ Mâide, 5/85; Yûnus, 10/26; Zâriyât, 51/15-16.

³⁹⁴ Tevbe, 9/120; Hûd, 11/115; Yûsuf, 12/56,90; Kehf, 18/30.

³⁹⁵ Yazır, c. 4. s. 428.

³⁹⁶ Yazır, c. 5. s. 88.

³⁹⁷ Yazır, c. 5. s. 21.

³⁹⁸ Yazır, c. 5. s. 61.

³⁹⁹ A'râf, 7/56.

4.2.2. Muhsinlerin Ecrinin En Güzel ve En Fazla Olması Hususu

Yüce Allah'ın muhsinlerin yaptıkları iyi işlere karşılık vadettiği mükafatlar hiç şüphe yok ki onlara daha güzeliyle mukabelede bulunmasıdır. Nitekim bu husus Yüce Kurân'da ⁴⁰⁰ الَّذِينَ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا بِالْحُسْنَىٰ “...Güzel iş yapanları da daha güzeliyle karşılayacak.”⁴⁰⁰ ⁴⁰¹ الَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَزِيَادَةً “Güzel davrananlara daha güzel karşılık, bir de fazlası vardır.”⁴⁰¹ şeklinde ifade edilmektedir. İlgili âyetler bağlamında muhsinlere vadedilen ödülün; ‘hüsna’ ve ‘ziyade’ olduğunu görmekteyiz. Hüsnadan kasıt, en güzel mükafat olan ‘cennet’ veyahut da işlemiş oldukları amellere karşı verilecek sevaptır. Bu sevap, bir misli ecir olabileceği gibi daha fazla da olabilir.⁴⁰² Bununla birlikte Yüce Allah muhsinler için lütuf ve kereminin bir tecellisi olarak ‘ziyade’ (daha fazla) bir sevabı da onlar için uygun görmüştür. Ziyade ise, katmerli bir usulle sevapları on katından yedi yüz katına çıkaran, hatta daha fazlasına doğru arttıkça artan bir ödülün adıdır.⁴⁰³

Kur’ân-ı Kerim’de, iyilik yapanlara daha güzel ve daha fazla bir ecir ile karşılık verileceği,⁴⁰⁴ iyilik işleyenlerin sevabının fazlaca olacağı,⁴⁰⁵ güzel davrananların ecrinin zayi edilmeyeceği,⁴⁰⁶ hususlarının yer aldığını ifade etmiştik. Konuya ilişkin âyetlerde vadedildiği ve açıklandığı üzere, ihsan üzere davranan, yani Allah’ı görüyor gibi bir samimiyetle iyilik ve güzellik yapan kimselere bu işlerin karşılığı ileride artırılarak daha güzeliyle verilecektir. Böylelikle bu kimseler en güzel akıbete ve ebedi hayatta cennet ve cemale erdirileceklerdir. Netice itibarıyla muhsinler için ahiret dünyadan daha güzel olacaktır.⁴⁰⁷

4.2.3. Muhsinlerin Cennet Hâlleri ve Mertebeleri Hususu

Yüce Allah Hz. Peygamber’in ashabını örnek alarak onlara ihsan ile tabi olan Müslümanlardan razı olduğunu şu şekilde ifade etmiştir: وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ “İslâm’ı

⁴⁰⁰ Necm, 53/31.

⁴⁰¹ Yûnus, 10/26.

⁴⁰² Yazır, c. 7. s. 318; Yazır, c. 4. s. 472.

⁴⁰³ Yazır, c. 4. s. 472.

⁴⁰⁴ Yûnus, 10/26.

⁴⁰⁵ Şûrâ, 42/23.

⁴⁰⁶ Tevbe, 9/120; Hûd, 11/115; Yûsuf, 12/56,90; Kehf, 18/30.

⁴⁰⁷ Yazır, c. 9. s. 257-258.

ilk önce kabul eden muhacirler ve ensar ile iyilikle onlara uyanlar var ya, Allah onlardan razı olmuş; onlar da ondan razı olmuşlardır. Allah onlara içinden ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler hazırlamıştır.”⁴⁰⁸ Onlar iyi amellerde bulunan bütün iyiliksever Müslümanlardır. Bu kimselerden Allah razı olduğu gibi onlar da Allah’tan razı olmuşlardır. Nitekim böyle kimselere Yüce Allah bazı mertebeler tayin etmiştir. Bu mertebeler ise ‘razıyye ve merzıyye’dir’. Aynı zamanda Yüce Allah bu iyiliksever kimseler için altından ırmaklar akan cennetler de hazırlamıştır.⁴⁰⁹

Cennet mertebelerine dikkat çektiğimiz muhsinlerin, cennet hâllerine ise şu âyette rastlamaktayız: *لِّلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَزِيَادَةٌ وَلَا يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ وَلَا ذِلَّةٌ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ* “Güzel iş yapanlara (karşılık olarak) daha güzeli ve bir de fazlası vardır. Onların yüzlerine ne bir kara bulaşır ne de bir zillet. İşte onlar cennetliklerdir ve orada ebedî kalacaklardır.”⁴¹⁰ Cennette yüzlerine ne toz bulaşır ne de bir zillet. Nitekim onlar orada leke ve kederden emin olurlar, uzak tutulurlar. Onların orada her açıdan alınları aktır. Yüzleri ise parlak ve aydınlıktır. Zira onlar, canlarını sıkacak, mahcup edecek, yüz kızartacak, onur kıracak, hatta küçük düşürecek her hâlden orada salim olurlar. Tüm bu güzel hâllerin sahibi muhsinler cennet ehlidirler ve oranın da ebedi kalıcısıdır. ⁴¹¹

⁴⁰⁸ Tevbe, 9/100.

⁴⁰⁹ Yazır, c. 4. s. 396-397.

⁴¹⁰ Yûnus, 10/26.

⁴¹¹ Yazır, c. 4. s. 472.

5. SONUÇ

Kur'anî bir kavram olan ihsan; Müslüman bir şahsiyeti tanımlaması, kişiye dünya ve ahiret mutluluğu kazandırması, bireysel ve toplumsal ihtiyaçlara ışık tutması açısından çok yönlü bir ahlak anlayışıdır. Bu itibarla ihsan, kişiyi ideal kulluk makamına taşıyan, böylelikle de onu muhsin kılan bir yönelişin adıdır. Muhsinler ise iyilik sahibi kimselerdir. Onlar aynı zamanda da Allah'a karşı samimiyyetin en hassas çizgisini temsil edenlerdir. Dolayısıyla bu kimseler ibadetin en yüksek mertebesi olan ihsanı, kendileri için bir yaşam tarzı olarak belirlemiş, böylelikle de yüksek bilinç ve şuur sahibi olmuş şahsiyetlerdir. Bu yönüyle muhsinlik vasfı İslam'ın ahlaki boyutunu en iyi şekilde ifade etmesi açısından önem arz etmektedir. İlgili kavramın Kur'an-ı Kerim'de otuz dokuz yerde geçiyor olması da bu anlayışı destekler niteliktedir.

Kur'an-ı Kerim'de muhsinlerle ilgili âyetlere bakıldığında bu şahsiyetlerin özelliklerinden ve onlara sunulacak ecirlerden bahsedildiğini görmekteyiz. Aynı zamanda ilgili âyetlerde bu kavrama eşlik eden bazı kavramların varlığı da gözden kaçmamaktadır. Araştırmamız neticesinde bu kavramların mü'min, müslim, sâbir, müttaki, sâlih ve muhlisler olduğunu tespit etmiş bulunmaktayız. Sözü geçen isimler ile muhsin kavramı bir bütünlük içinde ele alındığında aralarında bir münasebetin olduğu dikkat çekmektedir. Gerçekleştirdiğimiz kavram analizi neticesinde ise bu ilişkinin şu şekilde olduğu kanaatine varmış bulunmaktayız: Ele almış olduğumuz ilk kavramlardan olan 'müslim ve mümin,' muhsinlerin sahip olduğu diğer vasıfları ifade etmektedir. Zira muhsin olan kişi aynı zamanda hem mümin hem de müslimdir. Kişi İslam'la şereflenir, imanı içselleştirir en sonunda ise ihsan makamına erişir. Bu üçlü kavram yapısı Cibril hadisi bağlamında da dikkate alındığında bizlere kâmil bir mü'min olma yolundaki tekâmül sürecini göstermektedir. Nitekim kazanılmış her iki vasıfta en güzeliyle yerine getirildiğinde ihsan makamına erişilmiş ve muhsinlerden olunmuş olacaktır. Muhsin ile ilişkili diğer kavramlar ise 'sâbirler ve muhlislerdir'. Yapmış olduğumuz çalışma neticesinde bu kavramların kişiyi muhsinlik makamına taşıyacak önemli vasıflar olduğu kanaatine vardık. Zira ilgili naslara bakıldığında sabretmek iyilik edenlerin bir özelliği iken, ihlas ise ihsanın özünü oluşturmaktadır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde muhsinlik makamına erişecek olanların sabreden ve ihlasla yolunda yürüyen kimseler olduğunu söyleyebiliriz. Kavram analizinde son olarak değerlendirmesini yaptığımız isimler ise 'sâlihler ve müttakiler' olmuştur. Bu

kavramların muhsinlerle olan münasebetini incelediğimizde zaman zaman muhsin kavramıyla birbirlerinin yerine kullanıldıklarını zaman zaman ise ilgili kavramların kişiyi muhsinliğe taşıyan ya da muhsin kılan bir özellik olduğu sonucuna varmış bulunmaktayız. Tüm bu kavram analizlerinden sonra görmekteyiz ki bir kavram ancak başka kavramların varlığıyla kendi anlam dünyasını daha net ortaya koymaktadır. Bu itibarla buraya kadar yapmış olduğumuz tüm izahlar muhsin kavramını daha iyi tanımamıza ve anlamlandırmamıza vesile olmuştur. Bunun neticesinde de muhsin, diğer kavramlardan ayrılmış ve mahiyeti itibarıyla da ön plana çıkarılmıştır.

Kur'ân-ı Kerim'de muhsin kavramı hem Allah'a hem de insanlara nisbet edilerek yer almıştır. Allah'a nisbet edilen âyetlere bakıldığında bu vasıf onun 'kusursuz yaratıcılığı' ve 'lütufkârlığı' ifade etmek için kullanılmıştır. İnsanlara nisbet edilen âyetlerde ise kulun Rabbine olan samimiyeti, derin saygısı ve itaati neticesindeki 'güzel davranışları' ve hilm erdeminin tezahürü olan 'özverili tutumu' ifade etmektedir. Çalışmamızın ana bölümü olan üçüncü bölüm, bu zemin üzerinden müfessirimiz Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın görüşleri ile bina edilmiştir. Böylelikle ilgili bölüm 'Allah'ın muhsin oluşu, Peygamberlerin muhsin oluşu ve İnsanların muhsin oluşu' şeklinde gerçekleşmiştir.

Çalışmamızın ana bölümünde, müfessirimiz Elmalılı'nın yaklaşımıyla değerlendirmeye tabi tuttuğumuz ilk başlık Allah'ın muhsin oluşudur. Bu değerlendirme neticesinde, müfessirimizin ilgili eserinde, Allah'ın muhsin vasfını, nisbet edilen her iki yönüyle de ele aldığını tespit etmiş bulunmaktayız. Zira o, ilgili eserde Allah'ın kusursuz yaratıcılığının ve lütfunun bir tezahürü olan ihsan sıfatını bu vasıf üzerinden tasvir etmiştir. Netice itibarıyla da ihsan ve muhsin âyetlerinin dışında kalan ve kendi yaklaşımının bir ürünü olan sonuçlara da ulaşmıştır. Özellikle Allah'ın lütufkârlığı boyutundaki ihsan sahibi oluşuna öznel yaklaşımlarını yansıtan Elmalılı konuya spesifik bir boyut kazandırmıştır. Eserinde Allah'ın muhsinlik vasfını daha çok bu yönüyle ön plana çıkaran Elmalılı'nın temasta bulunduğu ve bizim de tespit etmiş olduğumuz başlıklar ise şu şekildedir: Allah'ın insanlara iyiliklerle, fitri bir iman ve İslam'la, peygamberlik müessesesi ile, İslam dini ile, besmele ile, akıl ile, ilim ile, güç, takat, kabiliyet ile, can ve mal ile, yeryüzü ile, tövbe ile ve kadir gecesini ile ihsanda bulunmasıdır. Tüm bunlar Elmalılı'nın gerek ihsan-muhsin âyetleri üzerine gerekse onların dışındaki muhtelif yerlerde zikretmiş olduğu görüşlerinden elde edilmiş neticelerdir. Bu sonuçlar bize, müfessirimizin ilgili eserinde daha ziyade Yüce

Allah'ın kullarına lütfu ve keremi mahiyetindeki ihsanı üzerinde durduğunu ve Allah'ın muhsin vasfını daha çok bu yönüyle ön plana çıkardığını göstermektedir. Tüm bu çıkarımlar bizi genel olarak, 'insanı tevhid inancına götürecek amillerin', 'insanın maddi-manevi güç ve ihtiyaçlarının' ve 'insanın manevi yaralarına karşı sunulmuş imkanların' Allah'ın kullarına bir ihsanı olarak ele alındığı sonucuna götürmektedir. Şöyle ki Elmalılı, insanı Allah'ı bulmaya, tanımaya ve yaklaşmaya sevk edecek amillerden olan 'iman ve İslam'ın fitri bir temayül oluşunu', 'insanları doğru yola iletecek peygamberleri' ve 'İslam dinini' yüce Allah'ın ihsanı şeklinde yorumlamıştır. Aynı şekilde Elmalılı, Allah'ın, kalben imana ve İslam'a hazırlanan kula iç ve dış âlemdeki delilleri algılayabilecek, Rabbini bulmasına vesile olabilecek ve şerefli bir varlık olabilmesi için lazım gelebilecek nimetlerden olan 'aklı ve ilmi de' vererek ihsanda bulunduğunu savunmuştur. Tüm bunlara ilaveten o, bu dünyada insan için gerekli olan ve maddi-manevi güçlerden sayılan 'takati, gücü ve besmeleyi de' ihsan cihetinden değerlendirmiştir. Tüm bu iyiliklerin yanı sıra insanın hayatını idame ettirebilmesi için gerekli olan 'can ve mal' gibi lütufları, aynı şekilde yeryüzünde kendisinin faydasına yaratılmış her türlü maddi nimeti de insanlara Allah tarafından bir ihsan olarak ifade etmiştir. Müfessirimiz son olarak 'Kadir Gecesi ve tövbe' gibi, insanın manevi yaralarına şifa olacak hususları da Allah'ın ihsanı olarak zikretmiştir.

Buraya kadar Elmalılı'nın yaklaşımından edindiğimiz çıkarımlara göre Allah'ın muhsin oluşu; ilk hilkatle başlayıp insana ömür boyu devam eden bir lütuf hâlidir. Nitekim Yüce Allah kuluna gerek fiziksel gerek ruhen gerek de madden her türlü güzelliği yansıtmış ve ihsanı ile onu güçlü ve dayanaklı kılmıştır. Böylelikle insan, maddi ve manevi hayatı için hazır hâle getirilmiş ve tüm iyilikler gerek doğrudan gerekse dolaylı olarak muhsin yaratıcı olan Allah tarafından kendisine sunulmuştur.

Çalışmamıza konu edindiğimiz bir diğer muhsinler ise peygamberlerdir. Bu kısım da diğerleri gibi Elmalılı nezdinde ifade edilmeye çalışılmıştır. O, peygamberlerin muhsin oluşunu, ihsan kavramının ihtiva ettiği iyilik etmek ve yaptığını güzel yapmak manalarının her ikisi ile de ifade etmiştir. Müfessirimiz güzel ahlak sahibi olan peygamberlerin sabretmek vasfını muhsinlik olarak yansıtırken, vazifeleri olan tebliğ ve tatbiki en iyi bir şekilde yerine getirmeleri boyutuyla da ihsanı gerçekleştiren kimseler olarak değerlendirmiştir.

Müfessirimizin üzerinde yoğunlaştığı bir diğer başlık ise insanların muhsin oluşudur. Muhsin vasfı insana atfedildiğinde samimiyetle yapılan güzel davranışları ve seçkin davranışların yansıması olan bir iyilik hâlini ifade ettiğini belirtmiştik. Elmalılı nezdinde bu ayırım ise bazı özel başlıklarda yerini almıştır. İlgili konuya dair görüşlerini derlemeye çalıştığımız Elmalılı'nın, yaptığını en güzel bir şekilde yapan muhsinler hususunda; Allah ve Resûlüne itaat, infak, büyük günahlardan kaçınma, dua, istiğfar ve canlılara muamele konularına temasta bulunduğunu tespit ettik. Hilm erdemine sahip muhsinler hususunda da affedici ve sabredici olmaları gibi seçkin özelliklerine ve bu tavrın en güzel yansıması olan anneye babaya ve yetime iyilikte bulunma mevzularına dokunduğunu müşahade ettik.

Yüce Allah'a karşı hassas bir sorumluluk üstlenen ve bunun neticesinde de amellerini en güzeliyle bezeyen muhsinler, Elmalılı'ya göre kendilerini hem itaatte hem teslimiyette hem de amel noktasında göstermektedirler. Zira kulluk önce teslimiyetle başlar, itaatle devam eder. Sonrasında ise bu itaat kulluğun tüm detaylarında amel olarak belirginleşir. Tüm bu hiyerarşik aşama kulu ideal kıvama ulaştırmak içindir. Amellerle kavuşulacak olan bu şuurlu yükselişin adı da muhsinliktir. Müfessirimiz bu özel makamı sözü geçen özel başlıklarla açıklamış, zaman zaman da bu mertebenin yollarına işaret etmiştir.

Yaptığı işi en güzeliyle yerine getiren muhsinlere dair gerekli gördüğü hususları ele alan Elmalılı'nın hilm erdemi ve bunun bir yansıması olan ihsan ahlakı hakkında da bazı ifadelerine rastlamaktayız. Konuya ilişkin âyetlere bakıldığında; anne-babaya, yakın akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaşına, yolcuya ve hizmetli kimseye ihsanın emredildiği görülmektedir. Fakat müfessirimiz Elmalılı, bunlardan yalnızca anne-babaya ve yetimlere olan ihsan tavrını izah etmekle yetinmiştir. Diğer hususlara ise bir izahat getirmemiştir. Değinmiş olduğu başlıklar hususunda güzel bir muhsin çerçevesi çizen müfessirimiz ihsan erdeminin seçkin özelliklerinden olan affetmek ve sabretmek erdemini de muhsinler bağlamında değerlendirmeye tabi tutmuştur.

Çalışmamızın son bölümü olarak değerlendirmeye aldığımız muhsinlerin ödül ve mükafatları da müfessirimizin yaklaşımıyla ele alınmıştır. Kur'ân'da sözü geçen konunun yer aldığı âyetlerde 'Allah'ın muhsinleri sevdiğinden, onlarla beraber olduğundan, rahmetinin bu kimselere yakın olduğundan, onlara fazlasıyla bir ecir ve cennet

verileceğinden ve mükafatlarının zayi edilmeyeceğinden’ bahsedilmektedir. Müfessirimizin konuya yaklaşımına baktığımızda ise bu hususlardan yalnızca ‘muhsinlerin ecrinin zayi edilmeyeceği, ecirlerinin en güzel ve en fazla olacağı, onların mertebeleri ve cennet halleri’ başlıklarına açıklık getirdiğini görmekteyiz.

Yapmış olduğumuz çalışma neticesinde Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’ın sözü geçen eserinde Allah’ın, peygamberler’in ve insanların muhsin oluşu konularını işlediğini görmekteyiz. Bu başlıkları belli başlı konularla ele alan Elmalılı’nın ilgili konuya açıklık getirirken her zaman bunu ihsan-muhsin âyetlerinden gerçekleştirmedini de müşahade etmekteyiz. Nitekim onun, eserinin muhtelif yerlerinde değerlendirip hakkında görüş beyan ettiği konular da olmuştur. Bununla birlikte onun ihsan-muhsin âyetlerine zaman zaman dokunmadan geçtiği de olmuştur.

Netice olarak İslam ahlakında çok önemli bir yeri olan ve insanlığın Rabbine en güzel kul olma arzusuna cevap verebilecek muhsinlik makamı, Elmalılı’nın gözünden ifade edilmiş ve genel hatlarıyla da bir çerçeve çizilmiştir. Çizilen bu çerçeve ise nefsin her türlü esaretinden kurtulmuş Allah’ın rızasını samimiyetle öncelemiş üstün ruhların resmi olmuştur.

KAYNAKLAR

- ABDÜLBÂKÎ, Muhammed Fuâd, **El Mu’cemü’l Müfehres Li Elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm**, Dârü’l-Kütübi’l-Mısriyye, Kahire 1364.
- ARPAGUŞ, Safî, “Kulluğun En Güzel Kıvamı İhsan”, **Diyanet Aylık Dergi**, sayı. 351., 18-21.
- AYRAL, Mehmet Şirin, “**Kur’ân’ın Yetimlere Bakış Açısı**”, (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi), 2007.
- BEBEK, Adil, “Kebire”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt No.25., TDV Yayınları, Ankara 2022.
- BEYZÂVÎ, Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullah b. Ömer b. Muhammed, **Envârü’t-Tenzîl ve esrârü’t-Te’vîl**, Daru’r-Reşid, Beyrut H. 1421.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, **Kur’ân-ı Kerim’in Türkçe Meâli Alisi ve Tefsiri**, Nesa A.Ş., İstanbul t.y.
- BOLAY, Süleyman Hayri, “Akıl”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt No.2., TDV Yayınları, İstanbul 1989.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed İbn İsmâil b., **Sahîh-i Buhârî**, Mektebetü’l-İslamiyye Yayınları, İstanbul 1979.
- BULADI, Kerim, “Kur’ân’ın Sözlü İletişimde Öngördüğü Dil Üslubu”, **Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt No. (4), 21-54.
- BURSEVÎ, İsmâil Hakkı, **Rûhu’l-Beyân fî Tefsîri’l-Kur’ân**, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, H. 1439.
- CEVHERÎ, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd, **es-Sıhah Tacu’l-Luga ve Sıhahu’l-Arabiyye**, Daru’l-İlm li’l-Melayin, Beyrut, H. 1404.
- COŞKUN, Selçuk, “İlahi Murakabe: İhsan”, **Diyanet Aylık Dergi**, sayı. 351.,14-17.
- CÜRCÂNÎ, Alî b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf, **et-Ta’rîfât**, Daru’l-Fazile, Kahire t.y.
- ÇAĞRICI, Mustafa, “İhsân”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt No.21., TDV Yayınları, İstanbul 2000.
- ÇAĞRICI, Mustafa, “İnfak”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt No.22., TDV Yayınları, İstanbul 2000.
- ÇAĞRICI, Mustafa, “Sâlih”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt No.36., TDV Yayınları, İstanbul 2009.

- EBÜSSUÛD EFENDÎ, **İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm**, Daru'l-Mushaf Mektebetü ve Matbaatü Abdu'r-Rahmani Muhammed, Beyrut, t.y.
- EBÜSSUÛD EFENDÎ, **İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm**, Daru'ihyau't-turasi'l-Arabiyyi, Beyrut, t.y.
- ERBAŞ, Ali, Mehmet Paçacı, Huriye Martı, Mehmet Ünal, **Hayat Rehberi Kur'ân-Konulu Tefsir**, DİB Yayınları, İstanbul 2021.
- EZHERÎ, Ebu Mansur Muhammed bin Ahmed, **Tehzibu'l-Luga**, Eddaru'l-Mısriyyetü Li't-Telifi ve't-Terceme, Mısır H. 1384.
- FAZLUR RAHMAN, **Ana Konularıyla Kur'ân**, (çev.), Alparslan Açıkgenç, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2018.
- FÎRÛZÂBÂDÎ, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kub b. Muhammed, **Kâmûsu'l-Muhît**, Müessesetü'l-Risale, Beyrut, H. 1426.
- GAZZÂLÎ, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî, **Muhtasar İhyâu Ulûmi'd-Dîn Tercümesi**, (çev.), Mustafa Çağrııcı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İzmir 2020.
- GOLDZİHER, Ignaz, **İslam Kültürü Araştırmaları 1**, (çev.), Cihad Tunç, Otto Yayınları, Ankara 2019.
- GÖRMEZ, Mehmet, Mehmet Emin Özafşar, İsmail Hakkı Ünal, Yavuz Ünal, Bünyamin Erul, **Hadislerle İslam**, DİB Yayınları, Konya 2015.
- HALÎL B. AHMED, el-Ferâhîdî, **Kitâbü'l-'Ayn**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut t.y.
- IZUTSU, Toshihiko, **Kur'ân'da Allah ve İnsan**, (çev.), Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Yayınları, İstanbul ty.
- IZUTSU, Toshihiko, **Kur'ân'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar**, (çev.), Selahattin Ayaz, Pınar Yayınları, İstanbul 2019.
- İBN ACÎBE, el-Hasenî, **Bahrü'l-Medîd fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd**, (çev.), Dilaver Selvi, Semerkand Yayınları, İstanbul 2011.
- İBN HACER, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed Askalânî, **Muhtasar Fethü'l-Bârî**, (çev.), Soner Duman, Polen Yayınları, İstanbul 2006.
- İBN MANZUR, Muhammed b. Mükerrrem **Lisânü'l-'Arab**, Neşru Edebi'l-Havza, Kum H. 1405.
- İSFAHÂNÎ, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb, **el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân**, Mektebetü Nizar Mustafa'l-Baz, y.y., t.y.

KARAGÖZ, İsmail, “Çok Anlamlı Kur’ân Kavramları Bağlamında İhsan ve Muhsin Kelimelerinin Anlamı ve Türkçeye Çeviri Sorunu”, **Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt No. (5), 150-164.

KARAMAN, Hayreddin, Mustafa Çağrııcı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, **Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir**, DİB Yayınları, Ankara 2020.

KASAPOĞLU, Abdurrahman, “Kur’ân’da Affetme Olgusu”, **Diyanet İlmi Dergi**, Cilt No. (43), 7-30.

KILIÇ, Sadık, **Kur’ân’da Günah Kavramı**, Hibaş Yayınları, Konya 1984.

Kur’ân-ı Kerim.

KURTUBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh, **el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân**, Müessesetü’r-Risale, Beyrut H. 1427.

KUTLUER, İlhan, “İlim”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt No. 22., TDV Yayınları, İstanbul 2000.

MÂTÜRÎDÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, **Te’vîlâtü’l-Kur’ân**, Daru’l-Mizan, İstanbul 2006.

MEVDÛDÎ, Ebu’l-A’lâ, **Tefhimu’l-Kur’ân**, (çev.), Muhammed Han Kayanî, Yusuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosnalı, Ali Ünal, Hamdi Aktaş, İnsan Yayınları, İstanbul 2003.

MUKÂTİL B. SÜLEYMÂN, **Vücûh ve’n-Nezâir fî’l-Kur’âni’l-Azîm**, Mektebetü’r-Rüşd Yayınları, Bağdat H. 1432.

MÜNAVÎ, Zeynüddin Muhammed Abdür-rauf b. Tacilarifin b. Ali, **Feyzü’l-Kadir Şerhu’l-Câmii’s-Sagîr**, Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz Yayınları, Mekke 1998.

MÜSLİM, Ebü’l-Hüseyin el-Kuşeyri en-Nisaburi el-Haccac, **Sahih-i Müslim**, Mektebetü’l-İslamiyye, İstanbul t.y.

MÜTERCİM ÂSİM EFENDÎ, **El-Okyânûsu’l-Basît fî Tercemeti’l-Kâmûsi’l-Muhît Kâmûsu’l-Muhît Tercümesi**, (çev.), Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayını, İstanbul 2014.

NESEFÎ, Ebü’l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, **Medârikü’t-Tenzîl ve Haka’iku’t-Te’vîl**, (çev.), Harun Ünal, Ravza Yayınları, İstanbul 2003.

NURSÎ, Bediüzzaman Said, **Sözler**, Sözler Yayınları, İstanbul 1993.

OCAK, Metin, “**Kur’ân’a Göre İhsan Nedir? Muhsin Kimdir?**”, (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi), 1996.

ÖZ, Ruhullah, “Dindar Şahsiyeti İnşa Eden Üç Kavram: İslâm, İman ve İhsan”, **Harran İlahiyat Dergisi**, sayı. 45., 36-56.

- RÂZÎ, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, **Mefâtîhu'l-Gayb**, Daru'l-Fikr, Beyrut H. 1401.
- SEYYİD B. KUTB, b. İbrâhîm b. Hüseyin eş-Şâzilî, **Fî Zılâli'l-Kur'ân**, (çev.), Sâlih Uçan, Vahdettin İnce, Mehmet Yolcu, Lütfullah Bender, Dünya Yayıncılık, İstanbul 1990.
- SİNANOĞLU, Mustafa, "İmân", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt No.22., TDV Yayınları, İstanbul 2000.
- UYANIK, Mevlüt, Aygün Akyol, "Hakk'ın ve Hayr'ın Bilgisine Sahip Olmak: Muhsini Tavrı-Cibril Hadisinin İslâm Ahlâk Felsefesi Bağlamında Değerlendirilmesi", **Uluslararası Sempozyum İnsani Değerlerin Yeniden İnşası**, Erzurum, 2015, 1-17.
- TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b., **Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân**, Müessetü'l-Risale, H. 1415.
- VANKULU MEHMET EFENDİ, **Vankulu Lügati**, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayını, İstanbul 2014.
- YAVUZ, Yusuf Şevki, "Nübüvvet", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt No.33., TDV Yayınları, İstanbul 2007.
- YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi, **Hak Dili Kur'ân Dili**, Azim Yayınevi, İstanbul t.y.
- YÜCE, Mustafa, "İnanç-Ahlak İlişkisi Bağlamında İman, İslâm ve İhsan Kavramları", **Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt No. (15), 111-148.
- ZEBÎDÎ, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseyinî, **Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs**, Matbaatü Hükümeti'l-Kuveyt, Kuveyt H. 1421.
- ZEMAŞERÎ, Ebü'l-Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, **el-Keşşâf 'an Haka'iki Ğavâmidı't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekavîl fî Vücûhi't-Te'vîl**, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, H. 1430.

ÖZGEÇMİŞ

